

T.C.  
MARMARA ÜNİVERSİTESİ  
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ  
İLAHİYAT ANABİLİM DALI  
DİN EĞİTİMİ BİLİM DALI

**“KENDİ KENDİNE TERBİYE” KAVRAMI AÇISINDAN  
İBN TUFEYL’İN HAY B. YAKZÂN’I**

Yüksek Lisans Tezi

Ömer Emre DİŞÇİ

İstanbul, 2006

T.C.  
MARMARA ÜNİVERSİTESİ  
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ  
İLAHİYAT ANABİLİM DALI  
DİN EĞİTİMİ BİLİM DALI

**“KENDİ KENDİNE TERBİYE” KAVRAMI AÇISINDAN  
İBN TUFEYL’İN HAY B. YAKZÂN’I**

Yüksek Lisans Tezi

Ömer Emre DİŞÇİ

DANIŞMAN: PROF. DR. Mustafa USTA

İstanbul, 2006

# İÇİNDEKİLER

Sayfa

No.

|                                                                                         |     |
|-----------------------------------------------------------------------------------------|-----|
| <b>Kısaltmalar</b> .....                                                                | III |
| <b>GİRİŞ</b> .....                                                                      | 1   |
| Araştırmanın Konusu.....                                                                | 1   |
| Araştırmanın Yöntemi.....                                                               | 2   |
| Araştırmanın Dayandığı İlkeler.....                                                     | 2   |
| <b>1. EĞİTİM VE DİN EĞİTİMİ</b> .....                                                   | 3   |
| 1.1 Eğitim.....                                                                         | 3   |
| 1.2 Eğitimin Mahiyeti.....                                                              | 4   |
| 1.3 Din Eğitimi.....                                                                    | 5   |
| 1.4 Din Eğitiminin Mahiyeti ve Eğitim-Din Eğitimi İlişkisi.....                         | 6   |
| 1.4.1 Din Eğitiminin Mahiyeti.....                                                      | 6   |
| 1.4.2 Eğitim-Din Eğitimi İlişkisi.....                                                  | 6   |
| 1.5 Eğitimin İlkeleri.....                                                              | 7   |
| 1.5.1 İrsiyet.....                                                                      | 8   |
| 1.5.2 Çevre.....                                                                        | 8   |
| 1.5.3 Sevgi.....                                                                        | 11  |
| 1.5.4 Hürriyet.....                                                                     | 12  |
| 1.5.5 Cesaret.....                                                                      | 13  |
| 1.5.6 Merak ve Motivasyon.....                                                          | 14  |
| 1.5.7 Adalet.....                                                                       | 18  |
| 1.5.8 Korku – Af.....                                                                   | 19  |
| 1.5.9 Ceza.....                                                                         | 20  |
| 1.5.10 Hidayet.....                                                                     | 21  |
| 1.6 Kişisel Gelişim.....                                                                | 23  |
| 1.6.1 Hedef Belirleme.....                                                              | 24  |
| 1.6.2 İçsel Programlama.....                                                            | 25  |
| 1.6.3 Duyusal Farkındalık.....                                                          | 27  |
| 1.6.4 Model Alma.....                                                                   | 28  |
| 1.6.5 Karar Alma.....                                                                   | 30  |
| 1.6.6 İsrar Etmek.....                                                                  | 31  |
| 1.6.7 Esnek Olmak.....                                                                  | 32  |
| 1.7 Bireyselleştirilmiş Eğitim Programı .....                                           | 33  |
| <b>2. “KENDİ KENDİNE TERBİYE” KAVRAMI AÇISINDAN İBN TUFEYL’İN HAY B. YAKZÂN’I</b> ..... | 36  |
| 2.1 İbn Tufeyl.....                                                                     | 36  |
| 2.2 Hay Bin Yakzân.....                                                                 | 40  |
| 2.2.1 0-7 Yaş Arası Dönem.....                                                          | 43  |
| 2.2.1.1 Çocukken Almış Olduğu Sevgi ve Güven.....                                       | 43  |
| 2.2.1.2 Doğal Gıda İle Beslenmesi.....                                                  | 44  |

|                                                                                       |           |
|---------------------------------------------------------------------------------------|-----------|
| 2.2.1.3 Çocukken Farkında Olmadan Kendisinde Var Olan Duygular.....                   | 45        |
| 2.2.1.4 Kendisi ve Hayvanları Gözlemlemesi.....                                       | 46        |
| 2.2.2 7-14 ve 14-21 Yaş Arası Dönem.....                                              | 47        |
| 2.2.2.1 Pratik Aklını Kullanması.....                                                 | 47        |
| 2.2.2.2 Ceylanın Ölümü ve Hay'ın Ölü Vücut Üzerindeki Araştırmaları.....              | 48        |
| 2.2.2.3 Örneklemeye Metodu İle Defnetmeyi Öğrenmesi.....                              | 52        |
| 2.2.2.4 Zooloji, Botanik ve Anatomi Alanında Uzmanlaşması ve Ateşi Keşfetmesi.....    | 52        |
| 2.2.3 21-28 Yaş Arası Dönem.....                                                      | 55        |
| 2.2.3.1 Tüm Nesnelerin Gerçekte Tek Varlık Olduğunu Öğrenmesi.....                    | 56        |
| 2.2.3.2 Cisimleri incelemesi ve Yaratıcıyı Bulması.....                               | 58        |
| 2.2.4 28-35 Yaş Arası Dönem.....                                                      | 62        |
| 2.2.4.1 Göklerin Sonlu ve Sınırlı Olduğunu Anlaması.....                              | 62        |
| 2.2.4.2 Dünyanın Yuvarlak Olduğunu Keşfetmesi ve Gökbiliminde Uzmanlaşması.....       | 63        |
| 2.2.4.3 Evren Kadim mi, Hadis mi?.....                                                | 64        |
| 2.2.4.4 Yaratıcının Niteliklerini Aklı İle Kavraması.....                             | 66        |
| 2.2.5 35-42 Yaş Arası Dönem.....                                                      | 67        |
| 2.2.5.1 Yaratıcıyı Sürekli Müşahede Etme.....                                         | 67        |
| 2.2.5.2 Yaratıcının Niteliklerini Kazanma İsteği.....                                 | 68        |
| 2.2.5.3 Sürekli Müşahede Etmeye Engel Beslenme İle İlgili Kuralları.....              | 72        |
| 2.2.5.4 Gökcisimlerine Benzeyerek Yalnızca Yaratıcıyı Düşünme Arzusu.....             | 73        |
| 2.2.5.5 Yaratıcının Hidâyeti İle Gerçeğe Varması ve O'nun Bir Olduğunu Kavraması..... | 77        |
| 2.2.6 42- 49 Yaş Arası Dönem.....                                                     | 79        |
| 2.2.6.1 Kâmil İnsan.....                                                              | 79        |
| 2.2.6.2 Kendi Cinsi İle Karşılaşması.....                                             | 81        |
| 2.2.6.3 Konuşmayı Öğrenmesi ve Allah Elçisinin Getirdiğine İman Etmesi.....           | 84        |
| 2.2.6.4 Diğer Adada Yaşayan Toplumu Uyarması.....                                     | 86        |
| 2.2.6.5 Kendisi İle Toplum Arasındaki Farkı Kavraması.....                            | 87        |
| <b>3. SONUÇ.....</b>                                                                  | <b>90</b> |
| <b>KAYNAKÇA.....</b>                                                                  | <b>93</b> |

## KISALTMALAR

|                    |                                                    |
|--------------------|----------------------------------------------------|
| <b>a.g.e</b>       | : Adı geçen eser                                   |
| <b>CÜSBE</b>       | :Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü |
| <b>Çev.</b>        | : Çeviren                                          |
| <b>DİA</b>         | : Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi                |
| <b>Der.</b>        | : Dergi                                            |
| <b>DÜSBE</b>       | : Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü     |
| <b>Haz.</b>        | :Hazırlayan                                        |
| <b>MEB</b>         |                                                    |
| <b>M.Ö. , M.S.</b> | :Milattan Önce / Sonra                             |
| <b>ra.</b>         | :Radyallahu Anhu/Anha                              |
| <b>s.</b>          | :Sayfa                                             |
| <b>trc.</b>        | :Tercüme Eden                                      |
| <b>yay.</b>        | :Yayınevi / Yayınları                              |
| <b>sa./sav.</b>    | :Sallallahu Aleyhi ve Sellem                       |
| <b>TDV</b>         | :Türkiye Diyanet Vakfı                             |
| <b>v.b</b>         | :Ve benzeri                                        |
| <b>c.</b>          | :Cilt                                              |
| <b>İst. / Ank.</b> | :İstanbul / Ankara                                 |

## GİRİŞ

### Araştırmanın Konusu

Eğitim, gelişmek ve büyümek isteyen gerek bireyler için gerekse toplumlar için vazgeçilmezlerin başında gelmektedir. Doğru bir eğitim sistemi olan birey ve toplumlar sabır ile beklemeleri sonucunda bunun semeresini görmektedirler. Onun için hangi birey veya toplum eğitime daha çok önem verip ona göre yatırımını yaparsa o toplum veya birey hayatta başarılı olabilir.

Dinî eğitimin amacı, insanları mutlak gerçeğe, mutlak adalete, mutlak iyiliğe ve mutluluğa erdirmektir. İslâmî eğitimin amacı ise insanları İslâm, iman, ihsan basamaklarını kat ederek dengeli bir kişiliğe, yüce bir ahlâka, hikmete kavuşturmadır. Hay bu eğitimleri almadan hedefe varmış, amacı gerçekleştirmiştir.

Araştırmada ele alınan konu İbn Tufeyl'in Hay b. Yakzân adlı insan profilinde Hay'ın gerçeğe nasıl, hangi metotlar, ilkeler ile ulaştığıdır. Hay'ın hayatına baktığımızda tek başına, hiçbir insan yokken, hayvanlar ve tabiat arasında geçen bir ömürde gerçeği bulup, ona göre hayatına yön vermesi ve kendi kendine eğitim-terbiye yolunu belirlemesi görülüyor. Günümüzde üzerinde durduğumuz eğitim ilkelerini kendi içinde taşıyarak gerçeğe giden yolda bunları kullanması, güçlü iradesi ile kendini kontrol altında tutması ve nefesine set çekmesi ve bütün bunların sonucu olarak Allah'ı bulup kâmil insan mertebesine yükselmesi, bizler için incelemeye değer bir konu olarak görülmüştür. Burada Hay b. Yakzân'ın hayatını incelerken daha çok eğitim-terbiye açısından nasıl gerçeğin farkına vardığını inceleyeceğiz.

Ayrıca Hay'ın kendi kendini terbiye metotlarına baktığımızda günümüzde de kişisel gelişim-eğitim programlarının buna benzer ilkeler ve metotlar ile bireyi daha iyi duruma getirmek için uğraş verdiklerini görmekteyiz. Araştırmamızda buna da değindik. Özellikle son yıllarda çıkan kişisel eğitim kitapları, dergileri popüler bir eğitim programı haline gelmiştir.

### **Araştırmanın Yöntemi**

Araştırmamız İbn Tufeyl'in yazmış olduğu Hay bin Yakzân üzerinde geçmektedir. Bununla beraber araştırmamıza yön vermesi için eğitimde kullanılan ilkeler ve kişisel gelişim metotlarını inceledik.

Araştırmanın modelini oluşturmada kütüphane araştırmaları, dokümantasyon ve gözlem tekniklerini kullandık. Bu tekniklerin kullanılmasının nedeni geçmişte belirli bir zaman içinde yazılmış, olmuş bir olayı araştırırken ancak onun ile ilgili verileri toplarken doküman metodunu kullanabileceğimizdendir.

### **Araştırmanın Amacı - Kapsamı**

Araştırmanın amacı, İbn Tufeyl'in kaleme aldığı Hay b. Yakzân'ın hayatında gerçekleşen kendi kendine eğitim ve kemale ulaşma yollarını bulmak, buna mukabil günümüzde kendi kendine eğitimin nasıl olabileceğini bunun karşıtı olan kişisel eğitim ve gelişimin aşamaların belirlemek ve ne kadar gerçekleştirebileceğini araştırmaktır.

Araştırmanın birinci bölümünde eğitimin tanımı, mahiyeti, eğitim ve din eğitimi ile ilgili kısa bir açıklama yapıp sonra Hay bin Yakzân'da da görülen eğitim ilkeleri üzerinde durmak ve günümüzde var olan kişisel eğitim programları ve kişisel gelişim çalışmalarına değindim. İkinci bölümde de araştırmamızın asıl konusu olan İbn Tufeyl'in Hay b. Yakzân'ında kendi kendine terbiye kavramı başlığı ile verdiğimiz Hay'ın gerçeği bulma aşamalarını ve bu aşamalarda kullandığı eğitim ilkeleri ve metotlarına değindim. Sonuç olarak Hay'ın varmış olduğu kâmil insan profiline günümüzde de insanoğlunun onun kullanmış olduğu ilke ve metotlar ile varabileceğini göstermek istedim.

# 1. EĞİTİM VE DİN EĞİTİMİ

## 1.1 Eğitim

Eğitim terimi Latince'deki educate mastarının isim şekli olan education sözcüğünün Türkçe karşılığıdır. Education Latince'de, büyütmek, yetiştirmek, geliştirmek anlamlarına gelir. Türkçe'de eğitim, disiplin, sosyal hizmet, kazanç, öğrenim, sosyal kurum, ve kasıtlı kültürleme süreci gibi anlamlara gelmektedir.<sup>1</sup> Ayrıca eğitim “eğmek” fiilinden türetilen bir kavramdır. Şekil vermek, geliştirmek anlamlarına gelir. Bu kelime “Ağaç yaş iken eğilir” atasözündeki fiilin taşıdığı anlam dolayısı ile tercih edilmiştir.<sup>2</sup> Eğitim, önceden planlanmış ilkeler vasıtası ile ferde davranış kazandırma, davranış değiştirme ve davranış geliştirme sürecidir.<sup>3</sup> Tanımdan da anlaşılacağı gibi eğitim bir süreçtir. Süreç zaman ile kazanılır. Ayrıca eğitim “kişinin beklendiği gibi hareket edebilmesi için, öğrenme ve kabiliyetleri geliştirme ile ilgilenen programlar dizisi ve bunların uygulanmasıdır” diyebiliriz.<sup>4</sup>

Kuran, eğitimi rab kelimesi ile ifade etmektedir. Elmalılı Hamdi Yazır “rab” kelimesinin “terbiye”manasına geldiğini belirtiyor. Rab, gerçekte terbiye demektir; yani bir şeyi olgunluğa ulaştırıncaya kadar tavırdan tavıra geçirmektir. Demek ki rab terbiye edicidir. Mutlak manada kullanılınca eğitenin Allah olduğu ortaya çıkar.<sup>5</sup> Terbiye ve eğitim kavramları aynı anlama gelmekle beraber, birbirlerinin yerine kullanılmaktadır.

Eğitimin en genel amacı, insanı bedensel ve zihinsel yönden geliştirmek, onu üretken hale getirmektir. Bunu gerçekleştirebilmek için eğitim, insanın ilgi ve yeteneklerini belirler, onu ilgi ve yetenekleri doğrultusunda programlara ve okullara yönlendirir; böylece bir yandan onun ilgi ve yeteneklerinin gelişmesini sağlarken, diğer yandan ona doğal ve sosyal varlıkların, olayların bilgisini kazandırır. İnsan bu bilgileri kullanarak doğal ve sosyal varlıkları tanımaya ve anlamaya çalışır. Eğitim insana sosyal

---

<sup>1</sup> Mustafa Usta, Türkiye’de Yük. Din Eğitiminin Kurumsallaşma ve Ekolleşme Sorunları, İfav Yay. , İst., 2001, s. 12

<sup>2</sup> Abbas Çelik, Din Eğitimimize Tarihsel Yaklaşım, Ekev Yay. , Erzurum, 2001, s. 6

<sup>3</sup> Mahmut Tezcan, Eğitim Sosyolojisi, Ankara 1992, s. 3

<sup>4</sup> Hişam et- Talib, İslam Davetçilerine Eğitim Rehberi, Çev. : Kamil Yiğit, İstanbul, 2003, s. 19

<sup>5</sup> Bayraktar Bayraklı, İslam’da Eğitim, İstanbul, 2002, s. 113

değerlerin, sosyal normların bilgisini kazandırır. İnsan bu bilgileri kullanarak davranışlarını toplumun beklentileri doğrultusunda biçimlendirir. Böylece toplumsal çevreye uyum sağlar ve toplum tarafından dışlanmaktan kurtulur. Eğitim insana bedensel ve zihinsel beceriler kazandırır. Onu düşünebilen, bilgi üretebilen, doğal ve sosyal olayları açıklayabilen; koşulları olduğu zaman bu koşulların nasıl bir olay meydana getireceğini önceden görebilen insanlar haline getirmeye çalışır. Eğitim gören insan, edindiği bilgileri kullanarak maddeye biçim verebilir ve onu bir araç haline getirebilir. Böylece teknolojiyi ve kültürü üretir. Ürettiği araçları beslenme, giyinme, barınma, korunma, ulaşım, iletişim, eğitim, eğlenme gibi doğal ve sosyal ihtiyaçlarının tatmininde kullanır.<sup>6</sup>

## 1.2 Eğitimin Mahiyeti:

Muhakkak ki insanlar her zaman eğitime muhtaçtır. Çünkü Yüce Yaratan, insanı Kâinatın seçkin varlığı olarak belirlemiş, ona akıl vermiş ve ondan kendisini (Allah'ı) tanımasını, ona kulluk etmesini istemiştir. Bunların yapılabilmesi için ise kendi kitabını ve peygamberini göndererek insanın eğitime bizzat başlamış olmaktadır. Bunlardan önce insana muhakeme ve mantık yürütebilmesi için en değerli varlık olan akıl bahşetmiştir. İnsan, aklını doğru yolda kullanarak kendisini eğitip Allah'ı ve iyi olan her şeyi bulabilir. Yine de insana kolaylık sağlamak amacı ile “Kitaplar ve Peygamberler” kendi katından göndermiştir.

Eğitim ile bir neslin kültürü gelecek nesillere aktarılabilmektedir. Yani “eğitimin, sosyal ve kültürel mirasın yeni yetişen nesle aktarılması sürecinden ibaret olduğu”<sup>7</sup> diyebiliriz. Bir toplumun geleceği eğitim ile sürdürülebilir. Onun için bireyler iyi insan yetiştirmek için çocuklara, ailesine, gelecek nesillere kaliteli eğitim vermesi gerekmektedir. Bir toplum, bir medeniyet ancak eğitimle kalkınır. Günümüz içinde refah seviyesi yüksek ülkelere baktığımızda karşımıza kaliteli, her yönü ile üst seviyede eğitim veren ülkeleri görmekteyiz.

Eğitimin insanı hem bilgi birikimi hem de ahlâkî olarak doyum noktasına getirmesi gerekir. Sadece bilgi veya sadece ahlâkî, manevî eğitim çözüm değildir. Her

---

<sup>6</sup> Kızıloluk,Hakkı, C.Ü. Sosyal Bilimler Der., c. 25, s. 153

ikisini iyi alan toplum büyür, gelişir, refah seviyesine ulaşır. İyi eğitim almış birey yaşadığı çevre ve toplum ile iyi ilişkiler kurabilir, sosyalleşmesi kolay olur, topluma ayak uydurur.

### 1.3 Din Eğitimi

Dini “kişisel ve toplumsal yanı olan, fikir ve uygulama açısından sistemleşmiş, inananına belli bir yaşam tarzı ve dünya görüşü veren ve bunların etrafında toplayan bir kurumdur” şeklinde tanımlayabiliriz. Eğitim ise “ferdi, daha sonra gelmeyi arzu ettiği statüye önceden hazırlama sürecidir”. Eğitim ferdi, hayata kazandırma, kültürleme ve kültürlenme sürecidir. Yine din, “insanlara bir hayat tarzı sunan onları belirli bir dünya görüşü içinde toplayan kurum, bir değer biçme ve yaşama tarzı, yaratıcıya isteyerek bağlanma, bir takım şeyleri duyma, onlara inanma ve onlara uygun iradî faaliyette bulunma olgusu, aşkın varlıkla ona inanan insan arasındaki ilişkiden doğan tecrübenin inanan kişinin hayatındaki tezahürleridir”<sup>8</sup> diyebiliriz.

Bu durumda din eğitimi ferde bir hayat tarzı sunmayı, onu belli bir dünya görüşü içinde toplamayı, ona bir değer biçme ve yaşama tarzı kazandırmayı, yaratıcıya isteyerek bağlanmayı, bir takım şeyleri duyma, onlara inanma ve onlara uygun iradî faaliyette bulunmayı sağlayan faaliyetler, aşkın varlıkla ona inanan insan arasındaki ilişkiden doğan tecrübeyi inanan kişinin hayatında tezahür haline getirme süreci ve olgusudur.<sup>9</sup>

Bayraktar Bayraklıya göre Din Eğitimi, dinin esaslarına bağlı, insanı sapıklıktan hidayete, karanlıklardan aydınlığa, çıkarmak için her zaman ve her yerde hak dini tebliğ ederek, bütün insanlığın hizmetine sunmaya gücü yeten Müslüman şahsiyetin teşekkül ettiği sağlam temeldir.<sup>10</sup>

---

<sup>7</sup> Usta, a.g.e., s. 9

<sup>8</sup> Zeki Arslantürk ve Tayfun Amman, Sosyoloji, Kaknüs Yay. , İstanbul, 2000, s. 325

<sup>9</sup> Arslantürk , Amman, a.g.e., s. 326

<sup>10</sup> Bayraklı, a.g.e., s. 114

## **1.4 Din Eğitiminin Mahiyeti ve Eğitim-Din Eğitimi İlişkisi**

### **1.4.1 Din Eğitiminin Mahiyeti**

Din eğitimi dinin mahiyetine uygun olarak insan varlığının bütünü ile ilgilenir, insanın hayatını, hayatın bütünlüğü içindeki yeri ile ele alır, yani insan ile insan olarak ilgilenir. Din eğitimi, Tanrıyı, insanın menşei, yeryüzündeki manası ve geleceği ile ilgili bir problem olarak öğretime müsait kılmaya çalışır. Bu amaçla metotlar arar, onları dener, geliştirir. Allah sorusu dinin asıl sorusudur. Din eğitimi bu soruyu bilinçli olarak sorar.<sup>11</sup>

İnsanlık tarihine bakıldığında dinsiz bir toplum ile karşılaşmak pek mümkün değildir. İnsanlar yanlış ya da doğru muhakkak bir şeylere inanmışlardır. Toplamlar sahip oldukları bu değerleri yeni yetişen nesiller aktarmak istemişlerdir. Bu istekleri din eğitimi doğurmuştur.<sup>12</sup>

### **1.4.2 Eğitim-Din Eğitimi İlişkisi**

Tarihte çeşitli zaman ve toplumlarda eğitim ile din arasında değişik ilişkiler ortaya çıkmıştır. Bunlardan iki tanesi belirgin olanıdır. Birincisi “din için eğitim”; ikincisi ise “eğitim için din” anlayışıdır. Din için eğitim anlayışında her türlü eğitim faaliyetlerinin merkezinde din vardır. Eğitim-öğretim denilince akla ilk gelen din eğitimi ve öğretimidir. Eğitim kurumlarında okutulan derslerin ağırlığı din ile ilgili olanlardır. Eğitim için din anlayışında tutum tam tersidir. Dersler arasında din dersine de yer vermiştir. Fakat bu dersin bulunma sebebi, dinin kültür unsurlarında biri olarak aktarılma gereğine inanılmasındandır.<sup>13</sup>

---

<sup>11</sup> Beyza Bilgin, Eğitim Bilimi ve Din Eğitimi, Gün Yay. , Ankara, 2001, s. 28

<sup>12</sup> Çelik , a.g.e., s. 14

<sup>13</sup> Çelik, a.g.e., s. 10

## 1.5 Eğitimin İlkeleri

Eğitim İlkeleri, insanın doğum öncesinden başlayarak, hayat boyu sürecek gelişiminin ilkeleridir. Bu ilkeler, birbirleri ile ilgili olduğu gibi, aynı zamanda sevgi ve denge kanununa bağlıdır. Bütünlük ilkesi, ilkelerin şahsiyette birbirleri ile ilişkisini kurmaktadır. İnsanların hayatta başarılı olarak uyumu ve mutluluğu, bu ilkelerin doğru olarak anlaşılıp uygulanmasına dayanır. Böylece şahsiyette bütünlük sağlanarak, insana has yüksek duygulara ulaşılır.

İnsanların kişilikleri ve kendilerini gerçekleştirmeleri, kendilerini aşmaları ve topluma uyumu, eğitim ilkelerinin sevgi, bağlılık ve denge ile rehberlik usullerine göre uygulanması ile gelişir. İnsan ilişkilerinin ve hayat tarzının da ilkelerin uygulanmasında önemli yeri vardır. Eğitimin dayandığı temel ilke sevgidir. Eğitimde sevgi, çocuklara, insanlara ve bütün yaratıklara karşı ilgi ve şefkat ile davranmayı gerektirir. Sevgi, anne-babanın ve öğreticinin temel kişilik özelliğidir.<sup>14</sup>

Eğitim ve Öğretimde sevgiyi gerçekleştiren ilkelerin otorite-hürriyet dengesi içinde güçlü bir benlikle sağlanan toplumsal ve özgür faaliyetlerin demokratik ilkeler ve gelişim ilkeleri içinde anlaşılması, öğrencilerde insanlık ve okuma sevgisini geliştirir.<sup>15</sup>

Öğrencinin gelişim evrelerine uygun olarak aktüel ve ferdi ihtiyaçlarının eğitim sorumluluğunda olan herkes tarafından doğru anlaşılacak bu ihtiyaçları özgürce karşılanan çocuk, kendi kabiliyetlerini geliştirme imkânını bulacak ve kendini tanıyıp, başkaları ile iyi ilişkiler kurabilecektir.

Çocuğa sevgi ile bir eğitim vermek için dikkat edilmesi gereken ilkeler, adalet, bütünlük, aktüalite, faaliyet, hürriyet, otorite, ferdiyet, toplumsallık ve hayatîyet ilkeleridir.<sup>16</sup>

İslam anlayışında eğitim ilkeleri genel eğitim ilkeleri ile örtüşmekle beraber kendine has ilkeleri de vardır. İslam anlayışında eğitim, insan fıtratı üzerine bina edilmektedir. Eğitim ilkeleri fıtratın niteliğine göre konmaktadır.<sup>17</sup>

---

<sup>14</sup> H. Mahmut Çamdibi, Din Eğitiminde İnsan ve Hayat, Çamlıca Yay., İstanbul, 2003, s. 15

<sup>15</sup> Çamdibi, a.g.e., s. 15

<sup>16</sup> Çamdibi, a.g.e., s. 15,

### 1.5.1 İrsiyet

İslam eğitim ilkelerinden irsiyet, eğitim öncesi kişinin fitratını bilmek bakımından önemlidir. Kişinin fitrat yapısını bilmemiz, kişiyi eğitmemizi kolaylaştırır, ona göre eğitim programı oluşturmamızı sağlar. Eğitim doğumdan sonra başlamıyor, tohum döneminden başlıyor. Tohumu bilmeden toprağa atmıyor. Tarlayı da dikkate alıyor. Eğitim evlilikle başlar. Nikâhlanan kişilerin şahsiyeti istikbaldeki çocuklarının eğitimine büyük yön verir. İslâm, eğitimin temellerini bu kadar derinlere indirgemektedir. Çünkü eğitim ana rahminde başlar.<sup>18</sup> Yüce Yaratan Kuran’da “Rahimlerde dilediği gibi sizi şekillendiren odur. Ondan başka hiçbir ilâh yoktur. O, mülkünde galiptir, işlerinde hikmet sahibidir” diye buyurur.<sup>19</sup> İnsanların fitratları farklı farklıdır. Yüce Yaratan Kuran-ı Keriminde şöyle buyurur: De ki: “Herkes bulunduğu huya göre davranışta bulunur. O halde, kimin yolda daha doğru olduğunu Rabbin daha iyi bilir.”<sup>20</sup>

Çocuğun beslenebileceği maddelerin ve emzirilen sütün incelenip araştırılması, emzirilen sütün temiz ve iyi olup olmamasındaki farklar da çocuğun karakter yapısına etki eder.<sup>21</sup> Bunların hepsi alınacak eğitim öncesi hazırlık için önemli hususlardır. Bu konulara dikkat edilmez ise çocuğun hayat boyu çekebileceği sıkıntılara ortam hazırlamış oluruz.

### 1.5.2 Çevre

İnsanların gelişiminde çocukluk yıllarındaki çevrenin özel bir yeri vardır. Bu yıllarda diğer eğitim ilkelerinden güven, sevgi ve hürriyet veren çevre onları sağlıklı geliştirir. Gerek çocukluk ve gençlik yıllarında, gerekse daha ileri yaşlarda çevrenin insan eğitimi üzerinde etkisi, hayat boyu sürmektedir. Çevrenin çocuk üzerinde en büyük etkileri, önce aile çevresinin kazandırdığını görüyoruz. Çocuk, ailesinden ailenin biçimine göre ve aile fertleriyle ilişki biçimlerine göre farklı etkiler alacaktır. Çocukların kendilerini güvende hissedecekleri ve kabul edilecekleri bir ortamda

---

<sup>17</sup> Bayraklı, a.g.e., s. 111

<sup>18</sup> Bayraklı, a.g.e., s. 142

<sup>19</sup> Kur’an, Âl-i İmrân Suresi, 3/6

<sup>20</sup> Kur’an, İsrâ Suresi, 17/84

<sup>21</sup> Bayraklı, a.g.e., s. 145

olmaları onları geliştirir.<sup>22</sup> Çevre de çocuğun alacağı eğitim açısından önemli yere sahiptir. Çocuk gözünü çevrede açar. Başta ailesinden eğitimi alır, sonra okuldaki öğretmenlerinden. Biz çevreyi üç ana hattan meydana geldiğini söyleyebiliriz. Bunlar: Tabiat, aile, okul. İnsan kendinde olmayan varlıklar âlemi içinde yaşamaktadır. Onların etkisinden uzak kalamaz. Tabiat insanı hem inanç hem de zihin yönünden etkiler.<sup>23</sup> Hz. İbrahim'in Allah'ı arayışında önce tabiattaki varlıkları ilah sanması buna en büyük delildir. Yine keza ailenin durumu da eğitimi etkilemektedir.

Eğitim söz konusu olduğunda İslâmiyet ona sınırsız bir görev yükler.“Her insan annesinden İslâm fıtratı üzerine doğar, ebeveyni Yahudi ise Yahudi, Hristiyan ise Hristiyan olur. Aile, çocuğun hem milletini belirliyor hem de inancını aşıyor. Kötüye karşı insanı koruyacak olan da aile ocağıdır.”<sup>24</sup> Yüce Yaratıcı Kuranda şöyle buyurur : “Ey iman edenler! Kendinizi ve aile halkınızı öyle bir ateşten koruyunuz ki, onun tutuşturucusu insanlarla taşlardır.”<sup>25</sup> Bu ayetten ailenin ne kadar önemli bir fonksiyonu olduğunu anlamış oluyoruz. Aile çocuğun sosyal kabul görebilmesi için gerekli ortamı hazırlar. Sosyalleşmeyi öğrenebilmesi için kabul edilmiş uygun davranış biçimlerini içeren birer model oluşturur. Sosyal açıdan kabul edilmiş davranış biçimlerini gelişimi için rehberlik eder.<sup>26</sup> Aile çocuğu hem çevresine hem de inançlarına intibak ettirir. Topluma ait değer yargıları, hayat görüşleri, örfler ve âdetler ancak ailenin aracılığı ile ferde intikal edebilir.<sup>27</sup> Okul ve sosyal yaşamda başarılı olabilmesi için çocuğun yeteneklerini uyarır ve geliştirir.<sup>28</sup> Aile hayatının temeli, sevgiye güvene, bağlılığa ve karşılıklı anlayışa dayanır. Bu sebeple normal bir aile ortamı, çocuk eğitimi için en elverişli bir çevredir.<sup>29</sup> Ancak saydıklarım bu fonksiyonları yerine getirecek ailenin de eğitilmiş, en azından doğruyu bilen, örnek olabilecek bir anne-babaya sahip olması gerekir. Eğer aile kendi arasında çıkan problemleri çözemeyen, dış olaylardan hemen etkilenebilen, sorumsuz anne-babadan oluşursa çocuğun ilk eğitim yeri olan aileden bir şeyler kazanması imkânsızdır. Zaten günümüz gençliğinde kişiliğini oluşturamamış,

---

<sup>22</sup> Çamdibi, a.g.e., s. 115

<sup>23</sup> Bayraklı, a.g.e., s. 145

<sup>24</sup> Bayraklı, a.g.e., s. 146

<sup>25</sup> Kur'an, Tahrir Suresi, 66/6

<sup>26</sup> Çamdibi, a.g.e., s. 116

<sup>27</sup> Bayraklı, a.g.e., s. 147

<sup>28</sup> Çamdibi, a.g.e., s. 116

<sup>29</sup> M. Faruk Bayraktar, Din Eğitimi Araştırmaları Der., İstanbul, 1995-sayı : 2, s. 124

kendi ayakları üzerinde duramayan, sürekli toplumda sorun çıkaran, toplumu huzursuz eden kişilerin aile yapısını incelediğimizde sürekli problem yaşayan ailelerin olduğunu görmekteyiz.

Çevre ilkesinden son olarak Okul faktörü gelmektedir. Özellikle okul çağına gelmiş çocukların anne ve babasının örnek alma yerine artık arkadaş grubunu dikkate almaktadır. Arkadaşları tarafından beğenilme hissi ebeveyni dinlemeye karşı baskın olmaktadır. Artık çocuk arkadaşlarından etkilenmektedir. Bu çağda öğretmene görev düşmektedir. Öğretmen eğitimin bütün yönleriyle ilgilenmek zorundadır.<sup>30</sup> Ancak aynı zamanda aile de çocuk eğitimindeki fonksiyonunu kaybetmemelidir. Tamamen çocuğun eğitimini okula yüklememeli, ona iyi örnek olmalı, rehberlik etmeli, denetim altında tutmalıdır. Kısacası bu dönemde okul- aile işbirliği kurulmalıdır. Okul ve aile eğitiminin farkı aile, daha çok çocuğun manevî, ahlâki eğitimini üstlenirken, okul ise, çocuğun sözel ve mantıksal eğitimini üstlenir.

Günümüz yaşamına baktığımız zaman televizyon, radyo, internet gibi dünyayı ayağımıza getiren teknoloji araçları dünyanın her tarafını çevre olarak kabul etmemizi sağlamıştır. Bütün bu çevrelere muhatap olan ve bunlardan etkilenen insan, eğer muhakemesini iyi kullanırsa, bu çevrelerden gelen iyi telkinlere kulak verir. Kötü telkinleri dinlemez, reddeder. Böylece şahsiyetini ortaya koymuş olur. “Zaman sana uymuyorsa, sen zamana uy” demez. Çevre onun inançlarına ters düşüyorsa, çevreyi inançlarına uydurmaya çalışır.

Çevre iklim gibidir. Muz gibi nazik meyveler, sert iklimlerde yetişmez. İyi çevreden iyi insanlar yetişir. Bozuk çevre, insanı bozar. Ancak, o bozuk çevre şartlarında bazı has fertler, işin farkına varırlar. Çevre “ıslah faaliyetine” başlar. Yakın çevrelerinde başlayıp, göle düşen bir taşın iç içe genişleyen daireler meydana getirmesi gibi, gittikçe etrafa açılırlar. Bu faaliyetlerini yürütürken, ilk dönemlerde “seracılık çalışması” yapmaları gerekebilir. Nitekim Yüce Yaratan Musa’ya, Firavun döneminde temiz insanlar yetiştirebilmesi için, Mısır’da evlerde toplanmalarını emretmiştir.

---

<sup>30</sup> Çamdibi, a.g.e., s. 116

Peygamberimizin, İslâm'ın ilk yayılma döneminde Erkamın evini karargâh seçmesi de aynı gayeye matuftur.<sup>31</sup>

### 1.5.3 Sevgi

Sevgi ile büyüyen çocuk hayata karşı olumlu bakar, yaşama sevinci taşır, azimli, kendine güvenen, içinde korku beslemeyen ve bütün bu saydıklarım sonucu hayatta başarıyı yakalar. Yüce Yaratan ve O'nun Peygamberi insanlığa her zaman merhameti, birbirimize karşı hoşgörü ile davranmayı, birbirimizi sevmeyi emretmiştir. Kötülüğü, insanlara husumet beslemeyi yasaklamıştır. Onun için gerek ailemizde aile ferdi iken veya anne-baba iken, gerek okulda öğrenci- öğretmenken, hayatta karşılaştığımız insanlara karşı sevgi ve hoşgörü ile davranmamız gerekir. Peygamberimizin bildirdiği “Merhamet etmeyene merhamet olunmaz” hadisi konunun önemini bildirmektedir. Yine Yüce Yaratan : “Göklerde ve yeryüzünde olanlar kimindir? Diye sor. Allah'ındır de. O, rahmet ve merhamet etmeyi kendi zatına ilke edinmiş, farz kılmıştır”.<sup>32</sup> Bu ayetten de anlaşılacağı gibi birbirimize sevgi ile yaklaşmak, merhamet etmek ile Allah'ın sünnetini uygulamış oluyoruz. Ayrıca bırakın bu ilkenin İslâm ilkesi olmasını Yaratıcı bunu kendi kendine ilke edinmiştir. Allah'ın insanlara rahmette bulunması, sevginin tecellisidir. Rahmet insanın tabiatı icabı muhtaç olduğu bir ortamdır. Rahmet kelimesinin türevlerinden biri olan Rahim kelimesi, insanın yaratıldığı, bir müddet içinde yaşatıldığı ortama isim olarak verilmiştir. Ana rahmi insanın yaşayabileceği en uygun ortam olan organın adıdır. Rahim, cenin için müşfik, rahat, sıcak, oksijen ve hayat dolu bir ortamdır. Ana rahminin bu sevgi ve şefkat dolu özelliği, anne ile yavrusunun arasındaki sıcak ilgi ve sevgiyi geliştirmesi için, rahmeti her şeyi kuşatan Allah'ın iradesinin, bu yöndeki tecellisidir.<sup>33</sup>

Sevgi ile çocuğu yetiştirme arasında ilişkiyi incelediğimizde şunları görürüz: Sağlıklı bir gelişim için çocuk sevgiye ihtiyaç duyar, bu sevgi öncelikle ve özellikle anne-babadan yoksa sütanneden gelir. Çok annelik, sevgi bağlılığını sulandırır, çocuğu geriletir. Sevgi, duygusal gelişimin yanında, bedensel ve zihinsel gelişim, olgunlaşma ve sağlık içinde şarttır. Çocuğu anneden ayırmamak şarttır. Aksi tutumlar çocuğun

<sup>31</sup> Şadi Eren, İnsan ve Eğitim, Yeni Asya Yay., İstanbul, 1996, s. 85

<sup>32</sup> Kur'an, Enâm Suresi, 6/12

sağlığının bozulmasına, canlılık ve atılganlığının tükenmesine, duygusal açlıklara, beslenme bozukluklarına hatta ölümlere yol açar.<sup>34</sup> Çocuğu sevmek insanî duyguların bir gereği olduğu gibi, aynı zamanda bir bilgi konusudur. Onun ihtiyaçlarını, istidatlarını ve dileklerini devamlı incelemek, ihtiyaçlarını giderebileceği istidatlarını geliştirebileceği, dileklerini gerçekleştirebileceği ortamı hazırlamak, ruhundaki bütün iyi temayülleri harekete geçirmek ve dolayısı ile ona hakkı olan mutluluğu temin etmek bu bilginin alt başlıklarıdır.<sup>35</sup> İlgi, şefkat, merhamet gibi ilkeleri sevgi ilkesi içinde değerlendirmek istedim. Bunlar sevgi ile var olabilen, hatta sevginin yerine kullanabileceğimiz terimlerdir. Merhametin Kuran’da sevginin yerine kullandığını söylemiş olmakla birlikte şefkat ve ilginin de sevgi ile sebep-sonuç ilişkisi yaşadığını söylemek gerekir. İlgi ve şefkat var ise o yerde sevgi muhakkak vardır. İlgi gösterilmeyen, şefkat ve merhamette bulunulmayan çocuk, hayatı boyunca sevgi kavramını anlayamaz olur ve kendisi de diğer insanlara karşı sevgisini gösteremez, sürekli insanlara karşı kin besler, merhamet gösteremez. Bir eğitimcinin, anne-babanın bunu iyi bilip ona göre davranışlarda bulunması çocuğun gelişiminde önemli katkılar sağlar.

#### 1.5.4- Hürriyet

İslâm’ın özgürlük anlayışı, hiçbir felsefî eğitim anlayışında görülmez. Özgürlük insana insanla verilemez. Bir insanı diğer bir insanın görüşü doğrultusunda eğitmeye teşebbüs etmek, o insanı, onun kölesi yapmak demektir. Burada eğitim özgürlüğünün olmasının vatandaşın bir hakkı gibi görmek gerektiği vurgulanmaktadır. İslâm insanı diğer insanların fikirlerinden ve inançlarından kurtarmak ister. Yaratıcı ve sürekli kendini yenileyen insan, başkalarının düşünce bağlarından sıyrılan insan demektir. İnsan şahsiyetindeki tohumların yeşermesi için özgürlüğe muhtaçtır.<sup>36</sup> Yine çocuğun gelişiminde de anne-baba ve öğretmenin ona özgür bir ortamda eğitimini sağlamalı, baskı yapmamalı, çocuğun yaratıcı gücü için onu özgür bırakmalıdır. Ona doğru yolu gösterip rehberlik yapmalı, ancak onu başarıya götürecektir düşüncelerinde,

---

<sup>33</sup> Abdurrahman Dodurgalı, Sevgi Peygamberi ve Yetişkin Din Eğitimi, Rağbet Yay., İst., 2002, s. 52

<sup>34</sup> Dodurgalı, a.g.e., s.54

<sup>35</sup> C.Savard, Çağdaş Pedogojiden Seçmeler, Çev. Nejat Yüzbaşıoğulları, M.E.B. Yay., İst., 1976, s. 88

<sup>36</sup> Bayraklı, a.g.e., s. 149

alacağı kararlarda kendi kalbine, özgür fikrine saygı göstermelidir. İslâm önce bu hürriyeti insanın kendi içinde arar. Dıştaki insanların motive etmesinden önce, nefsin duygu ve arzularının motive etmesinden kurtuluşu, gerçek hürriyet olarak tanır.<sup>37</sup> Yüce Yaratıcı, Kuran’da “Doğrusu biz ona, gerçek yolu gösterdik, ister şükreder olsun, ister nankörlük eden”<sup>38</sup> diye buyurarak insanlara gerçeği anlatmanın mümkün olacağını, ancak kişinin doğru yolu seçmesinin kendi özgür iradesine bırakıldığını söylemek istiyor. Bizler de insanlara doğru yolu göstermeli, zorlukla gerçeği ifade etmemeliyiz. Ancak insanoğlunun nefesine uymaması için Allah, peygamberler göndermiştir. Bunun sebebi başına buyruk olan insan azar, yanlış yola sapar. Bunu önlemek için gelen peygamberler hakikati anlatmış, doğru yola hak dine davet etmiştir. Bu ise kişinin özgürlüğünü, hürriyetini etkilemez. Bilakis özgürce kendi yolunu seçmek için alternatif yol göstererek özgürlük alanını genişletme amacını gütmektedir.

Zorlama yolu ile verilen eğitimler veya inançlar başarısız olmaktadır. Tarih, bu yöntemi kullanıp ta başarısız olanlarla doludur. Zorlama yoluyla kısmî bir başarı elde edilebilirse de, devamlı bir başarı elde etmek mümkün değildir. Kişiyi ikna etmek daha etkili bir metottur. Meselâ, korkutarak bir öğrenciye kitap okutabilirsiniz. Fakat kitap okumayı sevdirderseniz, öğrenci kendi isteği ile yüzlerce kitap okuyacaktır.<sup>39</sup>

“Dinde zorlama yoktur<sup>40</sup>”. Ancak din nasihattir.<sup>41</sup> Yine Peygamber Efendimiz “Kolaylaştırınız, zorlaştırmayınız. Müjdeleyiniz, nefret ettirmeyiniz”<sup>42</sup> buyurarak bizlere zorlama ile bir yere varamayacağımızı anlatmak istemiştir.

### 1.5.5 Cesaret

İslâm Eğitim ilkelerinden bir diğeri de “cesaret”tir. Eğitilecek kişinin cesur olması gerekir. Cesur olan, eğitim hayatında veya normal hayatında karşısına çıkacak problemler karşısında yılmadan sağlam durur. Problemleri bir bir aşır sonuca gider. İslâm dini Müslümanların halim selim olmasını, yumuşak huylu olmasını ister. Ancak yumuşaklığın insanı korkak kılmaması gerekir. İslam düşünürü, İkbal, kudret celâliyle,

---

<sup>37</sup> Bayraklı, a.g.e., s.150

<sup>38</sup> Kur’an, İnsân Suresi, 76/3

<sup>39</sup> Eren, a.g.e., s. 88

<sup>40</sup> Kur’an, Bakara Suresi, 256

<sup>41</sup> Buhârî, İman, 42

sevgi cemalini bağdaştırmalıdır.<sup>43</sup> Çünkü doğruluk ve güçlük yan yana yürür.<sup>44</sup> Burada kastedilen güçlük, marazî bir güçlük değil, kendine hâkim olabilme manasında, kendini tanımaya yönelik gerçek kudrettir; şahsiyetin gücüdür.<sup>45</sup> Çocukları güçlü ve cesur yetiştirmek ve faydalı şeylere karşı çaba göstermelerine teşvik etmek için zengin projeler geliştirmelerine yardımcı olmalı, potansiyellerini kullanmalarını sağlamalı, zor tecrübelerde korku ve paniğe kapılmamaları için, serinkanlı davranmalarını öğretmeliyiz.<sup>46</sup> Çocuğun hayata karşı cesur olabilmesi için, ailesinden sevgi görmüş olması, güven duygusunu en iyi şekilde kendi ruhuna işlemiş olması gerekir. Cesaret ilkesi, ancak diğer eğitim ilkeleri olan özgürlük, sevgi ve güven ilkesi ile oluşur. Sevgisiz büyüyen, güven duygusunu almamış bir fert, hayata korku ile bakar. Sürekli endişeleri ile yaşar. Hayat onun için zindan olur. Yine özgürlüğü tatmamış, devamlı ailesinden azar işitmiş bir fert de kişiliğini oluşturmadan hayata atılır.

### 1.5.6-) Merak ve Motivasyon

Bir diğer ilke ise merak ve motivasyondur. İnsan bir şeyler öğrenmeye ancak merak duygusu ile ulaşır. Merak duymayan öğrenci, başarılı olamaz. İnsanlar ileride hayatını etkileyecek mesleği seçerken de merakları doğrultusunda, sevdikleri, ilgi duyduğu alanda çalışır. Bir öğrenci veya vatandaş ilgisini çekmeyen bir konuda fikir yürütemez, ona zaman ayıramaz.

Motivasyon (güdü) ise davranışa enerji ve yön veren güçtür. Bu güç organizmayı etkileyerek bir amaç için harekete geçmeye sevk eder. Güdü, istekleri, arzuları, ihtiyaçları, dürtüleri ve ilgileri kapsayan genel bir kavramdır. Açlık, susuzluk, cinsellik gibi fizyolojik kökenli güdülere dürtü, bilme ve başarıma isteği gibi insani dürtülere ise ihtiyaç denir.<sup>47</sup>

Güdüler genel olarak içsel veya dışsal olmak üzere iki ana kategoriye ayrılır. Dışsal güdü, bireyin dışından gelen etkileri içerir. Bir öğrencinin aldığı yüksek not dolayısıyla öğretmeni tarafından övülmesi buna örnektir. İçsel güdü ise, bireyin içinde

---

<sup>42</sup> Ebu Davud, Edeb, 17

<sup>43</sup> M. İkbāl ., Benliğin Sırları, trc., İstanbul, 1986, s. 71

<sup>44</sup> İkbāl., a.g.e., s. 69,

<sup>45</sup> Çamdibi, a.g.e., s. 140

<sup>46</sup> Çamdibi, a.g.e., s. 141

var olan ihtiyaçlarına yönelik tepkilerdir. Merak, bilme ihtiyaı, yeterli olma isteği, gelişme arzusu içsel güdülere örnek gösterilebilir.<sup>48</sup>

Güdü organizmayı belirli tepkilerde bulunmaya ve sonuç olarak bir şeyler öğrenmeye zorlamaktadır. Buna bağlı olarak, güdülenme öğrenme için gerekli n şartlardan biri olmaktadır. Yeterince gdlenmemiş bir ğrenci, öğrenmeye hazır hale gelmemiş demektir; kişiye öğrenmeye sevk edecek önemli bir neden olmadıkça öğrenmeye karşı ilgi gelişmez. İnsanlar genellikle merak duydukları ve ilgi çekici buldukları konuları daha çabuk öğrenirler. Fakat okuldaki bütün konuların öğrencinin ilgisini çekmesi beklenemez. Bu nedenle öğrenciyi güdülemenin yollarını bulmak asıl sorun haline gelmektedir.<sup>49</sup>

Güdülenme oldukça karmaşık bir konudur. Güdülenme kaynaklarının çoğu öğrenciden gelirken, pek çoğu da öğrenme çevresinden gelmektedir. Aşağıda ğrenci ve dış evre ile ilgili güdülenme kaynakları yer almaktadır.<sup>50</sup>

*Öğrencilerden gelen kaynaklar:*

- Bireysel hedefler ve niyetler
- Biyolojik ve psikolojik dürtüler ve ihtiyaçlar
- Kendini tanımlama, kendine güven ve kendine sayėı
- Bireysel inançlar, değerler, beklentiler ve başarı veya başarısızlık tanımları
- z bilinç, öz yaşantılar ve öz yeterlik
- Kişisel faktörler, örneğin risk alma, kayėı ile baş etme, merak
- Duygusal durum ve bilinç düzeyi

---

<sup>47</sup> Ziya Selçuk, Gelişim ve ğrenme, Nobel Yayın Dağıtım, 2000, Ankara, s. 209

<sup>48</sup> Selçuk , a.g.e., s. 209

<sup>49</sup> Selçuk , a.g.e., s. 210

<sup>50</sup> Ayten Ulusoy , Gelişim ve ğrenme, Anı Yayıncılık, Ankara, 2002, s. 272

*Öğrenme çevresinden gelen kaynaklar:*

- Öğretmenleri, ebeveynleri ve arkadaşlarının hedefleri
- Sınıfın hedef yapısı
- Sosyal etkileşimlerin sonuçları
- Sınıf pekiştireçleri, ödül ve ceza sistemleri
- Belirsizlik, yenilik ve karmaşıklık gibi öğretimsel uyaranlar
- Öğrenciden, öğretmenlerin ve diğerlerinin beklentileri
- Performans modelleri
- Başarıya götüren, özgüven geliştiren, ilgi çekici ve dikkat sağlayan öğretim uygulamaları

Yukarıda belirtildiği gibi, öğrencinin öğrenmeye güdülenmesini etkileyen pek çok kaynak vardır. Aynı konu üzerinde ilgili davranan ve başarılı olan iki öğrencinin nedenleri farklı olabilir. Öğrencilerden biri konuya ilgi duyduğu için çalışırken diğeri başarılı olursa yüksek not alacağı için çalışmaktadır. Öğrencilerin bireysel farklılıkları burada rol oynamaktadır.<sup>51</sup>

*Bir Eğitici, talebelerini eğitirken şunlar yapılmalıdır:*

- Derse başlarken ilginç, şaşırtıcı, merak uyandırıcı sorular sorun.
- Çalışmaları mümkün olduğu kadar aktif, araştırıcı, heyecanlı ve yararlı hale getirin.
- Bütün öğrencilerin, neyi, nasıl yapacaklarını ve ulaşacakları hedefe nasıl gideceklerini bilip bilmediklerinden emin olun.

---

<sup>51</sup> Ulusoy, a.g.e., s.273

- Öğrenciler arasında zekâ, sosyo-ekonomik-kültürel geçmiş, okula ve bazı derslere karşı tutum açılarından bireysel ayrılıklar olduğunu her zaman dikkate alın.
- Öğrencilerin temel ihtiyaçlarını doyumalarına yardımcı olun.
- Sınıfın fiziksel şartlarını hesaba katın.
- Öğrencilerle ilgilendiğinizi ve onların sizin sınıfınızın öğrencileri olduğunu hissettirin.
- Bütün öğrencilerin azda olsa saygınlık kazanabilecekleri öğrenme yaşantıları düzenleyin. Her öğrencinin takdir edilme ihtiyacını karşılayacağı ders içi ders dışı etkinlikler düzenleyin.
- Öğrencilere her konuda seçenekler sunun.
- Olumlu benlik kavramı geliştirmelerine yardımcı olun.
- Olumlu yanları vurgulayarak sonuçlar hakkında geri bildirim verin.
- Öğrencileri, kendi öğrenmelerini kendilerinin yönlendirmeleri için cesaretlendirin.
- İhtiyaç duyan öğrencileri, öz güvenlerini ve başarı ihtiyaçlarını geliştirmeleri için cesaretlendirmeye çalışın.
- Öğrencilere sorumluluk vererek, kendileriyle yarıştırmak onların başarı güdüsünü geliştirici teknikler kullanın.
- Okul başarısızlığı bir kısır döngüdür. Bu döngü, ancak öğretmenin beklentisini yüksek tutarak öğrenciyi güdülemesiyle kırılabilir.<sup>52</sup>

---

<sup>52</sup> Selçuk, a.g.e., s. 224

### 1.5.7 Adalet

Adalet ilkesini incelerken diğer İslâm eğitim ilkesi olan “denge”yi de beraber incelememiz gerekmektedir. Çünkü adaletin oluşumu ancak dengenin varolması ile mümkündür. Nefis kuvvetlerinin (şehvet, öfke ve akıl) her birinin kendilerine mahsus yerlerinde bulunmaları, yerlerini ve sınırlarını geçmemeleri, yaratılış gayelerine uygun hareket etmeleri “adalet kanunu”dur. Bu kanun, inanan insanın nefsindeki kuvvetleri dengeleyerek “sırat-ı müstakim” de (doğru yol) olmalarına bağlıdır.<sup>53</sup> İslâm, insan şahsiyetindeki unsurlar arasında bir dengenin bulunmasını ister ve eğitimde de bunu gaye edinir. Hem insanın kendi içinde hem diğer insanlar arasında hem de toplumlar arasında bu dengeyi arar. Kâinatta denge vardır. Tabiat olaylarının kaderi bu denge üzerine cereyan eder. Bu kadar genişliğine, sayısızlığına, sonsuzluğuna rağmen, evrendeki varlıkların hiçbiri dengesini kaybetmez. Kaybederse evrenin düzeni bozulur. İnsan da böyledir. İşlerinde kendi içinde muhakkak dengeli hareket etmesi gerekir. Kuran orta yolu bulmanın lüzumuna işaret eder. Bunu da insanın tabiatındaki cimrilik özelliğinin eğitimi için emreder.<sup>54</sup> Yüce Yaratan şöyle buyurur : “Elini boynuna bağlama, büsbütün de açıp israf etme ki, sonra kınanmış olursun ve eli boş açıkta kalırsın.”<sup>55</sup> Yine Peygamberimiz : “İşlerin en iyisi dengede olanıdır” diyerek dengeli yaşamın önemine vurgu yapar.

Denge ilkesinin sonucu olan adaleti ise kalpte başlatmalıyız. Kalpte adalet sağlanınca hakikatleri gerçek ve doğru sıfatı ile kabul etme istidadı hâsıl olur. Aksi halde fert hakikatleri kendine göre yorumlar. Adaletten sapan ifrat veya tefrite giden bir sistem, şahsiyete hâkim olur.<sup>56</sup> Eğitimde denge sağlamak oldukça zordur. İnsan hayatındaki gerçeğe ideal arasındaki denge nerede ve nasıl temin edilebilir. Bunun için İslâm eğitiminde zor olan insan hayatında dengeyi sağlamaktır. Aslında güçleri ve temayülleri çok yönlü insanın, maddî ve manevî hayatında dengeye ulaşması, öyle sanıldığı gibi kolay değildir.<sup>57</sup> İslâm eğitimi, bilgi ile istenilen arasındaki dengeyi gerçekleştirmeye çalışır. Yaratıcı Kuranda : “Ey Nuh! O, senin aileden değildir. Çünkü

---

<sup>53</sup> Çamdibi, a.g.e., s. 98

<sup>54</sup> Bayraklı, a.g.e., s. 168

<sup>55</sup> Kur'an, İsrâ Suresi, 17/29

<sup>56</sup> Çamdibi, a.g.e., s. 99

<sup>57</sup> Bayraklı, a.g.e., s. 168

o, salih olmayan bir amel sahibidir. O halde bilmediğin bir şeyi benden isteme! Seni, cahillerden olmaktan men ederim”<sup>58</sup> diye burur.

Bilgi ile istek belirli bir noktada buluşmalıdır. Ortak noktada birleşmek veya birleştirmek İslâm eğitiminin en önemli gayelerindendir. Geçmiş semavî dinler ile İslâm arasında ortak bir nokta vardır. Bu ortak nokta doğrultusunda İslâm’ı insanlığa tebliğ etmek gerekir. Bir ayet-i kerimede “De ki; Ey kitap ehli! Bizimle sizin arasında müsavi bir kelimeye geliniz.”<sup>59</sup> Yine diğer bir ayet-i kerime de: Ey Müslümanlar! Böylece sizi ortada bir ümmet kıldık, bütün insanlar üzerinde adalet örneği ve hak şahitleri olasınız diye.<sup>60</sup>

Bizlerde çocuklarımıza veya fertlere karşı adalet ile davranmalı, sevgimizi, kırgınlığımızı dengede tutup aşırıya gitmemeliyiz. Çocuğa karşı aşırı sevgi, çocuğu şımartır, alacağı eğitimi ciddiyetsizleştirir. Yine aşırı güven, aşırı özgürlük çocuğu iyi bir birey olarak yetiştirmek isteyen aileleri veya eğitmenleri hayal kırıklığına uğratar. Aşırı zorlama, korku verme de ferdin kişiliğini oluşturmaya engel olur. Hayata karşı hep korku ile bakan, birilerinden medet uman, kendisi ile küs fertlerin oluşmasını sağlar.

### **1.5.8 Korku – Af**

Korkma olgusu insan tabiatının koruyucu ve sakındırıcı özelliklerindendir. Tabiatının derinliklerine yerleşmiştir. Psikolojik yapısındaki temel unsurlar çalışmaya başlayınca, vücuttaki salgı bezleri gibi bazen hızlı bazen de yavaş çalışır. Salgı bezlerinin hızlı veya yavaş çalışması vücuttaki dengesizlikler meydana getirdiği gibi, manevî salgı bezleri de yavaş veya hızlı çalışınca insanın manevî yapısında dengesizlikler meydana getirir.<sup>61</sup> İslâm’da korku ilkesi varolmuştur. Yüce Yaratıcı bazen insanları kötü şeylerden sakındırmak için, korku ilkesini kullanmıştır. Cehennemden bahsetmiş, kötülük yapanları, inanmayanları cehennem ile korkutmuştur. Eğitimde ise korku ilkesi zamanı geldiği zaman uygulanmalıdır. Ancak dozunu iyi ayarlamak gerekir. Gereğinden fazla korku ferdin kişiliğini etkiler, güven ve sevgi ilkesini zedeler. Anne-baba ve eğitmen bunu zamanında kullanmasını bilmeli,

---

<sup>58</sup> Kur’an, Hûd Suresi, 11/46-47

<sup>59</sup> Kur’an, Âl-i İmrân Suresi, 3/64

<sup>60</sup> Kur’an, Bakara Suresi, 2/143

gereğinden fazla aşırıya gitmemesi gerekir. İnsanlar yaptıkları davranışların uygunluğunu ayırt etme konusunda zorluklar yaşarlar. İnsanlar, yaptıkları yanlışlıkları hemen göremezler. Bundan dolayı onların yanlış davranışlarını af etmek, insanlara ve özellikle çocuklara yaptıklarını anlamda zaman tanımak, gerek eğitimde ve gerekse insan ilişkilerinde önem kazanır. İyi bir terbiyeci her şeyden önce affedicidir. Her gördüğü hatayı cezalandırmak iyi bir eğitimcinin yapacağı iş değildir.<sup>62</sup> Ancak affetmek, yanlışlıkları görmezlikten gelmeye doğru gitmemelidir. Ebeveyn ve eğitimci de, çocuklara karşı af ilkesini kullanmalıdır. Ancak affedilen konuda çocuğun tekrar o hatayı yapmasını engelleyici bir yöntem kullanması gerekir. Affetmek Allah'ın sıfatlarından. Onun bu özelliğini kendimizde de göstermemiz gerekir. Yüce Yaratıcı, âyeti kerimede Hz. Muhammed'e seslenerek : “.....Onları affet, onlara mağfiret dile, iş hakkında onlara danış, fakat karar verdin mi artık Allah'a güven, doğrusu Allah, tevekkül edenleri sever” (Âl-i İmrân, 3/159) diyerek affetmenin erdemliğinden bahsetmiştir. İnsanların küçük yaşlarından itibaren bu istikamette eğitilmeleri, kin ve aşağılık duygularına karşı güçlerini doğru geliştirmeleri ailelere düşen bir görevdir.

### 1.5.9-) Ceza

İslâm Eğitim ilkelerinden bir diğeri de “ceza”dır. Eğitimde esas olan, çocuklara sevgi ile ve anlayışla yaklaşmak, onlara değerli olduklarını hissettirmektir. Ama bazı durumlarda ceza da disiplini sağlayan kaçınılmaz bir çare olarak kendini hissettirebilir. Eğitimci cezanın ilk ve yegâne yol olmadığını aklından hiçbir zaman çıkarmamalıdır. Bir eğitimci için ceza son olarak başvurulacak bir çaredir. Ceza vermeden önce suçu açıklayan ve önleyen tedbirlerin alınması lazımdır. Yani suç olan davranışlar önceden öğretilmeli ve suça özendirici sebepler ortadan kaldırılmalıdır<sup>63</sup>. İslâm, bilgi, sorumluluk ve ceza arasındaki bağlantıları arar. Suça iten sorumlulukları dikkate alır. İlk aşamada bilgi ve sorumluluk arasında bir köprü kurar. Bilgisizlikten doğan suçlarla, bilindiği halde işlenen suçlara aynı cezayı uygulamaz. “Allah bir kavmi hidayete ulaştırdıktan sonra, nelerden sakınacaklarını kendilerine açıklamadıkça onları sapıklıkla sorumlu tutacak değildir. Muhakkak ki Allah her şeyi kemaliyle bilendir”(Tevbe 9/115)

---

<sup>61</sup> Bayraklı, a.g.e., s. 133

<sup>62</sup> Çelik, a.g.e., s. 105

<sup>63</sup> Çelik, a.g.e., s. 106

İslâm'da sorumluluk, bilgi ile doğru orantılıdır. Bilenler, sorumludur. Varlıklar arasında insan, bilgiye sahip tek insan, bilgiye sahip tek varlık olduğu için sorumludur. Önceden neyin kötü neyin yanlış olduğunu bildirmeden cezalandırma yoluna girmez.<sup>64</sup> Çünkü Allah “biz Peygamber göndermedikçe azap etmeyiz”<sup>65</sup> diyerek azabın ancak uyarıcının olması ile ortaya çıkacağını bildirir. İslâm'da ceza yönteminden birisi “çevreyi değiştirmektir.” Bu ceza yöntemini de başlatan Hz. Allah'ın bizzat kendisidir. Şu ayet buna delildir : “Ve biz demiştik ki: ‘Ey Âdem! Sen eşin ile cennette sakın ol! Onun nimetlerinden ikiniz bol bol yiyiniz, fakat şu ağaca yaklaşmayınız. Yoksa yanlış hareket edenlerden olursunuz’. Nihayet şeytan cennetten kaydıldı ve içinde bulundukları nimetten onları çıkardı. Biz de : ‘Birbirinize düşman olarak buradan ininiz. Yeryüzünde sizin için bir vakte kadar yerleşmek ve menfaatlenmek vardır’ demiştik.”<sup>66</sup> İşte bu ayet buna delil olarak gösterilebilir. İlk ceza yöntemi böylece Allah tarafından verilmiş oldu. Cennet gibi rahat bir ortamdan işledikleri suça karşı Dünyaya gönderilmiş ve Ceza yöntemlerinden “çevreyi değiştirme” gerçekleşmiş olmuştur. Hz. Musa'nın peygamber olmasından sonra, İsrail Oğulları'nı Mısır'dan çıkarıp çöle götürmesinin sebebinde de bu ceza yöntemi görülür. Çölde her türlü baskıdan uzak bir neslin yetişmesi için, köle ve ihtiyar olan neslin ölüp gitmesi gerekliydi. Bu da ancak uzak bir çölde olabilirdi. Allah eğitilecek kişilerin bazen çevresini değiştirerek eğitmiştir.<sup>67</sup> Eğitim çevresi değiştirme cezası verilirken, insanların karakteri göz önünde bulundurulmalıdır. Şeytan Cennetten kovuldu. Âdem de buradan çıkarıldı. Dikkat edilirse ikisi de aynı cezaya tâbi tutuldu. Burada önemli nokta aynı ceza ile cezalandırılan iki varlık, tabiatlarının gereği birisi cezadan dolayı daha da azgınlıyor. Diğeri ise tövbe ederek affolunuyor.<sup>68</sup>

Diğer bir ceza yöntemi “yasaklama”dır. Ayette, “Andolsun ki biz Firavun ailesini, düşünüp ibret alsınlar diye tuttuk, senelerce mahsul kıtlığı ve kuraklıkla kıvrandırdık”<sup>69</sup> diyerek Allah kendisinin yasaklama yöntemini kullandığını bize gösteriyor. İslâm eğitiminde ceza olarak oyun veya yemekten alıkoyma uygulanabilir. Daha ağır cezalardan önce bu tip cezalar uygulanır.

---

<sup>64</sup> Bayraklı, a.g.e., s. 182

<sup>65</sup> Kur'an, İsrâ Suresi, 17/15

<sup>66</sup> Kur'an, Bakara Suresi, 2/35-36

<sup>67</sup> Bayraklı, a.g.e., s. 184

<sup>68</sup> Bayraklı, a.g.e., s. 184

<sup>69</sup> Kur'an, Â'râf Suresi, 7/130

Diğer bir ceza yöntemi de “uyarma” dır. Bazı insanlara ikaz yeterli olur. Uyarma büyük cezalar verilmeden basit meseleler için sözlü bir cezalandırmadır. Ancak bu uyarma kişiyi halkın içinde rencide edici bir şekilde azarlama ile yapılmaz. Önce kişi, kimsenin olmadığı bir mekânda bunu gerçekleştirmelidir. Eğitimcinin özelliklerinden biri de ayıplama mahiyetinde olmayıp ima ve şefkat yolu ile öğrenciyi kötü davranışlarından sakındırmaktır. Çünkü kusuru açıkça söylemek hayâ perdesini yırtar sahibine kötülük yapma cesareti verir. Bulunduğu halde inat etmeye teşvik eder.<sup>70</sup>

Yine günümüzde kullanılan ceza yöntemi dayak, aslında en son başvurulacak çarelerden olmalıdır. Peygamberimiz (s.a.v.), buna cevaz vermekle beraber, kendisi hiç dayağa müracaat etmemiştir. Dayakla eğitmeye çalışmak, aczin tezahürüdür. Hz. Peygamber (s.a.v.) gibi en büyük terbiyeci, böyle bir vasıtaya müracaattan münezzehtir. Onun vahye dayanan ilmi, engin hoşgörüsü, derin muhabbeti, samimi hisleri, sınırsız şefkati insanların gönlünü fethetmeye yetmiştir. O, bir gönüller sultanıdır. Manevî saltanatı, hâlen gönüllerde devam etmektedir ve ebediyen devam edecektir.<sup>71</sup>

### 1.5.10 Hidayet

Hidayet ilkesi, Kurandan kaynaklanır. Uygulamasını da Hz. Peygamberde buluruz. İslâm rehberlik fikrinin özünü değiştirdi. Başka bir deyimle körü körüne itaati kaldırdı. Gerçek rehberin Allah olduğunu gösterdi. “O, Cennet ehlinin kalplerinde olan haset ve kini çıkarırız. Oturdıkları yerlerin altlarından ırmaklar akar. Şöyle derler: Allah’a hamd olsun ki bizi hidayeti ile buna kavuşturdu. Eğer Allah bize hidayet etmese idi kendiliğimizden bunun yolunu bulamazdık.”<sup>72</sup> Görüldüğü gibi iyi yola gitmek, iyi insan yetiştirmek için insanüstü bir gücün eğitime müdahale etmesi gerekir. Eğitimden maksat, nitelikli insan yetiştirmektir. Burada Allah’ın takdiri ve yardımı aranmalıdır. Hidayeti dua ve niyazla Allah’tan isteyiniz, çünkü hidayet edici O’dur, yani iyi bir çocuk doğurmak ve onu iyi bir insan olarak yetiştirmek için ilâhî kudretin tecelli etmesi gereklidir. Çünkü insanın eğitimdeki gücü yetersizdir. İnsan istediği kadar güç sarf etsin, Allah’ın hidayeti olmayınca çabalar boşa çıkacaktır.<sup>73</sup> Yüce Yaratan şöyle

---

<sup>70</sup> Gazâlî, İhyâ, I, s.57

<sup>71</sup> Eren, a.g.e., s. 88

<sup>72</sup> Kur’an, Â’râf Suresi , 7/43

<sup>73</sup> Bayraktar Bayraklı, a.g.e.,s. 198

buyuruyor : “Kıyamet gününde hepsi Allah’ın huzuruna çıkıp, bayağı ve düşük fikirli kimseler bağlı oldukları önderlerine şöyle derler :“Biz senin tâbilerinden idik. Şimdi siz üzerimizden Allah’ın azabından zerrece bir şey kaldırabiliyor musunuz? Önderleri de derler ki: Eğer Allah bize hidayet verseydi, muhakkak biz de size doğru yolu gösterirdik. (İbrahim, 14/21 ) De ki : “Beni Rabbim şüphesiz dosdoğru yola hidayet buyurdu...”<sup>74</sup> Günahkâr nefis de ilâhî hidayet olmadan iyi olunamayacağının farkına varır. O dahi hidayeti insan da değil insanüstü güçte bulur. Eğitimcinin doğru yolu göstermesi için, inançlı olması gerekir. Bu inanç hak olan inançtır<sup>75</sup>. “İman etmiş olan dedi: Ey kavmim! Siz bana uyun, size doğru yolu göstereceğim (Mümin, 40/38 ). Kim, kendisine hidayet (doğru yol) besbelli olduktan sonra peygambere karşı çıkar, müminlerin yolundan başkasına uyarsa, onu yöneldiği yolda bırakırız ve cehenneme sokarız. Orası ne kötü bir varış yeridir (Nisa /115). İmanlı olacağı kadar ilâhî kaynaktan da kesin bir bilgiye ulaşmalıdır. İlimde yakına ulaşmayanlar eğitimde rehberlik görevini yerine getiremezler. Ey babam! Gerçekten bana, sana gelmeyen ilim gelmiştir. O halde bana uy da, sana doğru yolda rehberlik edeyim (Meryem, 19/43 ). İster peygamberlerin isterse diğer insanların rehberlikleri ilâhî kaynaktan ışık alır. O ışık olmadan rehberlik olmaz. İlim ve hidayetle, peygamberlerin kalbi dalgalı deniz gibi oldu. Sonra ilimle hidayet nefse ulaştı.<sup>76</sup>

## 1.6 Kişisel Gelişim

Geçmişe baktığımız zaman âleme iz bırakan insanların hedefe, başarıya ulaşmak için kendi kendine bir çabanın var olduğunu, kendisini eğittiğini, varolan bilgilerini ve gücünü artırmak için kendini geliştirme uğraşı içinde olduğunu görürüz. Tezimize konu olan Hay Bin Yakzân’da bu âşikâr olarak görünmektedir. Hay, bu yöntemleri kullanarak hedefe varmış, aradığını bulmuştur. Bu uygulamanın kişinin içinden gelen bir duygu ile yine bir sistematik haline gelmiş şekline günümüzde kişisel gelişim dediğimiz programlar çerçevesinde görmekteyiz.

Bize anlamsız gelen küçük parçaların nereye ait olduklarını sorgulamaya ve nerelere girebileceğini görmeye başladığımızda, kendimizle ve gerçek hayat ile ilgili

---

<sup>74</sup> Kur’an , En’âm Suresi, 6/161

<sup>75</sup> Bayraklı, a.g.e., s. 199

daha önce hiç fark etmediğimiz güçlü inançlarımızın farkına varırız. Bu farkındalık bize her zaman neler yapmamız gerektiğini hatırlatır. İşte kişisel gelişim, elimizdeki bu küçük parçaları en güzel bir şekilde nasıl birleştireceğimizi bize öğreten metotlar ve teknikler zinciridir.<sup>77</sup>

Kişisel gelişim eğitimleri insanlara;

1- Geçmişte yaşanan ve insanları olumsuz yönde etkileyen olaylara bağlanılan negatif duyguları ortadan kaldırmayı,

2- Alabilecek en güzel ve mantıklı kararları almayı,

3- Olaylara bakış açısını değiştirerek hayata daha olumlu bakmayı,

4- Hedef belirleyerek içimizdeki büyük potansiyeli harekete geçirebilmeyi,

5- Başarıyı bir bilim ve sanat olarak görebilmeyi,

6- Daha hızlı ve daha çabuk öğrenmeyi,

7- Kendi iç diyalogumuzu mükemmelleştirerek ileri düzeyde bir eyleme geçme gücüne sahip olabilmeyi,

8- Esnek olarak daha çok alternatiflere ulaşabilme becerileri kazandırmayı hedefler.<sup>78</sup>

Kendi kendine eğitim-öğretim programını uygulayan insanlar şu yedi basamağı geçerek başarılı oldukları görünür.

### **1.6.1 Hedef Belirleme**

Hayatında bir amacı olan insanlar, ulaşacakları bir yeri belirledikleri için daima diğer insanlardan farklıdır. Sabahları büyük bir heyecanla uyanırlar. Hayat, onlar için daha anlamlıdır.

---

<sup>76</sup> Bayraklı, a.g.e., s. 199

<sup>77</sup> Oğuz Saygın, Hayatın İçinde Kişisel Gelişim, Pozitif Yay., İstanbul, 2004, s. 15

<sup>78</sup> Saygın, a.g.e., s. 20

Hedef belirlemede insanın en büyük destekçisi aile ve öğretmenleridir. Bunlar insana yol gösterecek kişilerdir. Bu araçlar ise dersler seminerler olabilir. Böylelikle insan kendine sunulan yolları görür. Böylelikle bilinçlenir ve kendisine uygun hedefi bulup yine uygun yol ve yöntemi seçip en kısa şekilde istediği konuma gelmektedir. Bu hedef belirleme yapılırken şahsın velisi ve öğretmeni ona baskı yapmadan özgür bir şekilde ortam oluşturmali çocuğa güven aşılmalıdır.

İnsan olarak bizlerin ilk önce yapması gereken hayatımızın amacını keşfetmektir. Bu amacı keşfettikten sonra bunu gerçekleştirmek için üstleneceğimiz kimliklere ihtiyacımız vardır. Bize nasıl bir kimlik gerekiyor? Hangi kimlikte, nasıl nitelikte bir insan olmalıyız? Burada üstleneceğimiz rol modelleri son derece önemlidir. Bizim için neyin önemli olduğunu ve neyin önemli olmadığını çok iyi bilmeliyiz. Eğer önem ve değer sıralaması yapmazsak, ulaştığımız sonucun aslında değerlerimizle çatışan sonuçlar olduğunu görebilir, büyük bir hayal kırıklığına uğrayabiliriz. Arzu ettiğimiz sonuçları çok net olarak belirlemeliyiz. Bu sonuçlar hayatımızın amacı ile ve değerleriyle asla çatışmamalı, ulaşacağımız hedeflerin sürekli hayalini kuralıyız.<sup>79</sup>

Hedef belirlerken acaba yapabilir miyim? Sorusunu değiştirin. Onun yerine bu işi nasıl yaparım? Sorusunu getirin. Hedefe giden yolda önce bir plan çizmemiz gerekir. Buraya giderken elimizdeki materyalleri bilip ona göre bir yol çizmemiz gerekir. Her insan kendi içindeki potansiyeli bilmelidir. Bunu bilirse kendine güven gelir ve o işte başarılı olur. İnsanoğlunun yapamayacağı, başaramayacağı iş yoktur. Yeter ki buna inansın ve kendine güvensin. İşte yine bu güveni kendisine verecek anne-baba ve içten gelen güven duygusudur. Aslında çoğu insanlarda güven problemi görmekteyiz. Çevresinden gelen tepkiler karşısında insanda güven problemi oluşmaktadır. Annesi, babası ve öğretmeni bu negatif duruma karşı önlem alıp insanın sağlıklı bir şekilde karar vermesinde yardımcı olmalıdır. Ancak maalesef bazen bakıyoruz ki bu güven problemini oluşturan anne – baba veya öğretmenler olmaktadır. Aslında insan bu engellemelere karşı kulağını kapatıp kendince yaşasa hedefini belirleyip kendine güvense problem çözülmüş olacaktır.

---

<sup>79</sup> Saygın, a.g.e., s. 28

Bir de insan bir hedef belirlerken ona ulaşmak için gereken meşakkatli işlerden bunalır. Hemen vazgeçer ve hedefine ulaşamaz. Unutulmamalıdır ki hedeflere varmak için bir bedel ödenmesi gerekir. Hiçbir hedefe meşakkatsiz ulaşamayız. Zorluklar olacak ki insan ondan zevk alabilsin ve kıymetini anlayabilsin. Allah Kuran’da diyor ki : Şüphesiz güçlükle beraber bir kolaylık vardır (İnşirah / 5 ). Bunu böyle bilmeli buna göre hareket etmemiz gerekir. Meşakkatsiz güzellikler elde edilemez.

### 1.6.2 İçsel Programlama

Bize yaralı olacağını düşündüğümüz birçok kararı bilinçli beynimizle alır ve uygulamaya koymak isteriz. Aldığımız bazı kararları rahatlıkla uygularken bazı karaları ise asla uygulayamayız. Çünkü bilinçli beynimiz ile aldığımız kararlara bazen bilinçaltımız karşı çıkar ve bu durumda kararımızı istediğimiz gibi uygulayamayız. Örneğin pazar günü zayıflamaya karar veren birçok insan pazartesi günü bu karardan vazgeçer. Bilinçli beyin doğru bir karar almıştır, ama bilinçaltı bunu desteklememiştir.<sup>80</sup>

Negatif olan, bizi sınırlayan içsel programların mutlaka değiştirilmesi gerekir. Belirlemiş olduğumuz hedefe doğru giderken içsel programlarımız çok pozitif ve bizi destekler nitelikte olmalıdır. İçsel programlarımız bizi desteklemiyor, geçmişe dönük kötü referanslarla meşgul oluyorsak ve geçmiş bize başarısızlıkları hatırlatıyorsa o zaman hedeflerimize ulaşmak asla mümkün değildir. Hedeflerimize ulaşmak için içsel programlarımıza, bizi destekler bir nitelik vermemiz şarttır.

Yaşanılan başarılar insanı sınırlamamalı, onun arkasına saklanmamalıdır. Birkaç kez üst üste başarısızlık yaşayan insanlar genellikle kendilerine olan güvenlerini kaybetmeleri ile bilinçaltını negatif programlamış olurlar. Bütün bu olumsuz duygulardan ötürü kişi gelecekte korkmaya başlar. Attığı her adımda daha önceden yaşamış olduğu başarısızlıkları düşünerek yaptığı işleri eksik bir özgüvenle yapar. Sonunda bu olumsuz düşünceler kendi kendilerini doğrular ve başarısızlık kaçınılmaz hale gelir. Zira ne yaparsa yapsın sonuçların negatif olacağına inanan kişi, kendisi bile farkına varmadan verdiği olumsuz emirlerle sonucun kötü olmasını sağlamak üzere beynine mesaj göndermiştir. Oysa geçmişte yaşadığımız tüm hayal kırıklıklarını,

---

<sup>80</sup> Saygın, a.g.e., s. 54

başarısızlıkları arkamızda bırakıp olumsuz deneyimlerden öğrenmemiz gerekenleri alarak yeni bir hayata başlamak elimizdedir. Kendimiz için düşlediğimiz hayatı ancak yine biz gerçekleştirebiliriz. Bunu başkası bizim için yapamaz. Geçmiş deneyimlerimizden ders almayı, geleceğe umutla, cesaretle bakmayı öğrenmeliyiz.<sup>81</sup>

İnsanlar üzerlerindeki bu negatif düşünce ve davranış kalıplarını en kısa zamanda değiştirmek başarıya giden yolda en önemli dönemeçtir. Kişinin bunu başarabilmesi için aşağıdaki özelliklerin onda bulunması gerekir.

- A- İhtiyaç: Değişime ihtiyaç duyuyor mu?
- B- İstek: Değişmek istiyor mu?
- C- İtimat: Kendisini değiştirebilecek kişi ya da kurumlara güveniyor mu?
- D- İnanç: Değişeceğine ne kadar inanıyor?
- E- İrade: Değişmek için karar verebiliyor mu?

Bu duyguları taşıyan insan pozitif yönde değişebilir. İhtiyaç hissetmeyen, isteği olmayan, kendine güveni, itimadı olmayan, inancı ve iradesi zayıf insan kendini değiştiremez, gerçekleştiremez. Hayatı hep sızlanma ile başarısızlıklarla geçer. Hayata karşı korku besler, sürekli hatayı başkalarında arar.

İnsan değişimi kabul edip kendinde istek, irade, itimat, inanç ve ihtiyaç faktörlerini taşırsa artık sıra gelişime gelmiştir. Kendisini geliştirip daha üst seviyelere bilgice ulaşmaya çalışır. Bu öğrenme işlevinde de basamaklar vardır. Bunlar,

A- Habersizlik (Bilinçsiz Yetersizlik) : Bu aşamada karşımızdaki şeyin ne olduğunu bilmeliyiz.

B- Çıraklık ( Bilinçli Yetersizlik ) : Bu aşamada karşımızdaki şeyin farkındayız, ama yine de bildiğimiz şeyler birkaç başlıktan ibarettir.

---

<sup>81</sup> Saygın, a.g.e., s. 56

C- Kalfalık ( Bilinçli Yeterlilik ) : Bu aşamada kişi neyle karşı karşıya olduğunu bilir, ama olaya otomatik olarak değil düşünerek yaklaşır.

D- Ustalık ( Bilinçsiz Yetersizlik ) : Artık kişi otomatik olarak hareket eder. Bu işte ne kadar bilincinizi devreden çıkarır otomatikleştirirseniz, o işte başarınız o kadar artar.

Kişi hangi öğrenme basamağında olduğunu bilirse öğrenmesi o kadar hızlı ve kolay olur. Onun için hangi aşamada olduğumuzu bilmemiz gerekmektedir.

### 1.6.3 Duyusal Farkındalık

Dış dünyadan aldığımız verileri görerek, işiterek, dokunarak, koklayarak ve tadarak alırız. Dışarıdan aldığımız bu verileri değerlendirecek bilinçli bir ölçme ve değerlendirme sistemine sahip değilsek, bu bilgiler bizim sadece hayatta kalmamızı veya normal düzeyde ilişkiler kurmamızı sağlayabilir. Eğer beş duyumuzla algıladığımız şeyler bizim doğru yolda olmadığımızı gösteriyorsa, esnek bir tavırla yön değiştirmeliyiz. Bunu yapabilmemiz için ilerlediğimiz yolda neler görebileceğimizi, neler işiteceğimizi, neler hissedeceğimizi önceden bilmemiz gerekir.<sup>82</sup>

Duyusal farkındalığımızı geliştirmek için, öncelikle hedeflerimizi belirleyip bunlarla ilgili zaman planı yapmalıyız. Bu planı kısa, orta, uzun vadeli olarak ayrıntılı belirlemeli, bunları yazmalıyız.

Hedeflerimizin her aşamasında neler görüp neler işiteceğimizi ve neler hissedeceğimizi bilmeliyiz. Detaylara dikkat edip bizim için neyin önemli neyin önemsiz olduğu hakkında kendimize soru sorma alışkanlığımızı geliştirmeliyiz.

Duyusal farkındalık;

- Hayattan daha çok lezzet almamızı,
- Daha doğru ve hızlı öğrenmemizi,
- Kendimizle ve başkaları ile daha etkili bir iletişim kurmamızı,

- İki şey arasındaki ince farklılıkları rahatlıkla görebilmemizi,
- Kelimelerin bize söylediğinden daha fazla anlam taşıdığını bilmemizi,
- Kendimizin ve başkalarının ruh halini daha iyi anlamlandırabilmemizi sağlar.<sup>83</sup>

Duyusal farkındalık, gerçekte yapmak istediklerimizi bulma yeteneği, ileriye görme ve en iyi seçimi yapabilme becerisi kazandırır. Eğer yaptığımız iş bizi tatmin etmiyorsa ya da hedefimize ulaştıramayacak gibiyse hemen bir değişiklik yapmamızı sağlar. Zamanla bu duyguların geliştirilmesi ile artık insan, sadece kendini anlamaz, başkalarının da beynini okur, beden dili ile ne demek istediğini anlamaya başlar.

#### **1.6.4 Model Alma**

Sizin yapmak istediğiniz şeyleri eğer birileri yapmışsa, örneğin finansal başarısı yüksek bir şirket ya da örnek almak istediğiniz bir lider, çevresi ile olumlu iletişim kuran kişiler, eşi ve çocukları ile iyi ilişkileri olan başarılı aileler... Onların stratejilerini keşfedip uyguladığınızda inanılmayacak ölçüde kısa sürede aynı sonuca ulaşabilirsiniz.

Bir kişinin modellenmesinde ideal olan şeyler vardır. Öncelikle model aldığımız kişinin inanç sistemini ve onun iç dünyasını bilmeniz gerekir. Bununla birlikte, sadece gözleyerek farkına varmadan televizyondan, çevreden birçok şey bilinçaltınıza girer. Bir süre sonra o konuşma tarzı, giyim tarzı vb. sizin davranışlarınız gibi olmaya başlar. Bu bilinçsiz modellemedir. Şayet modellemeyi bilinçli bir şekilde uygularsanız istediğiniz sonuca, o model aldığınız kişiden çok daha kısa bir sürede ve daha az hata yaparak ulaşabilirsiniz.<sup>84</sup>

Modellemeyi yaparken o kişinin model almak istediğimiz davranışlarına odaklanarak, model alacağımız kısmını kendi değerlerimize, inançlarımıza, kısacası kendi kişilik yapımıza göre uyarlırsak, o kişiyi taklit etmiş olmaktan da kaçınılmaz

---

<sup>82</sup> Saygın, a.g.e., s. 75

<sup>83</sup> Saygın, a.g.e., s. 77

<sup>84</sup> Saygın, a.g.e., s. 95

oluruz. Bu durum, kişinin kendisine has tarzını koruyarak, eksik olduğu konularda bir başkasının davranışlarını model alması ve bu şekilde kendisini geliştirmesini sağlar.<sup>85</sup>

Biz Müslümanlar da kendimize model olarak Hz. Muhammedi alıyoruz. Onu kendimize rehber seçip kendimizi onun gibi yaşamaya, onun gittiği yolda yürümeye, onunla bir olmaya, onun gibi düşünceye sahip olmaya adanmışız. Allah, Kurân-ı Kerimi bize kılavuz Peygamber Efendimizi de elçi ve bizim örnek alacağımız, model kabul edeceğimiz bir nebi olarak göndermiştir.

Günümüzde insanlar model ile taklidi birbirine karıştırmaktadır. Taklit, bir kişiyi gözlemleyip, onun yaptığı her şeyi aynı şekilde yapmaktır. Taklitte bir özgünlük yoktur. Kişi kendi yetenekleri üzerine tamamen bir örtü kapatır ve bir başkası gibi olmaya çalışır. Kişinin davranışlarında yenilik, orijinallik, samimiyet gibi özellikler görülmez. Oysa modellemede, örnek alınacak insanın bize hoş gelen, bizi başarıya ulaştıracağına inandığımız davranışlarını kendi davranışlarımıza uygun bir davranış kalıbı oluşturarak sergilemek söz konusudur. Modellemede, insan kimliğini kaybetmez, aksine yeteneklerini geliştirerek kendisini yeniler kimliğini her zaman korur.<sup>86</sup>

Şayet modellemeyi hayatınıza uygularsanız “Biri yaptıysa ben de yaparım” sonucunu çıkarırsınız. Kişiliğinizi yansıtan bir insanı kendinize model alırsanız başarıya ulaşabilirsiniz. Çünkü hedefe giden yolda model olarak aldığınız insanı başarılı bir şekilde oynamak ve onunla başarıya ulaşmak ancak rolü iyi yaparak onun bütün özelliklerini yansıtarak olur ki o da kişilik uyum ile ancak gerçekleşebilir.

Sonuçta hedefe gidilecek yolda hangi metot kısa ve o kişiye kolay geliyorsa o metodu seçer. Bu gibi konularda çabuk pes eden, hemen vazgeçen insanların başarılı olması için sevdikleri insanları örnek alıp onlar gibi davranması kişiliğine uyması şartı ile yerinde bir davranıştır. Taklit etmemek zorunluluğu ile modelleme de başarıya giden bir yoldur.

---

<sup>85</sup> Saygın, a.g.e., s. 97

<sup>86</sup> Saygın, a.g.e., s. 103

### 1.6.5 Karar Alma

İnsanlar yanlış yapma ihtimalinden dolayı karar almaktan çok korkarlar ve nereden başlayacaklarını bilmedikleri için de harekete geçemezler. Ama bir şeyler elde etmek istiyorsak, kararlarımız doğrultusunda harekete geçmemiz gerekir.

Fazlasıyla zamanımızı alacak olan bazı önemli işlere nereden ve nasıl başlayacağımızı bilememek, kararsızlık içinde kalmamıza ve vaktimizi boşa harcamamıza neden olmaktadır. Böyle durumlarda genellikle paniğe kapılıp, yapılacak işi gözümüzde çok fazla büyütür ve cesaretimizi kaybederiz. Sonunda işi yapmayı mümkün olduğu kadar geciktirmeye çalışır ve büyük bir sorun olarak düşündüğümüz bu işten kaçma isteği duyarız. Aşırı derece de strese girerek, gereğinden fazla yemek yiyerek, başka işler ile uğraşarak sorunlardan kaçmaya çalışırız. Ancak bunlardan her biri dipsiz bir kuyu gibidir ve bizi daha büyük sorunlarla yüz yüze getirir.

Uzmanlar, kararsızlığın kişiyi depresyona sürükleyen en önemli nedenlerden biri olduğu konusunda birleşmektedirler.

Kendi kararlarını kendileri alamayan insanlar, başkalarının verdikleri kararları uygulamak zorunda kalırlar. Başkaları tarafından yönetilmeye mahkûm olurlar.<sup>87</sup> Kendimize yapabileceğimiz en büyük kötülük, kararlarımızı kendimiz almadan yaşamaya çalışmaktır. Çünkü zorluklarla yüzleşmekten kaçmaya başladığımızda, yapılacak işi en son ana kadar bekletir, yumurta kapağıya dayandıktan sonra da mecburen harekete geçiririz. O saatten sonra yapmamız gereken şeyler ya yetişmez ya da kalitesi son derece düşük işler ortaya çıkar. Böylece pek çoğumuzun yaptığı gibi hayatımızı bilinçsizce gözümüzde büyütür, yaşanmaz hale getiririz. Kararsızlık içinde olan bir insan, bir karar verdiğinde sırtından bir yük kalkar. Ancak en kötü karar kararsızlıktır diyerek alınan acele kararlar bazen bizi yanıltabilir. Karar almadan önce iyice düşünmeliyiz.<sup>88</sup> Sonra aldığımız kararlar bizim için hayatımız boyunca etkili olabilir. Evlilik, meslek seçimi karar vermede en çok zorlanılan ve önemi diğerlerine göre fazla olan kararlardır. İnsan eşini ve işini seçerken çok dikkatli olmalıdır. Çünkü bu iki karar ile ömür boyu yaşamaya mahkûm olabilir.

Karar almadan önce sonuçlarını iyi sınamalı ve bu kararın bizimle alakalı olan bu daireleri nasıl etkileyeceği sorusunun cevabını vermeliyiz. Eğer olumsuz yönde bir etkilenme söz konusu olacaksa kararımızı tekrar gözden geçirmeliyiz.

Kendinizi çok iyi tanımalı, hedeflerinizi net bir şekilde belirlemeli ve yaptığınız işe iyice odaklanmalısınız. Sürekli olarak şartları değerlendirip, çevrenizi incelemeniz size kolaylık sağlayacaktır. İnsanların tutumlarına, bakışlarına göre ani bir karar ile tavırlarınızı değiştirip olayı kendi lehinize çevirebilirsiniz. “Her durumda ve şartta mutlaka bir çözüm vardır” gerçeğine dayanarak çözümsüzlük olmadığını biliyorsunuz. Ama bazen işler hiçte planladığınız şekilde gidebilir. Bu durumda bir kenara çekilip “Neden böyle oldu ?” diye düşünmek faydasızdır. İyi bir gözlem ve ani bir kararla pratik çözümler bularak durumu kurtarabilirsiniz. Çünkü imkânlar her zaman bizim lehimize olmayabilir. Ama önemli olan bu imkânlar değil her şeye karşılıklı hazırlıklı olabilmemizdir.<sup>89</sup>

#### **1.6.6 Israr Etmek**

İnsanlar bir şeyi çok fazla ister, asla vazgeçmez, güvenle bekler ve bedelini öderlerse eninde sonunda bir gün bu hedeflerine ulaşırlar. Başarının anahtarı, insanların düşlediklerinin gerçekleşeceğine olan inançları ve hiç kaybetmedikleri ümitleridir.

Başarı zihinde başlar. Başaracağınıza ne ölçüde inanıyorsanız, başarmaya o derece yakınsınız demektir. Başaracağına inan insanlar zorluklar karşısında dirençlidir, fırsatlar karşısında önceden hazırlıklıdır ve yollarından dönmemeye karardır. Hedeflerine ulaşmak için gerekli azim ve inanç her insanın içinde saklı olan ve keşfedilmeyi bekleyen bir hazinedir. Kim isterse bu hazineyi keşfedip mükemmel bir şekilde kullanabilir. O halde niçin pek çok insan bu konuda başarısız oluyor? Çünkü birçoğumuz bir zorlukla karşı karşıya kaldığımızda her şeyin bittiğini düşünüyoruz. Oysa bu dünyada çaba göstermeden hedeflerine ulaşmış hiç kimse yoktur.

Israr etmek, hedef yolculuğunda sonuca ulaşana kadar hiç vazgeçmemektir. Öncelikle hedeflerinizi düşünmekten ve hedeflerinize ulaşmayı istemekten

---

<sup>87</sup> Saygın, a.g.e., s. 116

<sup>88</sup> Saygın, a.g.e., s. 117

vazgeçmemelisiniz. Eğer bilinçaltınıza vazgeçmemeyi öğretirseniz, o sizin için gizliden gizliye ısrar edecektir.<sup>90</sup>

Israr ederken çok yorulacağım, elime ne geçecek? Diye düşünmeyin. Israr etmek, daha çok yorulmak değil daha güçlü, daha inançlı, daha karalı yürümektir. Yürürken bir adım ileri, bir adım geri giderseniz ya da geri dönerseniz daha çok yorulur, başarısızlığın, ulaşamamanın size yüklediği acıları sırtınızda taşımak zorunda kalırsınız.

Yaşam sürekli olarak bazı kararlar almayı, bu kararların bedellerini ödemeyi ve risk almayı gerektirir. Hayatın her safhasında risk alman gerekebilir. Bundan kaçamazsın. Asıl risk, bir şeyleri kaybetme korkusu ile riske girmemektir. Risk, yaşadığımız her an, her yerdedir.<sup>91</sup>

### **1.6.7 Esnek Olmak**

Esnek olmak, hayata karşı olumlu, ılımlı bir tavır takınmaktır. Eğer işler yolunda gitmiyorsa ne kendimizi ne de başkalarını yargılamadan alternatifler üzerinde yoğunlaşmamızı sağlar. Esnek olmak, farklı bir bakış açısı kazandırır. Hedefe farklı yollardan da gidebileceğimizi gösterir. Denizlerin her zaman fırtınalı olmadığını, sadece fırtınalı olduğu zamanlarda bir limana sığınmanın faydalı olacağını öğretir. Kesin ve değişmez kurallarla yaşamın sınırlanmayacağını gösterir.<sup>92</sup>

Her insanın hayata karşı mutlaka bir duruşu olmalıdır. Ama bu duruşa esneklik payı verilmelidir. Kişinin gerektiğinde durup beklemesini ya da yolunu değiştirmesi gerektiğini bilmesi gerekir.

Ancak esnek olmakla ödün vermek birbirine karıştırılmamalıdır. Çünkü esnek olmak demek belirlemiş olduğunuz hedeften yani büyük resimden vazgeçmek değil, ona giden yolları zaman zaman değiştirerek, o büyük resme yürümek demektir.

---

<sup>89</sup> Saygın, a.g.e., s. 127

<sup>90</sup> Saygın, a.g.e., s. 140

<sup>91</sup> Saygın, a.g.e., s. 145

<sup>92</sup> Saygın, a.g.e., s. 163

## 1.7 Bireyselleştirilmiş Eğitim Programı

"Bireyselleştirilmiş Eğitim Programı"; öğrenciler arasındaki bireysel ayrılıkları göz önünde tutan, her öğrenciye kendi ilgi, yetenek, hız gibi özellikleri ölçüsünde ilerleme imkânı sağlayan eğitim biçimi, olarak tanımlanmaktadır. Bireysel öğretim ise, araç-gereçlerin her öğrencinin kişisel yetenek ve ilgisine karşılık verecek biçimde hazırlanıp kullanılmasına önem veren öğretim uygulaması<sup>93</sup> olarak tanımlanabilir. Bireyselleştirilmiş öğretim, öğrencilerin kendi hızları ile bireysel olarak öğrenmelerini sağlayacak, bireyselleştirilmiş öğretim materyalleri ile yapılan bir öğretim yaklaşımıdır.<sup>94</sup>

Geleneksel eğitim sistemlerinde belirli yaşlardaki bireyler aynı eğitim basamağında grup halinde eğitilmektedirler. Hâlbuki öğrenme bireysel bir süreçtir. Dolayısıyla aynı sınıfta bulunan bireyler eşit zaman diliminde farklı düzeylerde öğrenmektedirler. Bu sistemde bütün yükü ve etkinliği öğretmen göstermekte, sınıf ortalamasına uygun bir tempo içinde ders etkinliği sürdürmektedir. Bu durum ise bazı öğrenciler için hızlı, bazı öğrenciler için yavaş, bazı öğrenciler için sıkıcı, bazı öğrenciler içinde gereksiz olarak görülebilmektedir. Bir başka deyişle öğretimde bireylerin bireysel ihtiyaçlarına cevap verilememekte, bir yerde öğrenciler adeta sistem dışına doğru itilmektedirler. Bu durumda emek, zaman, ekonomik güç ve bunların sonucu olarak insan gücü kaybına neden olmaktadır. Fakat kalıtım ve çevre etkilerinden yavaş öğrenen öğrencilerin bulunabileceğini belirterek bu öğrencilerin de etkili bir şekilde öğrenebileceklerine; ancak bu sonuca erişebilmek için öğrencilerin daha çok zamana, dikkate ve kaynağa gerek duyulacağını ifade etmektedir.<sup>95</sup>

Öğrenciler arasında görülen bireysel farklılıklar şu şekilde sıralanabilir (bunlar aynı zamanda bireysel öğretimi zorunlu kılan etkenlerdir):

*Olgunlaşma:* Kalıtım ve çevre koşulları arasında etkileşim sonucu olan dırimsel gelişme veya bireyin büyüme ve yetiştirme düzeyine göre kendisinden beklenen davranışları sergileyebilme seviyesine gelmesi olarak tanımlanabilir.

<sup>93</sup> Oğuzkan, Ferhan, Eğitim Terimleri Sözlüğü, Emel Matbaacılık, Ankara, 1993, s. 20

<sup>94</sup> Erden, Münire ve Yasemin Akman. Eğitim Psikolojisi, Arkadaş Yay. İstanbul, 1995, s. 163

<sup>95</sup> Bloom, İnsan Nitelikleri ve Okulda Öğrenme, Çev. : Ali Özçelik, M.E.B.Yay. Ankara, 1979, s. , 216

*Güdülenme:* Bir kimsenin belli bir şeyi öğrenmeye ya da yapmaya karşı ilgi ve istek duymaya başlaması veya bireyde gerginlik yaratan herhangi bir problemin veya ihtiyacın çözümlenebilmesi için bireyin söz konusu problemi çözmek için istekli hale gelmesidir.

*Duyu Organları:* Bireyler her türlü öğrenmeyi sağlayan uyarımları çevreden duyu organları vasıtasıyla alırlar. Uyarımlar ne kadar çok sayıdaki duyu organına hitap ederse öğrenme düzeyi o kadar yüksek olur. Duyu organlarındaki bozukluklar öğrenmeyi olumsuz yönde etkilemektedir.<sup>96</sup>

*Zekâ Düzeyi:* Zekâ bireysel farklılıkların başında gelmektedir. Her bireyin zekâ düzeyi diğerlerine göre farklılıklar arz edebilir. Bireylerin bir kısmı soyut veya somut kavramları, bir kısmı sözel veya sayısal konulara ilgi duyarken bir kısmı okuduğu bir konuyu bir defada anlayabilmekte iken bir kısmı birkaç defada anlayabilmektedir. Zekâ farklı yeteneklerden meydana geldiği için öğrenci, bazı derslerin gerektirdiği yetenekler yönünden farklı düzeylerde bulunabilir.

*Yaş Düzeyi:* Yapılan çalışmalar belirli konuların öğrenilebilmesinde belirli yaşa ulaşmanın gerekliliğini ortaya koymaktadır. Bazı durumlarda da belirli bir yaş geçtikten sonra belirli bir davranış ya öğrenilememekte ya da çok zor öğrenilmektedir. Bu özellikler öğrenmede "kritik" dönemlerin bulunduğunu göstermektedir.<sup>97</sup>

*Dikkat:* Zihin gücünün, belli bir durumun ya da olayın açıklıkla kavranabilmesi için o durum ya da olay üzerinde yoğunlaşması halidir. Dikkat hem bireyin ilgi ve güdülerıyla, hem de dış çevreyle ilgilidir. Dikkat özelliğinin yaşla, öğrenme konularıyla, bireyin o anki yaşantısıyla yakından ilgisi vardır.<sup>98</sup>

*Hazır Bulunuşluk:* Öğrencinin belli bir konuyu öğrenebilmesi için gerekli olan ön öğrenmelere ve konunun öğrenilebilmesi için bireylerde olması gereken diğer

---

<sup>96</sup> Ramazan Özbek, D.Ü. Sosyal Bilimler Der., 2005, c.13, sayı : 11, s., 72

<sup>97</sup> Özbek, a.g.e., s., 72

<sup>98</sup> Özbek, a.g.e., s., 72

özelliklerin tamamına hazır bulunuşluk denilmektedir. Hazır bulunuşluk bilişsel türde olabilir. Yani bir bilginin öğrenilmesi bir başka bilginin mevcudiyetine bağlı olabilir.<sup>99</sup>

*Uygun Uyarıcıların Bulunması:* Uyarıcı, organizmanın içinden veya dışından gelerek onu harekete geçiren, algılama için duyu organlarının karşılaştığı ilk güçlere denir. Algı duyu verilerini örgütleyip yorumlayarak çevremizdeki nesne ve olaylara anlam verme sürecine verilen addır. Tepki ise, bireyin uyarıcılara karşılık olarak verdiği davranışlar olarak tanımlanabilir. Birey her türlü davranışı bir takım uyarıcıları alması ve bu uyarılara uygun davranışı göstermek suretiyle sergiler. Uyarıcı olmadan veya uyarıcı algılanmadan öğrenme olmaz.<sup>100</sup>

---

<sup>99</sup> Özbek, a.g.e., s.,73

<sup>100</sup> Özbek, a.g.e., s.,73

## 2. “KENDİ KENDİNE TERBİYE” KAVRAMI AÇISINDAN İBN TUFEYL’İN HAY B. YAKZÂN’I

### 2.1 İbn Tufeyl

Gırnata’nın (Granda) yaklaşık 50 km. kuzeydoğusundaki Vâdîâş (Guadix ) kasabasında dünyaya geldi. Doğum tarihi kesin olarak bilinmemekle birlikte VI. (XII.) yüzyılın ilk on yılı içinde doğduğu söylenebilir. Arapların Kays kabilesine mensup olduğu için Kaysî nisbesiyle anıldı. Latin dünyasında Ebû Bekir künyesinden dolayı Alubacer şeklinde tanınır. Gençlik ve tahsil dönemiyle ilgili olarak kaynaklarda bilgi yoktur. O devir Endülüs’ünün iki önemli ilim merkezi olan İşbîliye (Sevilla) ve Kurtuba (Cordoba) şehirlerinden birinde veya her ikisinde öğrenim görmüş olabilir. Talebesi Bitrûcî’nin hocasını kadı olarak anılmasından ve Lisânuddin İbnü’l- Hatîb’in onu filozof ve tabip olmanın yanı sıra fakih diye tavsif etmesinden anlaşıldığına göre başta fıkıh olmak üzere din ilimlerini öğrenmiş, ayrıca tıp ve felsefe okumuştur. Felsefe alanında okuduğu eserler arasında İbn Bâcce’ye ait olanların önemli bir yer tuttuğu anlaşılmaktadır. İbn Tufeyl’in biyografisi hakkında en geniş bilgiyi aktaran Abdülvâhid el- Merrâküşî, her ne kadar onun İbn Bâcce’den ve daha başka felsefecilerden ders aldığını ifade ederse de kendisi bu filozofla hiç karşılaşmadığını ifade etmiştir.<sup>101</sup>

İyi bir tabip ve cerrah olarak yetişen İbn Tufeyl mesleğini Gırnata’da icra etmeye başladı. Bu alandaki şöhreti sayesinde Gırnata valisinin, daha sonra da ilk Muvahhidi halifesi Abdülmümin el-Kummî’nin oğlu Septe ve Tanca Valisi Ebû Saîdin ilgisine mazhar oldu ve onun sır kâtipliğine getirildi. Muvahhidi halifesi Ebû Yakup Yusuf b. Abdülmümin’in sarayında başhekim olarak görevlendirilmesi İbn Tufeylin hayatında bir dönüm noktası teşkil eder. Felsefeye büyük ilgi duyan halife İbn Tufeyl’i himayesine alarak ona huzurlu bir çalışma ortamı sağladı. Bu özel ilginin oluşmasında Ebû Yakub’un filozofla aynı kabileye mensubiyeti de rol oynamış olabilir. İbn Ebû Zer ve Ahmed b. Muhammed el-Makkarî, İbn Tufeylin vezir olduğunu da kaydetmektedir.<sup>102</sup>

<sup>101</sup> İlhan Kutluer, “İbn Tufeyl”, D.İ.A., T.D.V. Yay., İst., 1999, c. XX, s. 418

<sup>102</sup> Kutluer, a.g.e., s. 419

İbn Rüşdün tanınmasında da İbn Tufeylin büyük rolü vardır. İbn Rüşdün ağzından onun öğrencisi Ebû Bekir Bûndûd b. Yahya el- Kurtubî aktarmıştır. Buna göre saraya çağrılan İbn Rüşd halifenin yanında yalnızca İbn Tufeylin bulunduğunu görür. İbn Tufeyl, İbn Rüşd'ü halifeye tanıtır. Ardından halife, İbn Tufeyl ile derin bir felsefî tartışmaya girer. Bir ara İbn Rüşd de tartışmaya katılıp bilgisini ispatlama imkânı bulur. Yine İbn Rüşdün öğrencisinin aktardığına göre, halifenin İbn Tufeyl'e Aristo külliyyatına açıklamalar yazılmasından söz etmesi üzerine kendisinin böyle bir iş için fazla yaşlı olduğunu söyleyen İbn Tufeyl, bu görevin İbn Rüşd'e verilmesini sağlamıştır.<sup>103</sup>

İbn Tufeyl'in kendisinden önceki İslâm felsefesi geleneği hakkındaki değerlendirmeleri, onun bu gelenekteki konumunu ve dolayısı ile felsefe anlayışını ortaya koymaktadır. “Meşrikî hikmetin sırlarını açıklamak üzere kaleme aldığı eser, İbn Sina ve Gazalî'nin yazdıklarını karşılaştırmak ve bunlara İbn Bâcce'den eklemeler yapmak suretiyle ortaya çıkmıştır. Eldeki yegâne felsefî eseri olan Hay b. Yakzân'dan anlaşıldığı kadarı ile İbn Tufeyl'in felsefe tasavvuru meşrikî hikmet kavramı etrafında şekillenmiştir. İlk önce İbn Sina tarafından kullanılan bu tabir filozofun fikrî serüveninin bir aşamasında kendi felsefesine, dolayısı ile bağlı bulunduğu felsefe geleneğine verdiği isimden ibarettir. Kendisi de Hay. b. Yakzân adlı eserindeki asıl hedefinin İbn Sînâ'nın sözünü ettiği meşrikî hikmetin sırlarını açıklamak olduğunu ifade eder.<sup>104</sup>

İbn Tufeyl, kendi tasavvurundaki meşrikî hikmet ideali açısından Aristo ve Fârâbî'nin eserlerini ve İbn Sina'nın Kitâbü's- Şifa adlı kitabını yetersiz bulmaktadır. Öyle anlaşıyor ki filozof, bu literatürü tek tip bir Aristoculuk geleneğinin tezahürü olarak değerlendirmekte, hâlbuki Meşşâî felsefe anlayışı ile meşrikî hikmetin farklı amaçlar taşıdığına işaret etmektedir. İbn Tufeyl'e göre Fârâbî'nin, Endülüs'e ulaşan eserlerinin çoğu mantık konusundadır. Felsefeye ait olanları da şüphelerle doludur.<sup>105</sup>

İbn Tufeyl felsefî gerçeği önce teorik araştırma yöntemi ile kavramış, daha sonra müşahade yolu ile belli bir manevî tecrübeye ulaşmıştır. Onun Hay b. Yakzân'da yapmak istediği şey, bu sırların peşine düşen okuyucusuna bir takım nazarî bilgiler

---

<sup>103</sup> Kutluer, a.g.e., s. 420

<sup>104</sup> Kutluer, a.g.e., s. 420

verip bunlara taklitçi bir tarzda inanmasını istemek değildir. Filozof okuyucusunu kendi yaşadığı tecrübeler alanına çekmek ve böylece taklitten tahkike ulaştırmak istemektedir. İbn Sînâ'nın Hay b. Yakzân ve Salaman ve Absal adlı kıssalarının, amacına en uygun ifade tarzına sahip olduğu inancıyla kendi eserini onlara dayandırmak istemiştir. Böylece onun eserinin, İbn Sina'nın el-İşârat'ında geçen Salaman ve Absal kıssasındaki sembolizmin çözümüne hasredildiği düşünülebilir. İbn Tufeyl, İbn Sina ve Gazali'nin eserlerinden hareket ederek bahis ve nazar yöntemi ile zevk ve müşahade tecrübesinin bir sentezine ulaşmayı amaçlamıştır.<sup>106</sup>

İbn Tufeyl'in epistemolojisinde bilginin imkânı insan ve tabiat ilişkisinden hareketle temellendirilmiştir. Hay b. Yakzân'daki Hay tipi, esasen fizikî varlığı ile tabiatın bir parçası olmakla birlikte algılama ve bilme imkânları ile tabiatı müşahade eden, tabii varlık alanındaki temel düzen ve işleyiş hakkında düşünen, akıllı bir canlı olarak yeryüzündeki mevcudiyetini anlamlandıran, gözlem alanı ötesindeki metafizik varlık fikrine varan ve nihayet manevî tecrübeler sayesinde bir takım metafizik bilgilere ulaşan ideal özneyi temsil eder. Tabii varlık alanı ise kendisine şuurlu bir bilme etkinliği ile yönelebilen bu özneye, dayandığı düzen ve sürdürdüğü işleyişin fizik ve metafizik yasaları hakkında bilgi sağlayan ontolojik imkândır. İnsanın bilgi imkânı ve yeteneklerine gelince ondaki idrakin ilkesi nefistir. İbn Tufeyl'in nefis ve onun bilgi yeteneklerine dair fikirleri İbn Sina'nın görüşleri ile büyük bir benzerlik taşımaktadır. Filozofun eserindeki kahraman, daima kendi varlığı ile tabii çevresi hakkında sorular soran, araştırmacı ruha sahip bir tiptir. Hay, tabiatla münasebetinden dolayı ortaya çıkan teorik ve pratik her problemi tamamen şuurlu bir etkinlikle çözmeye çalışırken gelişme psikolojisi çerçevesinde açıklanabilecek aşamalar kaydeder. Duyular, gözlem ve deneyle akıl, Hay'ın teorik gelişiminde vazgeçilmez rolleri olan bilgi vasıtalarıdır. Duyularla algılanan varlık ve olguların süreklilik arz eden özellikleri gözlem ve deney yolu ile adım adım keşfedilir. Bu arada pratik akılın icapları olan teknik bilgiye ve hatta Hay'da utanma duygusunun gelişmesi olgusunda olduğu gibi ahlâkî bilince ulaşılır.<sup>107</sup>

---

<sup>105</sup> Kutluer, a.g.e., s. 420

<sup>106</sup> Kutluer, a.g.e., s. 420

<sup>107</sup> Kutluer, a.g.e., s. 421

İbn Tufeyl, sosyokültürel yönden herhangi bir şartlandırmaya maruz kalmadan tamamıyla el değmemiş tabii çevrede her şeyi kendi kendine öğrenen bir kahramanı kurgulamak suretiyle düşünce sistemini fitrat kavramına dayandırmak istemiştir. Ancak İbn Tufeyl, insanın bu ortam ve şartlardaki entelektüel gelişimini ele alırken kaçınılmaz olarak insanlığın kat ettiği antropolojik gelişim evrelerine de atıfta bulunmaktadır. Nitekim İslâm kültüründe zaman zaman derece, aşama ve katmanları ifade etmek üzere kullanılan yedi rakamının sembolizmi İbn Tufeyl tarafından Hay'ın gelişim aşamalarını belirtmek için de kullanılmış, her aşamanın yedi ve katlarıyla ifade edilen yaşlarda kaydedildiği bir gelişim anlayışı ortaya konmuştur.<sup>108</sup>

Bilginin değeri problemini İbn Tufeyl basit olarak felsefî ve tasavvufî bilgi arasındaki kesinlik farkına dayandırır. Buna göre manevî müşahedeyle yahut tadarak ve yaşanarak elde edilen bilgi gözlem, deney ve aklî çıkarımla kazanılan nazarî bilgiden kesinlik derecesi bakımından daha üstündür. Fakat bu aynı konudaki nazarî bilginin yanlış olduğu anlamına gelmez. Teorik yöntemle elde edilen fizik ve metafiziğe dair bilgiyle tasavvufî müşahade yolu ile ulaşılan bilgi birbiriyle çelişmez, ancak aralarında apaçıklık ve manevî haz farkı mevcuttur. Bu ayırım, geleneksel İslâm düşüncesindeki teorik kesinlikle (ilme'l-yakın) görerek ulaşılan kesinlik (ayne'l- yakın) arasındaki derece farkını hatırlatmaktadır. Bu suretle İbn Tufeyl, teorik ve mistik bilgiyi epistemolojisinin kurucu öğeleri olarak bütünleştirmiş olmaktadır.<sup>109</sup>

İbn Tufeyl'in tabiat felsefesi organizmacı bir evren görüşüne dayandırılmıştır. Evreni oluşturan canlı ve cansız varlık mertebeleri, belli bir organik birlik ve bütünlük içinde evren denilen organizmayı oluşturur. Mertebeler cansız varlıklardan canlı organizmalara doğru yükseldikçe Aristo fiziğindeki suret kavramını canlılık ilkesi olan nefis karşılar. Bitkiler için “nebatî nefis”, hayvanlar için “hayvanî nefis” denilen bu suretler, düşünme ve bilmenin ilkesi sayılan zat (insanî nefis, akıl) olarak insanı diğer canlılardan ayırır<sup>110</sup>.

İbn Tufeyl, geleneksel anlayışa uyarak insan bedeninde olduğu gibi âlemde de görünüşteki çokluğun ötesinde bir birlik bulunduğunu düşünür. Farklılıklar göz önüne

---

<sup>108</sup> Kutluer, a.g.e., s. 421

<sup>109</sup> Kutluer, a.g.e., s. 421

alındığında bütün tabii varlık alanının şüursuz birçokluk, ortak nitelikler ön plana çıkarıldığında ise tabiatın tam bir birlik sergilediği anlaşılabılır. Tabiattaki cansız nesneler, bitkiler ve hayvanlara ait ortak niteliklerin ilkesi olan suretler aynı zamanda onların türleridir. Bir türe mensup olmak bakımından bu türe ait bütün fertler ortak fiil ve niteliklere iştirak eder ve bu anlamda birdir.<sup>111</sup>

Oluş ve bozuluşa maruz kalmamakla birlikte gök cisimleri de gözlenebilen yönleriyle cismanî nitelikler arz eder. Ancak onların hareketi oluş ve bozuluş âlemindeki varlıkların doğrusal hareketinden farklı ve mükemmel olarak dairevîdir; onların unsur yapısı dünyadakilere göre daha parlak, şeffaf, bozulmaz ve saftır. İbn Tufeyl, gökcisimlerinin Tanrıyı bilen gayri cismanî zatlara yani akıllara sahip olduğu konusunda da geleneksel anlayışı sürdürür. Nebatî, hayvanî ve insanî seviyede canlılığın ilkesi olan nefis, aynı zamanda canlılar âleminin organik birliğini de sağlayan ilkedir. İnorganik varlıkların ortak cismanî niteliklere sahip olmak sebebiyle arz ettiği birliğe karşılık organik gelişme seviyelerine göre tabii ve hayatî fonksiyonları farklılaşıp mükemmelleşen canlı organizmalar tabiattaki birliğe nefis ilkesi sayesinde iştirak ederler. Söz konusu organik gelişme seviyelerindeki farklılıklar İbn Tufeyl'in de benimsediği Aristocu hilomorfist teoriyle ilgilidir. Buna göre dört unsur seviyesinde madde tek bir suretle birleştiği için unsurlar en basit cisimleri oluşturur.<sup>112</sup>

## 2.2 Hay Bin Yakzân

İslâm felsefesi literatüründe İbn Sina'nın başlattığı ve İbn Tufeyl, Şehabeddin es-Sühreverdî gibi filozofların sürdürdüğü hikâye türünde felsefî eser verme geleneği, sistematik felsefe öğretilerinin sembolik bir dille ifade edilerek daha iyi kavranmasını temin maksadı taşır. Hay b. Yakzân başlığı ile yazılmış kitaplardan hareketle kaleme alınan eserlerin ortak tarafı belli bir felsefî aydınlanma öğretisine dayanmalarındır. Bu öğretisi esas itibarı ile, gerekli nazarî ve amelî şartları yerine getirmiş insanın bilginin melekî kaynağı ile temasa geçerek Tanrı-âlem-insan münasebetlerine dair temel felsefî hakikatlere ulaşılabilceği kabulüne dayanır. Bu felsefî aydınlanmaya bazen mistik

---

<sup>110</sup> Kutluer , a.g.e., s. 421

<sup>111</sup> Kutluer , a.g.e., s. 421

<sup>112</sup> Kutluer , a.g.e.,s. 421

tecrübe de eşlik edebilir. Sonuçta bu tür eserlerde felsefî bilgi teorisi akıl, mistik, sezgi ve vahyin birbiriyle uyum içinde olduğu şeklindeki ana fikre dayandırılmış olur.<sup>113</sup>

Hay'ın doğumunu nasıl gerçekleştiği hakkında iki görüş vardır. Birine göre Hay, Yakzân ile bir ada hükümdarının kızı arasındaki ilişkiden doğmuş, bir sandığa konarak denize bırakılmış, dalgaların sürüklediği sandık, insan yüzü görmemiş bir adaya ulaşmış ve Hay bu adada büyümüştür. Diğer görüşe göre Hay, Hint adalarından birinde babasız ve anasız meydana gelmiş sırf havadaki ılımlılık ve yaşlılık derecesinin şartları içinde kendiliğinden dünyaya gelmiştir. İbn Tufeyl, Hay'ın adadaki toprağın mayalanarak sıcak, soğuk, ıslaklık ve kuruluğun birbiri ile karışmasıyla meydana geldiği görüşünü benimser<sup>114</sup>. Anası babası olmadan gerçekleşen doğuma biyolojide “generation spontanee” denebilir. Bu görüşle insanın Âdem ve Havva'dan ürettiği şeklindeki Samî dinlerin birleştiği görüş arasında temel ayrılık bulunduğu meydandadır. Dinlerin inancına göre Allah'ın yarattığı bir erkek ve bir kadındır. Din bilginlerinden hiçbiri insanın havadaki ılımlılık ve yaşlılık derecesinin belirli şartları içinde yeryüzünde çıktığını söylemez. İbn Tufeyl'in Hay hakkında anlattıkları Daniel de Foe'nin Robinson Crusoe romanına benziyor, ancak ondan çok farklıdır. Çünkü bu kendi kendisine doğan insan tek başına büyümüştür, hiçbir insan tanımamıştır. Bütün bilgisi kendi başına doğayla karşı karşıya kalmadan ve onda doğuştan gelişen akıl yetileri yardımıyla meydana gelmiştir.<sup>115</sup> İbn Tufeyl'in eseri üzerinde müstakil bir felsefî inceleme kaleme almış olan Sami S. Hawai'yi izlersek Hay b. Yakzan'ı şu dört ana bölüme ayırmak mümkündür:

a) İbn Tufeyl'in metodik girişi: Müellif kendisinden İbn Sina'nın sözünü ettiği ‘meşrikî hikmetin sırlarının’ ortaya çıkarılmasının rica edilişinden bahseder. Kendisinden önceki düşünürlerin ( Fârâbî, İbn Sina, İbn Bâcce ve Gazali ) fikirlerini tahlil ve tenkit eder.

b) Tabiat Felsefesi -Hay'ın doğumu, gelişimi ve tabiî çevresiyle tecrübî ve fikrî münasebeti: Hay'ın zuhuruna ilişkin iki rivayetin değerlendirilişi yapılır. Onun

<sup>113</sup> Kutluer ve Hasan Katipoğlu, “Hay bin Yakzan ”, D.İ.A., T.D.V. Yay., İst., 1997, c. XVI, s. 551

<sup>114</sup> Hasan Şahin, “İslam Felsefesi Tarihi Dersleri”, İlâhiyât Yay., 2002, Ankara, s. 124

<sup>115</sup> H. Ziya Ülken, Eski Yunan “Çağdaş Düşünceye Doğru İslam Felsefesi Kaynak ve Etkileri”, Cem Yay., 1993, İstanbul, s. 247

tabiatı gözlemlemesi, tabiî çevresi ile ilgili tecrübe ve keşiflerinin öyküsü anlatılır. Duyulur varlıklarla ilgili gözlem ve tecrübelerinden hareketle teorik / kavramsal bilgiye nasıl ulaştığı fizikten metafiziğe nasıl yöneldiği aktarılır.

c) Tabiat Felsefesi ve ondan istidlâlen çıkardığı metafizik sonuçlardan tasavvufa geçiş ve fenâfillâh'ı tecrübe ediş: ölümsüzlük meselesi ile meşgul olan Hay'ın giderek Zorunlu Varlığa doğru ruhen cezp edilişi ve O'nun mutlak varlık karşısında zâhirî benliğin yok oluş tecrübesini yaşayışı anlatılır.

d) Tabiat ve ilâhiyat bilgisinden geçerek ulaşılan tasavvufî bilginin, vahiy edilmiş bir dinin öğretileriyle uyumunun vurgulanması: Hay'ın ıssız bir adada kendi kendine ulaştığı bilgilerin, bu adaya bir şekilde uğrayan ve vahiy edilmiş bir dine mensup, bilgini ve zahidi olan Absal ile fikrî münasebeti, ardından felsefî ve dinî bilgi arasındaki uyumu fark eden kahramanımız, Absal'ın adasını ziyaret eder; fakat ada halkının dinî telakkileri ile ters düşer. Öykünün sonunda Hay, anlaşılabildiği, yegâne adalı olan Absâl ile kendi felsefî ve mistik evrenini paylaşmak üzere ıssız adaya döner.<sup>116</sup>

Hay'ın gelişmesi, her birisi yedi yıl süren yedi safha şeklinde düzenlenmiştir. Bu düzen ilk bakışta her şeye bir vakit tayin etmeye hevesli olan üstün zekânın bir ürünüymüş gibi görünebilir. Ancak bu safhaları, insan ömrünün çağları gibi sembolik bir vasıta, insanın büyümesi devam ederken karşısına konulan ve dönüşü olmayan değişikliğin tesirini gösteren bir ayna olarak görebiliriz. Anlayacağımız aslında Hay'ı incelerken aynı zamanda bu şekilde insanoğlunun gelişim evrelerini de tetkik altına alıyoruz. Bu safhaların her birinde o döneme ait kalıntılar vardır. O dönemin özelliklerini görürüz. Bu safhaların her birisinde insan bir hayat tarzına, bir sorgulama metoduna ve geçmiştekilerden farklı ve belli ölçüde daha üst seviyede başarılarla sahiptir. Aslında her dönem bir sonraki dönem için tecrübe kazanılan bir zaman olmuştur.

## 2.2.1 0- 7 Yaş Arası Dönem :

### 2.2.1.1 Çocukken Almış Olduğu Sevgi ve Güven

Hay'ı kendi yavrusu sanarak onun anneliğini üstlenen ceylan kendine barınak ve yurt olarak adanın en otlu, meyve ağaçları en bol ve verimli kesimini vermiştir. Bu nedenle semiz ve sütü boldu. Çocuğun beslenmesine, onu emzirmeye son derece özen gösteriyor, ondan yalnızca otlanmak üzere ayrılıyordu. Hay'ı öylesine sevmiş, benimsemişti. Adada yırtıcı hayvan yoktu. Bu nedenle Hay güvenlik içinde büyüdü. İki yaşına değin ceylanın bol sütüyle beslenerek büyüdü, gelişti. Dişleri çıktı, yürümeye başladı. Artık annesiyle birlikte barınaklardan çıkıyor, otlamaya gidiyordu. Yürürken annesi adımlarını onun minicik adımlarına uydurmaya çalışır, yürümesine yardımcı olurdu. Ceylan onu adanın meyvesi en bol, en güzel olan yerlerine götürür, en tatlı yemişleri, meyveleri ona yedirirdi. Elinden geldiği sürece yakıcı güneşten, soğuktan korurdu. Akşam olunca karınları tok ve mutlu, barınaklarına giderlerdi. Ceylan Hay'ı koynunda yatırır, kendi sıcaklığıyla sandık içinden çıkan giysi ve örtülerle sarmalar, ısıtırdı.<sup>117</sup> Burada Hay'a anne-babalık yapan bir ceylanın çocuğa verdiği sevginin gücünü görmekteyiz. O kadar sevmiş ki kendi evladı kabul etmiştir. Hay'ın hayatta başarılı olmasının sebeplerinden en önemlisi sevgi, Hay'a çocukluğunda verilmiş kendine güven, doğaya meraklı bir birey varolmuştur. Sevgi ile büyüyen çocuk hayata karşı olumlu bakar, yaşama sevinci taşır, azimli, kendine güvenen, içinde korku beslemeyen ve bütün bu saydıklarım sonucu hayatta başarıyı yakalar. Yüce Yaratan ve O'nun peygamberi insanlığa her zaman merhameti, birbirimize karşı hoşgörü ile davranmayı, birbirimizi sevmeyi emretmiştir. Kötülüğü, insanlara husumet beslemeyi yasaklamıştır. Allah : “Göklerde ve yeryüzünde olanlar kimindir? Diye sor. Allah'ındır de. O, rahmet ve merhamet etmeyi kendi zatına ilke edinmiş, farz kılmıştır.<sup>118</sup> Bu ayetten de anlaşılacağı gibi birbirimize sevgi ile yaklaşmak, merhamet etmek ile Allah'ın sünnetini uygulamış oluyoruz.

---

<sup>116</sup> Sami S. Hawi, Islamic Naturalism and Mysticism, Leiden 1974, s. 25

<sup>117</sup> İbn Sina / İbn Tufeyl, Hay Bin Yakzan, çev. : M. Şerafeddin Yaltkaya, Babanzade Reşid, Haz : N. Ahmet Özalp, İstanbul, 2002, Yapı kredi Yay., s.85

<sup>118</sup> Kur'an, Enâm Suresi, 6/12

Sevgi ile çocuğu yetiştirme arasında ilişkide şunları görürüz: Sağlıklı bir gelişim için çocuk sevgiye ihtiyaç duyar, bu sevgi öncelikle ve özellikle ana-babadan yoksa sütanneden gelmelidir. Sevgi, duygusal gelişimin yanında, bedensel ve zihinsel gelişim, olgunlaşma ve sağlık içinde şarttır. Çocuğu anneden ayırmamak şarttır. Aksi tutumlar çocuğun sağlığının bozulmasına, canlılık ve atılganlığının tükenmesine, duygusal açlıklara, beslenme bozukluklarına hatta ölümlere yol açar.<sup>119</sup> Çocuğu sevmek insanî duyguların bir gereği olduğu gibi, aynı zamanda bir bilgi konusudur. Onun ihtiyaçlarını, istidatlarını ve dileklerini devamlı incelemek, ihtiyaçlarını giderebileceği istidatlarını geliştirebileceği, dileklerini gerçekleştirebileceği ortamı hazırlamak, ruhundaki bütün iyi temayülleri harekete geçirmek ve dolayısı ile ona hakkı olan mutluluğu temin etmek bu bilginin alt başlıklarıdır.<sup>120</sup>

Ceylan Hay’a sevgisini verdikten sonra aralarındaki iletişim derinleşir. Artık Hay ceylana güvenir ve ceylan da onun çağrısına karşılık verir. Ceylana karşı duyduğu his sevgiden çok güvendir. Hay hayatı boyunca kendine lazım olacak güveni gerekli olan zamanda çocukluk döneminde anne olarak bildiği ceylandan almıştır. İnsana güven çocukluk döneminde verilmelidir. Yoksa çocuk korku ile büyüyüp hayatı boyunca kendini gerçekleştiremeyip kişiliğini oluşturamamış bir birey olarak karşımıza çıkar. Bebeklik devrinde çocuğa verilmeyen güven çocukta güven bunalımına sebep olur.

### **2.2.1.2 Doğal Gıda İle Beslenmesi**

Ayrıca Hay’a annelik yapan ceylan Hay’ı beslerken yedirdiği gıdalara aşırı özen göstermiştir. Dikkat edilirse Hay, sosyal çevrede yaşayan insanlar gibi gıdasını dükkândan almıyor. Doğal ortamda büyümüş yemişler ile vücudun gıdasını gideriyor. Doğal olduğu için yiyeceklerden herhangi bir hastalık geçmiyor. Hâlbuki biz normal hayat süren insanlar yediğimiz yiyeceklerden dolayı ruhî, fiziksel sorunlar yaşayıp hayatımızı negatif hale çevirebiliyoruz. Ayrıca İslâm âlimleri, çocuklarınıza helal lokma yedin diyor. İslam eğitimcileri özellikle öğrencinin yediği gıdaların helal olmasının eğitim-öğretimin başarılı geçmesi için ilk aranan vasıf olduğunu bildirir.

---

<sup>119</sup> Dodurgalı, a.g.e., s. 54

<sup>120</sup> C.Savard, a.g.e., s.88

Bu dönem için Hay'ın kimliği hakkında konuşmak gerekirse Hay'ın kimliği her bebekte olduğu gibi, onu aşan ihtiyaçlarının altında kolayca kaybolmaktadır. Çünkü o yaşta çocuk için hedef yiyecektir. Hayatını sürdürmesi için gerekli olan şey gıdadır. Gerçi o yaştaki çocuk bunun farkında değildir. Acıkınca ağlar ama neden ağladığının farkında değildir. Bunun farkında olmayan çocuğun da kimliğinin oluşmaması gayet doğaldır.

Hay'ın yardım nedeni ile attığı çılgınlık, ilk başta geniş çevreye yöneliktir. Bu çılgınlık yavaş yavaş daha özel olmaya başlar ve ihtiyaç duyduğu yardımın türüne göre daha özel muhataplara yönelir. Ancak daha anlamaya yönelik işaretler yoktur. Yani istenilen şey planlı ve beklenen bir şey değildir. Bu çılgınlıkların ardında henüz akla dayalı şuurlu bir amaç yoktur.<sup>121</sup>

### **2.2.1.3 Çocukken Farkında Olmadan Kendisinde Var olan Duygular**

Hay yabani hayvanlarla yakınlık kurdu. Ne kendisi onlardan kaçıyor, ne de onlar kendisinden ürküyordu. Her birinin özelliklerini iyice öğrenmiş, birbirlerinden ayırmaya başlamıştı. Yalnız kaldığı zamanlar hayvanların, kuşların biçim ve imgeleri kafasında canlanır, üzerlerinde düşünür, hayretle kimilerine sevgi duyduğunu kimilerinden de nefret ettiğini görürdü.<sup>122</sup> Hay burada insanın kendinde doğuştan getirmiş olduğu duygulardan sevgi ve nefretin farkına varmıştır. Kendi bu sevgi ve nefretin nasıl meydana geldiğini neden kimilerini sevip kimilerinden nefret ettiğini düşünüyor ancak kafasındaki bu sorulara bir türlü cevap veremiyordu. Henüz bu soruların cevaplanması için yaşı küçüktü. Ancak bu yaşta duygularının farkına vardı.

Geyik yavrularının boynuzlarını kıskanması ve kendi çıplaklığından utanması hayal kırıklığından doğan hislerdir. Çocukluk bağımlılık, çaresizliktir.<sup>123</sup> Kendi kimliğini bulmadığı bu dönemde her şey ebeveyn ile gerçekleştirilebilir. Çocuk anne-babaya bağlı olup isteklerini direk olarak gerçekleştiremez. Çaresizdir. Kontrol altındadır. Hay'ı da kontrol eden bir büyüğü vardı. Annesi ona öyle bir sevgi ve güven vermişti ki çocuk bununla hayatı keşfetmeye başladı.

---

<sup>121</sup> İbn Tufeyl – İbn Sina, Hay İbn Yakzan, çev. : Yusuf Özkan Özburun, Serkan Özburun, Şehabettin Yalçın, Orhan Düz, Derya Örs, İnsan Yay., İstanbul, 2003, s. 146

#### 2.2.1.4 Kendisi ve Hayvanları Gözlemlemesi

Hay zamanla hayvanlarla kendisi arasındaki ayırımın bilincine vardı. Hayvanları daha bir ilgi ile gözlemlemeye, hayvanlar ve kendisi üzerinde düşünmeye başladı. Hayvanlar tüylü, kıllı ya da yünlüydüler. Kendisinden güçlü idiler ve hepsi de kendisinden hızlı koşuyorlar, pençe gibi doğal silahlara sahiptiler. Gerektiğinde kendilerini savunabilecekleri boynuz, diş, tırnak ve pençe gibi doğal silahlara sahiptiler. Kendisi ise bunların tümünden yoksundu. Onlara göre daha zayıf ve güçsüzdü.<sup>124</sup>

Karnını doyurmaya çalışırken kimi zaman hayvanların saldırısına uğradı. Böyle durumlarda onlara karşı kendisini koruyamaz, savunamazdı. Dahası kaçamazdı da. Ceylan yavruları boynuzsuz doğmakla birlikte kısa bir süre sonra başlarında ikişer boynuz çıkıyordu. Doğduklarında konuşamıyorlardı, ama bir süre sonra hızlı bir biçimde konuşmaya başlıyorlardı. Oysa kendisinde böyle olmamıştı. Ne boynuzları çıkmıştı, ne de onlar gibi koşabiliyordu. Hayvanlar doğal olarak örtülüydüler. Gizlenmesi gereken yerleri kuyrukla, yünle ve benzerleriyle gizleniyordu. Kendisi bunlardan da yoksundu. Bu durum kendisine ağır geliyor, üzülyordu.<sup>125</sup> Hay'da ortaya çıkan ilk duygu utanmadır. "Ağacın meyvesini yedikleri zaman kendilerine ayıp yerleri göründü, cennet yapraklarından oralarını örtmeye koyuldular ayetinin belirttiği gibi Âdem ile Havva cennette yasak meyveyi yer yemez, bir bakıma meleksi saflıktan insanî yapıya geçer geçmez ilk olarak utanma duygusu kendini göstermektedir.

Hay bin Yakzân'ın kendisi ile hayvanlar arasında gözlemlediği biçimsel ve türel ayrımlar konusundaki düşünceleri uzadıkça uzadı. Artık yaş yediye yaklaşmıştı. Kendisinde eksik veya büsbütün olmayan bu yüzden zararını çektiği organ ve araçların tamamlanmasından bütünüyle umudunu kesti. Açıklık sorununa bir çözüm olmak üzere önünü geniş yapraklarla örttü. Sarmaşıklardan bir kuşak yaparak beline bağladı ve bir kısmını kuyruk işlevi görmek üzere arkasına sarkıttı. Ne ki yaprak ve sarmaşıklar kısa sürede kuruyup dökülüyordu. Bu nedenle daha dayanıklı olabileceğini düşündüğü şeylerle örtünmeyi denedi. Bunların da tümü çok kısa zaman sonra aynı akıbete

---

<sup>122</sup> İbn Tufeyl – İbn Sina, a.g.e., s. 146

<sup>123</sup> İbn Tufeyl – İbn Sina, a.g.e., s. 146

<sup>124</sup> İbn Sina / İbn Tufeyl, a.g.e., s. 86

<sup>125</sup> İbn Sina / İbn Tufeyl, a.g.e., s. 86

uğruyordu. Bu sıralarda ağaç dalından kendine bir sopa yaptı. Ucunu sivrilttiği bu sopa ile zayıf hayvanlara saldırmaya, saldırganlara karşı da kendini savunmaya başladı. Düşünerek elleri ile bu gibi şeyler yapabileceğini anlayınca gözünde kendi yeri ve değeri önem ve ayrıcalık kazandı. Ellerinin hayvanların ellerinden daha üstün ve becerikli olduğunu anladı. Sopyayı elleri ile yapmış, gizlenmesi gereken yerlerini onunla örtmüştü. Daha önceleri gıpta ettiği, kendisinde de olmalarını istediği hayvanlarınkine benzer doğal araç ve silahlara gereksinimi yoktu. Gereken şeyleri düşünebilir, elleri ile yapabiliyordu.<sup>126</sup>

Bu dönem isteklerin gerçekleştirileceği veya çocukça nefretlerin ifade edilebileceği bir vasıta kazanılmaksızın biter. Hay'ın çocukluğu ilk defa kendi başına bir şey yapmayı denediği yedi yaşında sona erer.<sup>127</sup>

## **2.2.2 7-14-21 Yaş Arası Dönem :**

### **2.2.2.1 Pratik Aklını Kullanması**

Yedi ile yirmi bir yaş arası Hay, sonuca ulaşmak için vasıtalar bulduğu pratik akıl dönemini yaşar. Artık idarecilik yeteneğini geliştirmektedir. Çıplaklığına kızmaktan vazgeçerek bu konuda bir şeyler yapmaya karar verir ve kendi kıyafetlerini yapmaya karar verir. Başında boynuz çıkmasını bekleyişine kızar ve hayvanlara karşı sürekli kaybettiği savaştan bıkar. Kendine silah yapmaya başlar. Dişi geyik yaşlandıkça zayıflamaya başlar ve Hay bir zamanlar bağımlılık anlamına gelen sevginin artık bir başka varlık için duyulan endişe haline geldiğini görür. Artık koruyucu olan kendisidir. Hatta geyik öldüğünde ızdırabı bir şeyler yapmaya onu geri getirme arzusuna dönüşür.<sup>128</sup>

Hay'ın yaşamında ergenliğe yaklaşırken sık sık ruh ile ilgilendiği görülür. Sütanesi olan geyikten çıkıp giden canlılık unsurunun ne olduğunu araştırırken ruhu keşfeder. Bu Hay için önemli bir buluştur. Kısa bir süre sonra efendi olarak nitelendirdiği ruhu, terk ettiği ve çürümeye bıraktığı bedenden ayırmayı öğrenir. Stoacıların hegemonikonu gibi, bu safhada Hay'ın bildiği ruh, maddi olsa da, beden

---

<sup>126</sup> İbn Sina / İbn Tufeyl, a.g.e., s. 87

<sup>127</sup> İbn Tufeyl – İbn Sina, a.g.e.,s. 146

asıl yöneticisidir. Bu nedenle biniciliği öğrenerek kendisini efendiliğe hazırlar. Hayata yaklaşımı hala hareket merkezlidir. Artık sadece kendisi gibi bir canlı bulmayı arzu etmekle yetinmez, onu faal bir şekilde aramaya başlar. Ateşi bulduğu zaman, ateş onun için sıcaklık, ışık ve yemek pişirmek gibi faydacıl fonksiyonlarından daha önemli bir anlam kazanır. Günlük hayattaki pratik konulara duyduğu ilgi, ateşin onun üzerindeki etkisini daha da artırdı.

Yaşı yediyi geçtiğinde örtünmek amacı ile yaprakları, sarmaşıkları yenileyip durmaktan usandı. Hay, arada sırada ölen hayvanların kuyruklarını kullanmayı düşünüyor, fakat hemen vazgeçiyordu bu düşüncesinden. Çünkü hayvanların leşlerden iğrendiklerini biliyordu.

Ölü bir kartal buldu. Hayvanların ondan ürmediğini görünce kartal aracılığı ile amacına ulaşacağını sezinledi. Eline geçen bu fırsatı kaçırmamalıydı. Kartal'ın derisini, kuyruk ve kanatlarının sağlam kalmasına özen göstererek yüzdü. Bunun ile kanatları kolları üzerine, kuyruğu arkasına gelecek biçimde örtündü. Böylece hem örtünmesi gerekli yerlerini sağlam bir şekilde örtmüş hem de kendisini soğuk ve sıcakın etkilerinden korumuş oluyordu.

Edindiği giysi hayvanlar arasında kendine ayrı bir yer kazandırdı. Hayvanlar, kendisinden çekinmeye korkmaya başladı.

#### **2.2.2.2 Ceylan'ın Ölümü ve Hay'ın Ölü Vücut Üzerindeki Araştırmaları**

Ceylan iyice yaşlanıncaya kadar birbirlerinden ayrılmadılar. Ceylan iyice yaşlanıp güçten düşünce bu kez de Hay onu gözetmeye, doyurmaya başladı. Hay'ın gösterdiği bütün özene karşı her geçen gün biraz daha zayıfladı. Sonuçta yakalandığı ölümcül hastalıktan bitkin düşerek öldü.<sup>129</sup>

Hay ceylanın ellerine, ayaklarına ve diğer organlarına baktı, teker teker inceledi. Hiçbirinde belli bir rahatsızlık, hastalık belirtisi göremedi. Bununla birlikte, ceylanın ölümüne neden olan hastalığın merkezini bulup iyileştirebileceğini, ceylanı

---

<sup>128</sup> İbn Tufeyl – İbn Sina, a.g.e.,s. 146

<sup>129</sup> İbn Sina / İbn Tufeyl, a.g.e., s. 88

yeniden eski durumuna döndürebileceğini umuyordu. Fakat bütün umutları boşa çıktı. Hiçbir şey yapamadı, başaramadı.<sup>130</sup>

İşte kendi kendine eğitimin başarılı olabilmesi için kişide gerekli olan merak ve araştırmacı ruhu Hay kendisi bizzat taşıyordu. Annesi yerine koyduğu ceylanın ölümü ile birlikte Canlıları araştırmaya başlar bunu da ilk olarak ceylanın ölü vücudu üzerinde başlatır.

Ölü vücut üzerinde Hay, önceki birtakım deneyimlerinden yola çıkarak sayrılığın kaynağını, çıkış yerini araştırmaya karar verdi. Hay şöyle düşündü: Gözlerini yumduğunda ya da önüne bir engel geldiğinde göremiyor, gözünü açtığı ya da önündeki engeli kaldırdığı zaman görüyordu. Parmaklarını kulaklarına sokunca duyamıyor, parmaklarını çekince eskisi gibi duyuyordu. Yine, burnunu tuttuğu zaman hiçbir koku alamıyor, bırakınca yeniden kokuları almaya başlıyordu.

Öyleyse ceylanın organlarını çalıştırmayan, onu hareketten alıkoyan temel bir neden, bir engel vardı. O engel ortadan kaldırılırsa, ceylan eski durumunu yeniden kazanabilirdi. Ne var ki ceylana ilişkin hareketsizlik yalnızca bir organını, bir duyusunu değil tüm organlarını, tüm duyularını etkilemişti. Ceylanın tüm gövdesi hareketten yoksun kalmış, canlılığını yitirmişti. Buradan yola çıkarak şu sonuca ulaştı: Gövdenin içinde, gözden gizli bir organ vardır. Diğer bütün organlar canlılıklarını ondan alırlar ve ona bağımlıdırlar. Hastalık işte o organdadır. O organı sağlığına kavuşturmak diğer tüm organları da sağaltmak olacaktır. Bunun üzerine söz konusu organın gövdenin neresinde bulunabileceğini araştırmaya başladı. O zaman kadar görmüş olduğu ölü hayvan gövdelerini düşündü. Hemen tümünde, içinde bir başka organı barındırabilecek üç bölüm vardı: Kafa, göğüs ve karın. Bunların dışında, içinde başka bir organı barındırabilecek organ yoktu. Demek ki gövdenin canlılık merkezi bu üç organın birinin içinde olmalıydı.<sup>131</sup>

Gövdenin canlılık merkezi olabilecek denli değerli olan organı barındırabilecek, koruyabilecek organın ortada bulunması gerektiğini düşündü. Kendisini yokladı. Göğsünde böyle bir organın olduğunu sezinledi. Ayrı ayrı eline,

---

<sup>130</sup> İbn Sina / İbn Tufeyl, a.g.e., s. 88

ayağına, kulağına, burnuna, gözüne baktı, üzerlerinde düşündü. Bunlar olmadan da bunlara gereksinim duymadan da yaşayabiliyordu.<sup>132</sup>

Hayvanlar ile kavga ettiği zaman, onların saldırılarına karşı korumaya en çok özen gösterdiği yeri göğsüydü. Çünkü güdüsel olarak içindeki değerli organın bilincinde idi. Bütün bu belirtilerden sonra ceylanın hastalanan organının göğsü içinde bulunduğu ilişkin kanısı pekişti. Hay bu organa ulaşmak istedi. Bunun içinde annesi sayılan ceylanın göğsünü açması gerekiyordu. Dikkatli olması gerekiyor, annesinin hayatta olduğunu zannettiği için canını yakmaktan çekiniyordu. Hay belleğini yokladı. Acaba diğer hayvanlar içinde annesinin uğradığı yıkıma uğradıktan sonra eski durumuna dönen var mıydı? Böyle bir olayla hiç karşılaşmamıştı. Demek ki annesi içinde böyle bir ihtimal yoktu. Yine de annesinin söz konusu hastalıklı organını ele geçirip sağaltırsa eski durumunu kazanacağı yolunda az da olsa bir umut taşıyordu.

Sert ve keskin taşlardan, kurumuş kamış parçalarından bıçağımsı araçlar yaptı ilkin. Bunlar ile kemiklerin arasındaki eti, kaburga kemiklerini saran perdeye kadar vardı. Perde çok sağlam, çok dayanıklıydı. Böylesi bir sağlam korunak ancak aradığı onurlu organ için olabilirdi. Perdeyi açmak için uğraşmaya başladı. Araçsız, gerecsiz, taştan kamıştan uydurulmuş şeyler ile çok güç işti bu. Araçlarını değiştirmek, keskinletmek zorunda kaldı. Perdeyi yarabilmek için değişik yollar, yöntemler denedi, sonunda başardı. Önce karşısına akciğer çıktı. İyice bir inceleme yaptı. Hastalıklı bir yer bulamadı. Aradığı organ eğer akciğer olsa boylam gibi enlemesine de gövdenin ortasında olması gerekiyordu. Ancak akciğer böyle değildi.

En sonunda, sağlam bir kılıfla sarmalanmış, dayanıklı askılarla bağlı, yardığı yandan akciğer ile çevrili yüreği buldu. Bu organın eğer diğer yandan da bu yandan olduğu gibi korunmuşsa, tam ortada bulunacağını ve dolayısı ile aradığı organ olacağını düşündü. Üstelik bu organda biçimsel güzellik, dokusunun sağlamlığı, birtakım korunaklarla çevrenmesi gibi diğerlerinde benzerini görmediği özellikler de görünüyordu. Bin bir güçlkle, bütün güç ve dikkatini harcayarak kılıfı açtı, yüreği çıkardı. Kalbi inceledi. İki göz gördü. Sağ yandaki göz pıhtılaşmış kan ile dolu idi.

---

<sup>131</sup> İbn Sina / İbn Tufeyl, a.g.e., s. 89

<sup>132</sup> İbn Sina / İbn Tufeyl, a.g.e., s. 89

Soldaki ise tümden boştu. Aradığı şey bu iki gözden birinde olmalıydı. Hayvanlar tarafından birçok defa yaralanmış, bu yüzden de çok kan kaybetmişti. Ne var ki bu durum kendisini önemli bir zarara uğratmamış, hiçbir organın işleyişini engellememişti. Öyleyse aradığı şey bu gözde olamazdı. Yüreğinin sol tarafında olan gözde ise hiçbir şey görülmüyordu. Ancak her organın bir işlevi vardı. Bu nemsiz olamazdı. Aradığı şeyin bu gözün içinde bulunduğuna ve fakat buradan çıkmış olduğuna kuşkusu kalmadı. O şey yerini terk etmiş ve gövde canlılığını yitirmiş, algılayamaz, hareket edemez olmuştu.<sup>133</sup> Böylelikle Hay canlılara hayat veren kalbi buldu ve değerini kavradı. Hay buraya kadar araştırma aşkı ile gelmiş, araştırma araştırma, başarısızlıklardan dolayı vazgeçmeden, merakı ile kalbi bulmuştur. Hay aradığı yüreğin fonksiyonunu kaybettiğini görünce “gövde”ye verdiği değeri gözünde bitti. Değerli olanın bir süre gövdede bulunduktan sonra onu terk eden şey olduğunu kavradı. Artık bütün düşüncesini o uçup giden şey üzerinde yoğunlaştırdı. Bütün çabasını o şeyi anlamak, bulmak için harcamalıydı. O şey neydi? Nasıl bir şeydi? Onu gövdeye bağlayan neydi ?<sup>134</sup> Hay kendi kendine bu soruları sormaya başladı. Hay bu soruları sorarak sorgulayıcı bir insan olacağını daha o yaşta göstermiş oldu. Gerçekten de iyi bir birey olmanın şartlarından sorgulama metodunu Hay iyi bir şekilde uyguluyordu. Bunun sayesinde yeni şeyler öğreniyor, hazıra konmadan kendi araştırmacı ruhu ile kendince yeni şeyler keşfediyordu. ğrendike bilgi dağarcığı artıyor, hayata yeni gözden bakıyor, ufku genişliyordu. Hiçbir olaydan kaçmıyor, olayların üzerine gidiyor, ta ki olayın mantığını kavrayana kadar. İnsanlar ne yaparsa kendisi yapar, kendi başına gelen her olayın sebebi muhakkak kendisidir. Yüce Allah’ın Kuran’da buyurduğu gibi Sizler kendinizi dzeltmedike biz sizi değiştirmeyiz ayeti bunu en güzel ispatıdır. Kendi kendini eğitecek insan da önce ne istediğini bilecek öğrenmeye, araştırmaya istekli olacaktır. Kendi iradesine hâkim olamayan insan hayatta başarılı olamaz, kendini gerçekleştiremez, yeni şeyler öğrenemez. Nefsini, iradesini yenen insan azimli, kararlı, öğrenmeye meraklı insan ancak başarılı olabilir. Bu yönde Hay insanlık için iyi bir örnektir. nnde hiçbir eğitimcinin olmaması, anne-babasının yokluğu, insanoğlunun çevresinde bulunmaması onu hiçbir zaman etkilememiş kendini sadece öğrenmeye, araştırmaya vermiş, olayların sonuna kadar takipçisi olmuştur.

---

<sup>133</sup> İbn Sina / İbn Tufeyl, a.g.e., s. 91

<sup>134</sup> İbn Sina / İbn Tufeyl, a.g.e., s. 91

### **2.2.2.3 Örnekleme Metodu İle Defnetmeyi Öğrenmesi**

Hay ölüyü defnetmeyi örnekleme metodu ile öğrenmiştir. Ceylanın gövdesi hakkında düşünürken iki karganın kavgasına tanık olur. Sonra onların kavgasını izler. Kavga sırasında kargaların biri diğerini öldürür. Diri kalan karga eşinerek ayakları ile bir çukur açar, öldürdüğü kargayı çukura atarak üzerini toprakla kapatır. Hay karganın yöntemini yerinde ve güzel bulur. Bu yöntemi düşünemediği için kendi kendisine yerinir. Oysa bunu düşünmek kendisine yaraşır. Zaman yitirmeden yerde büyükçe bir çukur kazdı, ceylanın leşini içine atarak üzerini toprak ile kapattı.

### **2.2.2.4 Zooloji, Botanik ve Anatomi Alanında Uzmanlaşması ve Ateşi Keşfetmesi**

Zamanla Hay, hayvanların, bitkilerin özelliklerini, türlerini inceledi. Her hayvan türünün, her bitki türünün çok sayıda bireyleri vardı. Öyleyse kendisinin de bireylerden oluşan bir türden olması gerekirdi. Bu düşüncesi ile kendisine benzer, kendi türünden birini bulmak amacı ile araştırmalar yaptı. Adanın tüm kıyılarını, köşe bucaklarını dolaştı fakat boşuna, kendine benzer bir şey bulamadı. Ada dört bir yandan denizle çevrili olduğu için, Hay, dünyada başka bir yer olabileceğini düşünemiyordu.

Bir gün adadaki ormanların birinde yangın çıktı. Yükselen duman ve alevler Hay'ın ilgisini çekti. Ateşi ilk kez görüyordu. İyice yaklaştı yanan ağaçlara. Alevler ona müthiş göründü. O zamana kadar hiç rastlamadığı, görmediği bir varlıkla karşı karşıyaydı. Uzun zaman uğradığı şaşkınlık ile yerinde kala kaldı. Ateşe iyice yaklaştı. Ateşin parlak yalımlarını, önüne çıkan her şeyi, otları, ağaçları hızla yayıp ateşe dönüştürüşünü izledi. Elini ateşe uzattı. Elini ateşe dokundurması ile çekmesi bir oldu. Eline baktı, avucunda ateş yoktu. Düşündü, yeni tutuşmuş bir dal parçasını tutabilirdi.

Ateş çok hoşuna gitmişti. İnanılmaz gücü karşısında şaşkınlıktan kendini alamıyordu. Gece gündüz sürekli besleyerek ateşi özenle korudu. Özellikle geceleri ateş daha bir önem kazanıyordu gözünde. Çünkü kendisine barınak olarak seçtiği mağarayı ısıtıyor, aydınlatıyordu. Bir bakıma geceleri güneşin yerini tutuyordu. Hay, ateşin yakma gücünü etkinlik derecesini tartmak düşüncesi ile ateşle kendince deneyler

yapıyordu. Önüne çıkan her şeyden bir miktar atıyordu ateşin içine. Ateşe atılan nesne yanabilme yeteneğine göre ya hemen ya da aşamalı olarak yanıyor, ateşe dönüyordu.

Bu basit deneyini sürdüren Hay, bir gün denizin kıyıya attığı kocaman bir balığı da ateşe attı. Balık kızarıp yağı akmaya başlayınca iştaha gelerek bir parça yedi. Kızarmış balık çok hoşuna gitti. Bundan böyle de yediği etleri hep ateş ile pişirmeye, kızartmaya başladı.

Etin lezzetini anlayınca kara ve deniz hayvanlarını avlamanın yollarını araştırdı. Kısa sürede birtakım teknikler, yöntemler geliştirerek avcılıkta büyük ustalık kazandı. Ateşin önemi ve değeri de gözünde daha da arttı. O güne değin yiyemediği nefis yiyecekleri ateş sayesinde elde etmişti.

Ateşin böylesi iyi ve yararlı etkilerini gören, her nesneyi yakıcı, ayrıştırıcı gücünü gözlemleyen Hay'ın ateşe duyduğu sevgi ve ilgi aşırı boyutlara ulaştı ve kalbinde kökleşti. Bunun sonucu olarak aklında, kendini besleyip büyüten, annelik eden ceylanın yüreğinden çıkan şeyin ateş türünün bir bireyi olabileceği düşüncesi doğdu. Gerçekten de hayvanların bedenleri canlı iken sıcak, öldükten sonra ise soğuk oluyordu. Hayvanlardaki bu durum hiç değişmiyordu. Kendi göğsünün altında da şiddetli bir sıcaklık duyması bunun kanıtıdır. Bu olgu düşüncesine iyice güç kazandırdı.

Hay araştırmacı ruhun, merakın, yeni şeyleri öğrenmenin verdiği haz ile anne ceylandaki kalbin boş yanındaki şeyin ateşe benzeyip benzemediğini öğrenmek için canlı bir hayvanı yakalayıp ellerini kollarını bağlayarak kalbini yarmak istedi ve bunu gerçekleştirdi. Hayvanın yüreğini bularak sol yanını açtı. Annesininkinde boş bulduğu göz, beyaz sise benzer buharlı bir hava ile doluydu. Parmağını içine soktu. Yürek, eli yakacak denli sıcaktı. Fakat parmağını sokar sokmaz, hayvan ölüverdi.

Bu deneyinden şu sonuçları çıkardı: Hayvanları canlı kılan şey gördüğü sıcak buhardır. Diğer tüm hayvanların yüreğinde de aynı sıcak buhar bulunmaktadır. Sıcak buhar yürekten ayrılır ayrılmaz hayvanlar ölürler.

Daha sonra Hay zoolojiye merak sardı. Hayvanların diğer organlarını, bunların durum ve düzenlerini, nicelik ve niteliklerini, birbirleri ile olan bağlantılarını,

canlılıklarını sürdürebilmek için yürekteki sıcak buhardan nasıl yararlandıklarını, gövdede kaldığı sürede buharın nasıl bulunduğunu ve niçin tükenmediğini inceleme ve araştırma isteği uyandı.<sup>135</sup> Zaman geçirmeden düşüncesini uygulamaya koydu. Diri olsun ölü olsun eline geçen bütün hayvanları parçalayarak büyük bir ilgi ile incelemeye girişti. Öylesine çalıştı ki, kısa sürede anatomi (gövde bilimi) de büyük hekimlerin düzey ve ustalığına ulaştı.

Hayvanlar birçok değişik organa, çeşit çeşit duygu ve davranışa sahiptiler. Ne var ki bunlar tek bir kaynaktan doğarak diğer organlara dağılmak üzere bölünen hayvansal ruh nedeni ile bir sayılırlar. Bütün organlar hayvansal ruhun ya yardımcısı ya da taşıyıcısıdır. Hayvansal ruh birdir. Göze görme, kulağa duyma, buruna koklama, dile atma gücünü veren, deriyi duyarlı kılan ve diğer dış organlara işlevlerini yerine getirme yeteneği kazandıran bu ruhtur. İç organlar için de durum aynıdır. Organların her biri içinde yardımcı organlar vardır. Hiçbir organ sinir denilen yollar aracılığı ile ruhtan bir güç almadıkça görevini yapamaz. Sinir denilen yollar bozulduğunda veya kapandığında çalışamaz olurlar. Sinirler ruhtan yardımı beyin aracılığı ile alırlar. Beyin de ruhtan alacağını yürek yolu ile alır. Beyinde çok sayıda ruh vardır. Çünkü beyin dağıtım merkezidir. Bu nedenle beyinle ilişkisi kesilen, dolayısı ile ruhtan yoksun kalan organ canlılığını yitirir. İşçi tarafından kullanılmayarak atılan araç durumuna düşer. Hayvansal ruh eğer gövdeden çıkar, tükenir ya da başka bir biçimde yok olursa tüm gövde cansız kalır.<sup>136</sup>

Geçen bu zaman içinde nesneleri kullanma yönünde de birçok yöntemler geliştirmeyi başardı. Deneylerinde kullandığı hayvanların derilerinden ayakkabı ve giysiler yaptı. Hayvan kılırları, ebegümece, hatmi kamışı ve telli otların tellerinden kalınlı, inceli iplikler elde etti. İlk giysi ve ayakkabısını sağlam dikenlerden, taşlarla keskinlettiği kamış parçalarından yaptığı kanca ve iğnelerle iplik yerine sazları kullanarak hayvan derilerinden uydurmuştu.

Kırlangıçların yapı tekniğini öğrendi. Barınmak için oda, yiyeceklerini korumak için bir mahzen yaptı. Avcılıkta kullanmak için yırtıcı kuşlar eğitti.

---

<sup>135</sup> İbn Sina / İbn Tufeyl, a.g.e., s. 94

<sup>136</sup> İbn Sina / İbn Tufeyl, a.g.e., s. 95

Yumurtalarından ve yavrularından yararlanmak amacı ile birtakım hayvanlar, kuşlar evcilleştirdi. Avlamak istediği hayvanların büyük bir çoğunluğu kendisinden daha hızlı koşuyordu. Onları yakalamakta yetersiz ve güçsüzdü. Bu sorunu da hayvanların en hızlı koşanlarından gerektiği kadarını evcilleştirip eğiterek çözdü.<sup>137</sup>

Hay'ın varoluşu ve gelişiminde insanın gelişim tarihini özetlemekte olan İbn Tufeyl'in ince tarzı, başka hiçbir işe yaramasa bile, bizi Hay'ın şahsında kendisinden daha başka bir şeyleri temsil ettiği konusunda ikna etmelidir. Yalnız başına yaşadığı adada Âdeme benzeyen konumu, ateşin kaşifi olarak üstlendiği Prometheus rolü, ilerleme kaydetmesi ve sapması, ateşle zekice tecrübelerle girişmesi ve düşünmeden ondan bir parçayı kavramaya çalışması, onun insanoğlunu sembolize ettiğini göstermektedir. Çünkü o da ilk insan gibi her şeyi kendi başına keşfetmek zorundadır. Ayrıca bir insan olarak, ruhun hayat kaynağı olan hayvanî yönünden başka bir şey bilmemektedir. Ruhun işlevi olarak, sadece hareket verme fonksiyonunu verdiğini bildiği, ruhun yapısını ise kabaca kalbe yerleşmiş uçucu bir madde olarak tasavvur ettiği bu ilk safha bile pratik aklının ruh ile ilgilenmeye başlaması aşaması çok önemli bir adımdır. Hay, çocukluktaki hayal kırıklıklarından; elleri ve beyniyle neler yapabileceğini öğrendiği pratik zekânın ortaya çıkmasından ve manevî sevgi, hayat kaynağı olan ruh ile onu, her şeyde bir ruh görmeye yönlendiren pratik anlayıştan oluşan üç safhayı geride bırakmıştır.<sup>138</sup>

### 2.2.3 21-28 Yaş Arası Dönem :

Hay bin Yakzan gündelik yaşamını belirli bir düzene soktukten sonra teorik düşünce alanına geçti. Oluş ve bozuluş evrenindeki varlıkları, hayvan, bitki, maden, taş ve toprakları, bunların türlerini ve niteliklerini, suyu, buharı, kar, dolu ve dumanı, yalımı, kuru ve ısıyı araştırmaya başladı. Her birinde ayrı ayrı nitelikler, türlü türlü etkiler, birbiri ile uyuşan ya da çelişen hareketler gözlemledi. Bütün bu ayırım ve ayrıntıları önemle inceledi. Gerçeğe ulaşabilmek için ince girişimlerde bulundu.

<sup>137</sup> İbn Sina / İbn Tufeyl, a.g.e., s. 96

<sup>138</sup> İbn Sina / İbn Tufeyl, a.g.e., s. 99

### 2.2.3.1 Tüm Nesnelerin Gerçekte Tek Varlık Olduğunu Öğrenmesi

Nesneleri incelemeye başladı. Bazıları nitelik bakımından özdeş, bazıları farklıydılar. Özdeş oldukları nitelikler açısından bakıldığında bütün nesneleri bir ve aynı saymak olasıyken, ayrımları bakımından ele alındıklarında birbirine karşıt ve çoktular. Hay, nesneleri özgül kılan, birbirinden ayıran özelliklere baktığında evreni sayılamayacak, saptanamayacak birçokluk içinde görüyordu. Bu açıdan baktığında kendisinde de çokluk gözlemliyordu. Çünkü çok sayıda ve değişik organı, her organın kendine özgü bir niteliği ve etkisi vardı. Her organın birçok nesneden oluştuğu sonucuna vardı. Diğer tüm nesneleri de böyle teker teker inceledi.

Hay daha sonra nesneleri ve kendisini farklı açıdan incelemeye ve düşünmeye başladı. Kendi organları her ne kadar çok görünüyorsa da birbirlerine bitişik, bağlı ve aralıksız olmaları bakımından tek bir nesne sayılabilirlerdi. Birbirlerinden ayrılıkları yalnızca etkilerinin ayrımlarından kaynaklanıyordu. Gerçekte değişik de olsa etkilerinin temel nedeni birdi. O da kendisinin özünü oluşturan ve tüm organlarının onun birer aracı olduğu insani ruhtu. Bu bakış açısından kendisini bir olarak nitelemek kaçınılmazdı.

Kendisine ilişkin düşünceleri belirginlik kazandıktan sonra hayvanlara ve türlerine yöneldi. Hayvanların her bireyini de yukarıdaki bakış açısından bir saymak zorundaydı. Bunun üzerine at, eşek, geyik gibi türleri ve kuşların sınıflarını gözden geçirdi. Türlerin bireyleri iç ve dış organları bakımından, kavrayış ve davranışları bakımından benzeşiyorlardı. Birbirlerinden ayrıldıkları yanlar çok azdı. Türlerin bireylerinde ayrı ayrı bulunan ruh da aslında tek bir ruhun parçalarından başka bir şey değildi. Bunların ayrı gibi görünmeleri, yalnızca ayrı yüreklerde bulunmalarından ileri geliyordu. Ayrı yüreklerle dağılmış ruhları bir kapta toplamak mümkün olsa, tümünün aynı ruhun parçaları oldukları görünürdü. Ayrıca farklı yüreklerde bulunan ruhun durumu değişik kaplara bölünen bir suyun durumuna benzetilebilirdi. Bu nedenle ister bölünmüş, parçalanmış olsun, ister olmasın ruh hep aynı ruhtu. Bu açıdan bakıldığında bir türün tüm bireyleri gerçekte tek bir varlık sayılabilirlerdi. Çok gibi görünmeleri, bir gövdenin organlarının çokluğundan öte bir anlam taşımazdı. Yine Hay hayvan türlerinde de aynı benzerliği gördü. Beslenmeleri, istekleri doğrultusunda hareket

etmeleri bakımından benzeştiler. Kısaca hayvansal ruha özgü tüm durum ve davranışlarda birbirlerine benziyorlardı. Birbirlerinden ayrıldıkları yanlar ise hayvansal ruh ile ilgili değildi. Hay araştırmaları sonucu bütün hayvanlarda bulunan ruhun gerçekte bir ve aynı olduğu görüşüne ulaştı. Türlerin ruh bakımından farklı görünmeleri aldaticiydı. Bu ayırım ılık ve soğuk kaplara bölünmüş suyun taşıdığı ayırım gibiydi. Isı derecesi aynı olan sular neyse, bir türe özgü hayvansal ruh ta oydu. Suyun çok ve ayrımlı görünmesine karşın bir olması gibi, hayvanlardaki ruhlar, dolayısı ile de tüm hayvanlar birdi.<sup>139</sup>

Hay hayvanların ruhunu tek bir ruha indirgeyip işi çözdükten sonra sıra bitkilere geldi. Kendini tanımak isteyen Hay, bu yolun ancak çevresini, kainatı anlayarak bulabileceğini kıvrak zekâsı, azmi, öğrenme isteğı ile anladı. Önce bitkilerin türlerini inceledi. Daha sonra türlerin bireylerini araştırdı. Bitkilerin dallarının, yapraklarının, çiçeklerinin, meyvelerinin ve eylemlerinin benzeştiğini gördü. Bunun üzerine bitkileri hayvanlar ile karşılaştırdı. Hayvan türlerinin bireyleri arasında nasıl ortak bir ruh var ve bu ruhtan dolayı tüm hayvanları nasıl bire indirgeyebiliyorsa, bitki türlerinin bireyleri arasında da hayvansal ruha benzeyen ortak bir ruh olabilir ve bu ortak ruh nedeni ile tüm bitkileri teke indirgeyebilirdi. Hayvanlara ilişkin düşüncelerini bitkilere de uyguladı. Sonunda sudan ve topraktan beslenişlerinden, büyüyüp gelişmelerindeki benzerliklerinden yola çıkarak tüm bitkilerin de tek ve ortak bir ruhu olduğu sonucuna ulaştı. Bitki ve hayvanlar üzerindeki akıl yürütmelerinden, araştırmalarından bu sonuçlara ulaşınca, bu sefer de iki cinsi birlikte düşünmeye ve değerlendirmeye başladı. Bitkiler doğrudan su ve topraktan, hayvanlar ise kendilerine özgün besin maddeleri ve su ile besleniyordu. İki cins beslenmeleri ve büyümeleri bakımından benzeşiyorlardı. Ancak aralarında duygu, algı ve hareket bakımlarından bir ayırım ve hayvanlar lehinde bir üstünlük vardı. Gerçi bitkilerde de çoğu kez hayvanlarınkine benzer algı ve hareket olayları gözlemleniyordu. Örneğın çiçekler yüzlerini güneşten yana çeviriyor, bitkilerin kökleri besinin bulunduğu yöne doğru hareket ediyordu. Bu araştırmaları sonucu bitki ve hayvanların arasında bir ortaklık, bir birlik olduğunu akıl yürüterek kavradı. Hay bin Yakzan derin araştırmalarını taş, toprak, su, ateş gibi algıdan, beslenmekten, büyümekten uzak nesneler dünyasına çevirdi. Söz

---

<sup>139</sup> İbn Sina / İbn Tufeyl, a.g.e., s. 100

konusu cisimlerin tümü bir uzama sahipti. Yani cisimler uzayda bir yer kaplıyordu. Birbirlerinden nicel yönde veya nitelik yönü ile ayrılıyordu.( Soğuk, sıcak, renkli, renksiz v.b.) sıcak olanlar soğuyor, soğuk olanlar ısınıyordu. Su buhara, buhar yeniden suya dönüşüyordu. Yanan nesneler kor, kül, yalın ve duman oluyor, yükselen duman bir engelle karşılaşınca yeniden yerel bir nesne durumunu alıyordu. Bütün bu gözlemlerinden sonra tüm bu nesneler, gözünde tek bir nesne durumunu alıyordu. Cansız cisimlere ilişkin çokluğun hayvanlara ve bitkilere ilişenden farklı olmadığı ortadaydı. Hayvanlar ile bitkileri tek bir varlık durumuna indirmesini sağlayan ortak niteliği, ruhu yeniden düşündü. Hayvan ve bitkiler de cansız cisimler gibi sıcak ya da soğuktular. Fakat bunlar cansız cisimlerden sahip oldukları bitkisel ve hayvansal yetenek ve organlara bağlı olarak ortaya çıkan eylemleri nedeni ile ayrılıyorlardı. Ne var ki bu eylemler bitki ve hayvanların kendi doğalarından gelmiyor, bir başka şeyden bulaşıyordu. Eğer o şey cansız cisimlere de geçse, bulaşsa, bunlar da bitki ve hayvanlar gibi beslenebilir, duyumsayabilirdi. İşte bu nedenle bitki ve hayvanları, ilk bakışta kendilerinden kaynaklanıyor gibi görünen söz konusu eylemlerden soyutlayarak düşününce, onların da sonuçta bir tür nesne olduklarını gördü. Bu akıl yürütme yolu ile tüm nesnelerin gerçekte tek bir varlık oldukları sonucuna ulaştı. Tüm nesneler gerçekte birdi. Birbirlerinden ayrıldıkları yan yalnızca kimilerinin barındırdıkları araçlar aracılığı ile birtakım eylemlerde bulunmalarıydı. Hay, bu eylemlerin o nesnelerin kendiliğinden mi kaynaklandığını, yoksa başka bir nedeni mi olduğunu kesin olarak ayırt edemiyordu. Bu sıralarda görebildiği tek şey nesnelerdi. Hay nesneleri incelerken bunların ya aşağı doğru hareket ettiğini görüyordu veya yukarı doğru hareket oluyordu. Herhangi bir engel olmadığı müddetçe bu olaylar devam ediyordu. Hay, taşı kaldırdığında aşağıya olan eğilimi ve inme isteği nedeni ile ağırlığı anlıyordu. Duman da kendisini durduracak bir engelle karşılaşmadığı müddetçe yükseliyordu. Sözelimi bir kubbeye rastlarsa sağa sola yayılarak kurtulmaya çalışıyor. Eğer kurtulursa yeniden yükseliyordu.

#### **2.2.3.2 Cisimleri İncelemesi ve Yaratıcıyı Bulması**

Hay, doğayı tanımak için yeni deneyler yapıyordu. Bir tulum hava ile şişirilerek ağzı sıkıca bağlanıp suya daldırıldığında yukarı doğru çıkıyordu. Onu su altında tutan kimse yükselme eğiliminin zorlamasını rahatlıkla duyuyordu. Tulum kendi

başına bırakıldığında<sup>140</sup> hemen yüzeye çıkıyor ve durağanlaşıyordu. Hareketli, hareketsiz tüm cisimleri inceledi. Cisimlerin canlılarını, cansızlarını inceledi. Tümünün cisimlikle cisimlikten ayrı birer, ikişer, üçer veya daha fazla nitelikten bileşen birer gerçeklik ve her cismin kendine özgü bir biçimi olduğunu anladı. Cisimlerin biçimleri, Hay bin Yakzân'ın anlaşılır evrenden ulaştığı ilk bilgidir. Çünkü biçimler, duyular ile değil, ancak akıl yolu ile kavranabilir.

Hay bin Yakzân'ın akıl yürütmeler yolu ile kavradığı ilk şeylerden biri de yürekte bulunan hayvansal ruhtu. Ruhun özü ve gerçekliği, cisme eklenerek ona duygu, hareket ve algı gibi kendine özgü türlü türlü eylem ve etki yeteneği kazandıran cisimlikten başka bir nitelikti. İşte bu nitelik hayvansal ruhun türel biçimi ve kendini diğerlerinden ayıran özgül ayrımıdır. Yani her nesne de olduğu gibi hayvanlarda da kendine has özellikler vardır. Bu özellikler doğallıktan gelir.

Hay hayvansal ruhun cisim ve cisimlikten ayrı bir şey olduğunu kavrayınca cisimlik gözünde tüm değerini yitirdi. Onu önemsememeye başladı. Bütün düşüncesini hayvansal ruha çevirdi. Onu araştırmaya incelemeye başladı. Nesneleri cisimlikleri açısından değil, taşıdıkları ve birbirlerinden ayrılmalarını sağlayan, kendine özgülüklerini oluşturan biçimleri açısından gözden geçirmeye, gerçekliklerini kavrayabilmek için düşünmeye başladı. Nesneleri teker teker gözden geçirdi, en ince ayrıntılarına değin belleğine yerleştirdi. Nesneler kimi etkilerini gözlemlediği biçimleri bakımından benzeşiyorlardı. Bir bölümü ise ortak biçimlerinden farklı olarak kendilerine özgü eylem ve etkilere kaynaklık eden başka bir biçime daha sahiptiler.<sup>141</sup>

Bitki ve hayvanlar bileşenleri çok olan nesnelerdi. Çünkü kendilerinde gözlemlenen eylemler çoktu. Onları incelemeyi sonraya bırakarak eylemi, dolayısı ile bileşenleri en az olan su, toprak, ateş ve hava gibi nesneleri incelemeye başladı. Önceleri bu dört nesnenin bir bölümünün bir bölümüne dönüşeceğini, aralarında cisimlikten oluşan bir ortak nitelik olduğunu sanmıştı. Bu ortak nitelik, birbirlerinden ayrılmalarını sağlayan diğer niteliklerden farklı bir şeydi. Söz konusu ortak nitelik diğerlerinden soyutlanınca nesnenin ne aşağı ya da yukarı hareket etmesi, ne soğuk ya

---

<sup>140</sup> İbn Sina / İbn Tufeyl, a.g.e., s. 103

<sup>141</sup> İbn Sina / İbn Tufeyl, a.g.e., s. 103

da sıcak olması, ne de yaş ya da kuru olması mümkündü. Çünkü açıklanan niteliklerin hiçbiri tüm cisimleri kapsayıcı bir nitelik değildi. Hay bin Yakzan, bu sefer canlı cansız tüm cisimleri kapsayıcı bir nitelik bulunup bulunmadığını araştırmaya başladı. Bulabildiği tek şey her nesnenin bir eni, boyu ve derinliği olduğu, yani bir uzama sahip bulunduğu idi. Bu uzamın nesnenin cisimliğinden kaynaklandığı belli ise de salt uzama sahip bir nesne algılanamıyordu. Hay duyulur dünyadan uzaklaşıp anlaşılır dünyaya yaklaşınca birden geçmişi özleyip hemen tekrar duyulur dünyaya geri döndü. Su ile araştırmasına başladı. Su, durumuyla, doğasıyla ve biçiminin gerektirdikleri ile kendi başına bırakıldığında onda duyularla, soğukluk ve düşme eğilimi gibi iki özellik duyumsanıyordu. Ateş veya güneş ile ısıtıldığı zaman önce soğukluğu gidiyor, ama aşağı hareket eğilimi sürüyordu. Isı derecesi arttıkça aşağıya hareket eğilimi giderek yükselme eğilimine dönüşüyordu. Hay, o ana kadar suyun biçiminden bu iki eylemden başka bir eylemin kaynaklandığını görmemiştir. Su iki nitelikten arınınca biçiminin geçerliği kalmıyordu. Suda, suyun biçiminden kaynaklanan eylemlerden başka bir eylem görülmesi, suyun eski biçiminin bir başka biçimle yer değiştirdiğini gösteriyordu. Sonradan gözlemlenen eylemler bu yeni biçimin ürünüydü. Sürdürdüğü bütün gözlem ve araştırmalarının sonunda Hay, her cismin madde ve biçimin birleşmesinden oluştuğunu anladı. Madde hiç değişmiyordu. Biçim ise sürekli değişiyor, her biçim kendine özgü eylem ve etkilerle kendini gösteriyordu. Biçim değiştikçe doğal olarak cisimde gözlenen eylem ve etkiler de değişiyordu. Bu nedenle eylem ve etkilerin değişmesi cismin biçiminin de değiştiğini gösteriyordu. Hay bunca araştırmalardan sonra her yaratılmış için bir yaratıcının olduğunu kavradı. Buna koştur olarak tüm biçimler için bir özne ve etken bulunması gerektiği gerçeği de zihninde yerleşti. Bunun üzerine önceden öğrendiği biçimleri yeniden düşündü. Tümü de sonradan olan hâdis, yaratılmış şeylerdi. Her biri için bir öznenin varlığı zorunlu idi.

Hay bin Yakzan, daha sonra biçimlerin ne olduklarını anlamaya çalıştı. Biçimler, cisimlerin kendilerine özgü eylem ve etkilere yatkınlığından, yetenekliğinden başka bir şey değildi. Örnekleme gerekirse su, son dereceye değin ısıtıldığında yükselme yeteneği kazanıyor ve bu yetenek onun biçimi oluyordu.

Verilen örnekte şu üç şey bulunuyordu:

- 1- Bir cisim olarak su
- 2- Suda yoktan varolan birtakım nitelik ve hareketler
- 3- O nitelik ve hareketleri yoktan var eden bir Özne

İşte cisim olan suyun ancak bir türlü hareketleri kabul etmesi ve başka türlü bir harekete güç yetirememesi onun biçiminden kaynaklanan yeteneğiydi. Düşündüğü bütün biçimlerde ulaştığı sonuçlar aynı oldu. Bu nedenle daha önce biçimden kaynaklandığını sandığı eylem ve etkilerin gerçekte biçimden değil, biçimi bir araç gibi kullanan bir Öznenin eseri olduğunu kavradı.

Hay bin Yakzân'a tecelli eden bu gerçek "Kulum bana fazladan ibadetler ile yaklaşır. Öyle ki, onu severim. Sevince de onun duyan kulağı, gören gözü, yürüyen ayağı, yapan eli olurum." kudsi hadisi ile "Onları siz öldürmediniz, fakat Allah öldürdü. Attığın zaman da sen atmamıştın, ancak Allah atmıştı." keremli ayetinin dile getirdiği gerçektir. Her eylem ve olayın ilke ve ilk nedeni olan zorunlu (vacip) ve bağımsız Özne'nin işlerinden bir bölümü ayrıntısız ve genel bir biçimde tecelli edince Hay bin Yakzan, Özneyi ayrıntılı biçimde tanıma isteği duydu. Henüz duyulur dünyadan kopamadığı için bağımsız Özne'yi de duyumlar yönünde aramaya koyuldu. Üstelik onun bir ya da çok olduğu konusunda da kesin bir yargıya varamamıştı. Cisimleri tekrar incelemeye başladı. Bunların tümü sürekli bir oluş ve bozuluş içindeydi. Ne ki, bozuluş cismin maddesinde değil, biçiminde veya biçimlerinde kendini gösteriyordu. Nitekim suyun ateş nedeni ile havaya, havanın şiddetli soğuk nedeni ile kara dönüşmesi bu anlamda bir bozulmaydı. Bütün cisimler arasında yaratılmış olmayan, bağımsız Özneye gereksinim duymayan tek bir cisim bulamadı. Bunun üzerine yerel cisimler gözündeki tüm önem ve değerini yitirdi.<sup>142</sup>

Hay, yirmi bir yaşına geldiğinde ciddi olarak metafizik hakkında düşünmeye başlar.

Yıldızlar ve dünyanın bütünü; incelemesi için simetrik olarak parçalanmış büyük bir hayvanın uzuvları gibi, Hay'ın önünde uzanmaktadır. Her varlık tektir; türler,

---

<sup>142</sup> İbn Sina / İbn Tufeyl, a.g.e., s. 109

cinsler hepsi birdir. Hay'ın düşüncesini istila eden şey, bütün ruhları şekillerle belirleyen ve bütün canlı, hatta cansız varlıkların şekilleri ve fonksiyonlarındaki birliğin aynı vücudun parçaları gibi, daha üst bir birlikte, tek bir tas sudan sıçrayan damlalar gibi bir şekil ve ruh birliğinde buluştuğunu kabul eden garip Platonik mantıktır. Bu dönem Merak dönemidir. Ruh, cevabını bulamadığı ve anlamları ile buluştuğu sorular ile uğraşır; kalp, önünde evrene açılan bir pencere arar. Hay'ın şekilleri keşfetmesi, manevî alandaki yani gerçek anlamda manevî dünyadaki ilk tecrübesidir. Bu arada elementlerin şekillerini değiştirmeleri konusunda düşünmek için durduğunda, gerçek değişikliğin mutlak yaratıcısı olan Allah'ı keşfeder. Tanrının tek mi çok mu olduğunu bilmeyen Hay, yine insanlık tarihini özetlemektedir.<sup>143</sup>

## **2.2.4 28-35 Yaş Arası Dönem :**

### **2.2.4.1 Göklerin Sonlu ve Sınırlı Olduğunu Anlaması**

Merak çağı devam edemez. Akıl, ruhun açlığını tatmin etmek için yeterince hazırlanmıştır. Hay yıldızlara bakar ve gökyüzünün sonlu mu, sonsuz mu olduğunu merak eder. Fakat artık yirmi sekiz yaşına gelmiştir ve akıl onun merak etmesine izin vermez. Göklerin sonlu olduğuna dair delil, bir defalığa mahsus olmak üzere, saf akıl süreci taklit edilerek, aksinin muhal olduğu gösterilmek sureti ile ayrıntılı bir şekilde verilmiştir. Akıl, dünyanın paradoksal birliği ve çeşitliliği konusundaki soruları, onu; gözleri yıldızlar, uzuvları gökyüzü ve devasa karnındaki atıkları ve sıvıları çürüyebilir dünya olan büyük bir hayvan yerine koymak sureti ile çözer.<sup>144</sup>

Hay yaratıcı Özne'yi tanıma konusunda yerel cisimlerde aradığını bulamayınca gözlerini göğe ve gök cisimlerine çevirdi. Gökler ve içindeki yıldızlar da ene, boya ve derinliğe, yani bir uzama sahiptiler. Bir uzama sahip olan şeylerin cisim olması gerektiğinden gökler ve yıldızlar da birer cisimdi. Onu düşündüren, bu cisimlerin boyutlarının sonsuza kadar uzanıp uzanmadığı idi. Bir süre şaşkınlık içinde kaldı. Sonra düşünme gücü ile bunun mümkün olmadığını anladı. Sonsuz bir cismin varlığı akılla bağdaşacak gibi değildi. Bu yargısını zihninde belirginlik kazanmış birçok kesin kanıtla doğruladı. Hay bin Yakzan akıl yürütme ile cisimlerin sonlu ve sınırlı olduğunu şöyle

---

<sup>143</sup> İbn Tufeyl – İbn Sina, a.g.e., s. 148

kavradı : Göğün ve gök cisimlerinin bana bakan yanlarının sonlu olduğunu kuşkuya yer bırakmayacak bir açıklıkla görüyorum. Kuşku duyduğum karşıt yönlerinin sonsuza değin uzaması da saçma ve imkânsızdır. Bunu anlamak için göğün duyumsadığım sonlu yönünden başlamak üzere diğer yönde sonsuzca uzayan iki çizgi varsayalım. Bu çizgilerin birisinden belirli bir parçayı keserek çıkaralım. Sonra, bir parçasını çıkardığımız çizginin ucunu diğerinin ucuyla çakıştırarak sonsuz sanılan yönde izleyelim. Eğer o yön gerçekten sonsuz ise birisi eksik, diğeri tam iki çizginin sonsuzca uzaması gerekir. Bu ise saçmadır, akıl dışıdır. Eğer eksik çizgi sonsuza değin sürmez, bir yerde sona ererse, sonlu demektir. Öyleyse kendisinden parça çıkarılmayan diğer çizgi de bir süre sonra sona erecek, o da sonlu olacaktır<sup>145</sup>.

#### **2.2.4.2 Dünyanın Yuvarlak Olduğunu Keşfetmesi ve Gökbiliminde Uzmanlaşması**

Hay bundan sonra gökcisimlerini araştırmaya başladı ve bunun sonucunda Dünyanın yuvarlak olduğunu tefekkür edip, araştırarak şöyle anladı: Önce güneşe, yıldızlara ve aya baktı. Hepsi de doğudan doğuyorlar, batıdan batıyorlardı. Başucu noktasından geçen yıldızlar büyük bir daire, başucu noktasının kuzey ve güney yanlarında bulunanlar ise küçük birer daire çiziyorlardı. Güney ve kuzeydeki yıldızlar başucu noktasından uzaklaştıkça daha küçük daireler çiziyorlardı. En küçük daireler ise güney kutbunu çevreleyen Ferkadân dairesi idi. Hay Ekvator çevresinde yaşadığı için söz konusu bütün daireler ufukları yüzeyinde bulunuyorlardı. Güney ve kuzeydeki dairelerin durumları birbirine benziyor ve Hay, her iki kutbu da görebiliyordu. Hay büyük daire üzerinde doğan yıldızlar ile küçük daire üzerinde doğan yıldızların doğuş ve batışlarını gözlemlemeye başladı. Aynı anda doğan bütün yıldızlar yine aynı anda batıyorlardı. Gözlemlerinden, yıldızların doğuş ve batışlarındaki birlikteliğin, düzenin bütün zamanlar için geçerli olduğu sonucunu çıkardı. Buradan da göğün yuvarlak olduğu düşüncesine ulaştı. Bu düşüncesini şu gözlem ve çıkarımları da doğruluyor, pekiştiriyordu:

---

<sup>144</sup> İbn Tufeyl – İbn Sina, a.g.e., s. 149

<sup>145</sup> İbn Sina / İbn Tufeyl, a.g.e., s. 112

1- Güneş, ay ve yıldızlar batıda battıktan sonra yeniden doğuya dönüyorlardı.

2- Bu cisimler doğduklarında, batarken ve ikisinin arasındaki zamanlarda hep aynı irilikte görünüyorlardı.

3- Gök cisimlerinin hareketleri dairesel olmasa kimi zaman yakın, kimi zaman uzak olacaklarından görünüşleri farklı olurdu. Kimi zaman küçük görünürken, kimi zaman da büyük görünmeleri gerekirdi. Çünkü hareketleri dairesel olmasaydı merkezden uzaklıkları değişik olurdu. Dairesel hareket ettikleri için merkezden uzaklıkları hep aynı oluyordu.<sup>146</sup>

Hay gökteki bütün cisimlerin doğudan doğup batıdan battığını kavramıştı. Nasıl botanik ve zoolojide uzmanlaşmış ise gök biliminde de aynı seviyeye geldi.

Hay açıklanan bilgiye ulaşınca içeridekileri ile birlikte göklerin birbirine bitişmiş durumları ile tek bir bütün oluşturduklarını anladı. Daha önce incelediği yer, su, hava, bitkiler, hayvanlar ve benzerlerinin tümü ile gökler büyük bir göğün içindeydi. Bu büyük göğün dışında kalan hiçbir şey yoktu. Bu büyük gök, içindeki bütün varlıklar ile birlikte bir canlı sayılabilirdi.

Hay zamanla yaratıcının varlığının zorunluluğunu iyice idrak etti. Zaten önceden göklerin tüm içindekileri ile yüce bir Özne'ye muhtaç olduğunu aklı ile kavramıştı Ancak bu konudaki düşüncelerini yoğunlaştırıp, incelemesini iyice artırdı. Artık evrene bütün olarak bakıyordu. Acaba evren yoktan mı varolmuştu, yoksa kadim, başlangıçsız mıydı, yokluk kendisini hiç öncelememiş miydi? Bunları düşünmeye başladı.

#### **2.2.4.3 Evren Kadim mi Hâdis mi?**

Evrenin kadim mi hâdis mi olduğu konusunda araştırmalara başladı. Ancak işin içinden çıkamıyordu. Şayet kadim ise, niçin yaratılmışlardan arınmış değildi? Yaratılmışlıktan arınmayan bir varlığın yaratılmışlardan önceliği düşünülemezdi.

---

<sup>146</sup> İbn Sina / İbn Tufeyl, a.g.e., s. 112

Yaratılmışlar üzerine önceliği olmayan herhangi bir varlık da zorunlu olarak yaratılmış olacaktı. Evrenin yaratılmış olması olasılığı üzerinde durduğu zaman ise önünde başka engeller çıkıyordu. Çünkü evrenin yokluktan sonra yaratılmış olması, zamanın ona öncelik kazanması demektir. Sonradan olmaktan çıkan anlam budur. Oysa zaman, yaratılmış olduğunu varsaydığımız evrenin bir parçasıdır ve ondan ayrılması mümkün değildir. Bu nedenle evrenin zamandan sonra olması anlaşılır bir şey değildir. Eğer evren yaratılmış ise onu yaratmak için bir Yaratıcı gereklidir. O zaman da Yaratıcı evreni neden önce yaratmadı da sonra yarattı. Ancak Hay'ın hayatta başarılı olmasını sağlayan istek ve güçlü iradesi, cesurluğu, olayların üzerine gitmesi bu konuyu da çözmesini sağladı. Aklı karıştığı halde yine de vazgeçmedi, olayları farklı yorumlayarak çözüm yolu aradı. Bu iki görüşün hangisinin doğru olduğunu anlamak için bu görüşlerin gerektireceği sonuçları düşünmeye başladı. Her ikisinden de birtakım sonuçlar çıkarmak mümkündü.

Evrenin yoktan varolduğu kabulü şu sonuçları gerektiriyordu: Evrenin kendi kendine varolması mümkün değildi. Onu var edecek bir yaratıcı bulunmalıdır. Bu Yaratıcıyı beş duyu ile algılamak olanak dışıdır. Çünkü duyular ile algılanabilecek bir şey cisimlerden bir cisim, bu nedenle de evrenin parçalarından bir parça olacaktır kaçınılmaz olarak. Dolayısı ile bir yaratıcıya muhtaç olacaktır. O yaratıcı da üçüncü bir yaratıcının varlığını zorunlu kılacaktır. Bu zorunluluk zinciri sonsuza değin sürecektir. Oysa bir şeyin sonsuzca sürüp gitmesi mümkün değildir. Buna göre evren için cisim ve cisimsel olmayan bir Yaratıcı gereklidir. O Yaratıcı cisim olmadığı için duyular yolu ile algılanması söz konusu olamaz. Çünkü duyular ancak cisimleri ve cisimsel olan nitelikleri duyumsayabilir. Yaratıcı duyumsanamayınca onu imgeleme(tahayyül) de mümkün olamaz. Çünkü imgeleme, duyumsanan nesnelerin gölgelerini, biçimlerini zihinde canlandırmak demektir. Yaratıcı cisim olmadığına göre onun için cisimsel nitelikler de düşünülemez. Evrenin ezelden beri öylece geldiği kabulü ise şu sonuçları gerektiriyordu: Evrenin hareketi başlangıçsız, ezele doğru sonsuz olmalıdır. Varolduğu zaman durağanlık hareketini incelememelidir. Oysa hareket için mutlaka bir hareket ettirici gereklidir. Bu hareket ettiricinin, hareket ettirici ya da bir cisme bulaşan bir güç olması gerekir. Ya da hiçbir cisme bulaşmayan bir güçtür. Hareket ettirici, eğer cisme bulaşan bir güç ise, cismin varlığı ile varolur, parçalanması ile parçalanır. Nitekim taş

ikiye bölündüğünde taşın aşağıya doğru hareketini zorunlu kılan ağırlık da ikiye bölünür.

Büyük göğün başlangıçsız, kadim olduğunu varsaydığımızda hareketinin de ebediyen, sonsuz olarak süreceğini kabul etmiş oluruz. Bu nedenle gökleri döndüren güç, ne göğün kendi cisminde, ne de kendisinin dışındaki başka bir cisimde bulunan bir güç olabilir. Hay, evreni başlangıçsız varsaydığında da, sonradan olma, yaratılmış varsaydığında da ulaştığı sonuçlar aynı olmuştu. Evrenin başlangıçsız ya da yaratılmış oluşu konusundaki kuşkuları sonucu etkilemiyordu. Her iki durumda da cisim olmayan, ne cisme bitişik, ne de ondan ayrı, ne cismin içinde ne de onun dışında olan bir Öznenin varlığının zorunluluğu kesinlik kazanıyordu. O'na cisimden ayrı demek, cismin içinde olduğunu söylemek kadar anlamsızdı. Çünkü bitişiklik, ayrılık, içte ya da dışta bulunmak hep cisimlere özgü durumlardır. Söz konusu Özne, Yaratıcı ise bütün bu durumların üstündedir.

#### **2.2.4.4 Yaratıcının Niteliklerini Aklı İle Kavraması**

Madde, kendisinin belirmesine, somutlaşmasına neden olan bir biçime bağlıdır. Bu biçim olmadan madde varlık kazanamayacağı gibi gerçeklik kazanması da mümkün değildir. Biçimin varlığı ancak bağımsız Özne'nin varlığı ile mümkündür. Bu nedenle Hay bin Yakzan katında bütün varoluşun o Özne'ye bağımlı, zorunlu olduğu ve O Özne olmaksızın hiçbir varlığın varolamayacağı gerçeği belirginlik kazanmaya başladı. Kısacası O Özne, bütün varlıkların varoluş nedeni, ilkesidir. O Özne, temelde bütün varlıklardan yüce ve arıdır. O'nun gücüne bir son olmadığı da, bütün cisimlerin, cisimlerle bitişenlerin ya da çok az bir ilgi ile de olsa onların sonlu, sınırlı oldukları da kesin kanıtlar ile ortaya konulmuştur. Bu neden ile tüm evren, içindeki gökler, yıldızlar ve aralarındaki, üstlerindeki, altlarındaki şeylerin hepsi O Öznenin eseri ve yaratığıdır.

Hay, daha sonra hayvanların türleri üzerinde düşündü. Yaratıcı, her birini kendine özgü bir yaratılışla yaratmış ve sonra onlara yaratılıştan bağışladığı güç ve yetenekleri kullanma yollarını göstermişti. Eğer hayvanlara sahip oldukları organ ve güçlerin nasıl kullanılacağı, onlardan nasıl yararlanılacağı gösterilmemiş olsaydı onlar bu organ ve güçlerden faydalanamazlardı. Faydalanmak şöyle dursun, o organ ve güçler

kendilerine ağır, taşınmaz bir yük olurdu. Hay bundan da anladı ki, o Özne cömertlerin en cömerdi, merhametlilerin en merhametlisidir. Dünyada gördüğü her güzelliğin, her değer, her erdemin ve diğer tüm üstün niteliklerin, o büyük ve bağımsız Özne'nin biliminden, cömertliğinden ve eyleminden geldiğini apaçık görüyordu.

## **2.2.5 35- 42 Yaş Arası Dönem :**

### **2.2.5.1 Yaratıcıyı Sürekli Müşahede Etme**

Bu yaşına kadar ulaştığı bilgi nedeni ile kalbine yerleşen o Özne'ye ilişkin bir hal, O'ndan başka herhangi bir şeyi düşünmesine izin vermiyordu. Artık inceleye geldiği varlıkları ve onlardan söz etmeyi unuttu. Zamanla öyle bir aşamaya vardı ki, baktığı her nesneyi bir sanat yapıtı gibi görüyor ve hemen eseri bırakıp yaratıcısına yöneliyordu. Bu nedenle de yaratıcısına olan özlemi artıyordu. Buna bağlı olarak ta gönlü görünen dünyadan uzaklaşıyor, yüce, anlaşılır dünyaya yöneliyordu.

Yüce varlığı bilince de bu bilgiye erişmesine neden olan aracı, gücü öğrenme isteği duydu. İlk duyu organlarını gözden geçirdi. Göz, kulak, burun, dil ve el ancak cisim ve cisimsel nitelikleri duyumsuyor, bunların ötesinde bir şeyi duyumsamıyordu. İmgelem gücü de, dış duylar gibi ancak en, boy ve derinliği olanı, yani cisimleri algılayabiliyordu. Öyleyse cisimde bulunan herhangi bir güç, cisim ya da cisme giren şeylerden başkasını algılayamazdı. Oysa zorunlu varlığın her bakımdan cisimsel niteliklerden uzak ve arı olduğu açık biçimde anlaşılmıştı. Hay, yüce yaratıcıyı kendi zatı, özü aracılığıyla kavradığını, varlığının bilgisine ulaştığını anladı. Hay, zatının duylarıyla algıladığı gövdesinden başka bir şey olduğunu kavrayınca, cisim önemini bir kez daha yitirdi gözünde. Varlığı zorunlu olan yaratıcıyı kavrayan kendi zatını düşünmeye ve zatı (özü, ruhu) aracılığı ile kendini gözlemlemeye başladı. Acaba zatı yok olacak, çözülecek ve bozuluşa uğrayacak bir şey miydi, yoksa kalıcı mıydı? Bozulma ve çözülmenin cisimlere ilişkin nitelikler olduğunu biliyordu. Oysa zatı cisimlerden farklıydı. Bedenden ilgisini kestiği zaman, onu beslemediği zaman durumunun nasıl olacağını anlamak için beden ile ilgilenmemeye başladı.

Bu isteğin ardından bütün bilgi edinme güçlerini, yetilerini gözden geçirdi. Bu güçlerin her biri kimi zaman güçsel (bil kuvve) kimi zaman da edimseldi (bilfiil).

Nitekim göz yumulduğu ya da gördüğü nesneden başka bir yöne çevrildiği zaman görme gücü güçsel algılayıcı durumunu kazanıyordu. Göze güçsel algılayıcı demenin anlamı, göz şimdi algılamıyorsa da gelecekte ve görülebilecek bir nesneye yöneldiğinde görür, algılar demektir. Edimsel algılayıcı deyimini de gözün şimdi gördüğünü, algılamakta olduğunu dile getirmektedir. Duyu organlarının algı güçlerinin güçsel ve edimsel olması gibi güçlerde güçsel (bil kuvve) ve edimsel (bilfiil) olabilirler. Bunu Hay araştırmaları sonucu anladı.<sup>147</sup>

Hay bin Yakzan, zatının yetkinlik ve zevkinin zorunlu varlığı sürekli müşahedeye bağlı olduğunu anladı. Dünyada tattığı zevk, ölüm sonrasında da ve acıyla hiç karışmaksızın sürmeliydi. Bunun içinde O'ndan bir göz kırpışı olsun yüz çevirmemeli, son soluğuna değin edimsel olarak aralıksız müşahade içinde olmalı ve bu durumda iken ölüme teslim olmalıydı. Hay aldığı karardan sonra mutlak varlıktan yüz çevirmeyi imkânsız kılacak edimsel müşahedeyi sürdürmenin nasıl ve ne yolla mümkün olabileceğini araştırmaya başladı. Hay'ın araştırmaları sonucunda bulabildiği en iyi yöntem, sürekli düşünme (tefekür) oldu. Bütün zamanını o yüce varlığa ayırdı. Her an O'nu düşünüyordu. Fakat zaman zaman gözüne çarpan bir nesne, kulağına gelen bir ses, zihnini çelen aykırı bir düşünce, doğal gereksinimleri, hastalık, soğuk, sıcak gibi kimi etkenler düşünmesini engelliyor, kesintiye uğratıyordu. Düşünmenin kesintiye uğraması ise bulunduğu durumdan uzaklaşmasına neden oluyordu. Bulunduğu müşahade durumuna tekrar dönebilmek için mücâhedeye girmesi gerekiyordu.

#### **2.2.5.2 Yaratıcının Niteliklerini Kazanma İsteği**

Yaratıcısına âşık olan Hay, ondan bir an ayrılınca ölüm korkusuna bürünüyor, ondan ayrı kalacağını zannederek tereddütlere kapılıyordu. Buna bir çözüm için hayvanların davranışlarını incelemeye başladı. Ancak baktı ki hayvanlar sadece yiyor, içiyor, ısınıyor, çiftleşiyor vb. doğal istek ve gereksinimlerini gidermek için çalışıyorlardı. Bu durumun dışında kalan, değişik bir amaç uğruna davranışta bulunan, çalışan bir hayvan bulamadı. Gözlemlediği ve incelediği durumlardan anladı ki

---

<sup>147</sup> İbn Sina / İbn Tufeyl, a.g.e., s. 123

hayvanlar mutlak varlığın bilincinde değildiler. Aralarında ne onu tanıyan ne de müşahedesine özlem duyan vardı. Bu yoksunlukları nedeni ile belli ki tümü yok olacak veya yokluğa benzer bir duruma geleceklerdi. Hayvanlar hakkında düşündüğü şeylerin bitkiler içinde geçerli olduğunu düşündü. Hay bitkiler ve hayvanlardan ümidini kesince bu sefer göklere ve yıldızlara baktı. Tümü belirli bir düzen içinde muntazam hareket ediyorlardı. Saydam ve aydınlıkta. Üstelik bozulma ve değişmeye uğradıkları da görülüyordu. Hay bin Yakzan, birdenbire güçlü bir sezgi ile bu gök cisimlerinde zorunlu varlığı anlayacak cisim dışı bir şeyin varlığını anladı. Buna göre gök cisimlerinde cisimlikten arı bir varlık vardır. Nitekim benzerleri olan insan, bütün güçsüzlüğüne, dünyasal işlere şiddetle bağımlı ve bozulur cisimlerden olmak gibi eksik nitelikleri taşımasına karşın zorunlu varlığı anlayacak bir öze, zata sahiptir. Çünkü söz konusu eksiklikler, insan zatının cisimsel niteliklerden uzak olmasını engelleyememiş, bozulmaya uğramasına neden olamamıştır.

Bu karşılaştırmadan anlaşılıyordu ki gök cisimleri zorunlu varlığı bilmeye yetenekli bir zata, bir öze sahip olmak konusunda insandan daha üstün ve hak sahibi idiler. Çünkü gök cisimleri zorunlu varlığı biliyor, sürekli ve edimsel müşahede içinde bulunuyorlardı. Gök cisimlerinde kendisini zaman zaman müşahededen alıkoyan doğal engel ve ilişkilerin benzerleri yoktu. Hay, gök cisimleri ile olan benzerliğinin ayrımına varınca, gök cisimlerine benzerliğini sağlayan onurlu varlığın, hayvanlar arasında niçin yalnız kendisine özgü kılındığı üzerinde düşündü. Nesneler hep bulundukları durum ve biçimde kalmıyorlardı. Sürekli bir oluş ve bozuluş içindeydiler. Çünkü yalın değil bileşiktiler. Yapılarını birbirine karşıt ögeler oluşturuyordu. İçlerinde katışıksız, saf bir nesne yoktu. Bozuluşa en az uğrayanlar altın ve yakut gibi yalınlığa en yakın, bileşenleri en az olan cisimlerdi. Gök cisimleri ise yalın ve katışıksızdı. Bu yüzden bozuluşa uğramıyorlar, biçimleri sürekli değişiklik göstermiyordu.<sup>148</sup>

Hay bin Yakzan, üzerlerinde yaptığı gözlem ve incelemeler sonunda hayvanların zorunlu varlığın bilincinde olduklarını gösteren bir belirti bulamamıştı. O varlığın bilincinde olan yalnız kendisiydi. Demek ki, gök cisimlerine benzeyen ve ılımlı ruhu barındıran tek canlı kendisiydi. Öyleyse hayvanlardan farklı bir türün temsilcisi

---

<sup>148</sup> İbn Sina / İbn Tufeyl, a.g.e., s. 126

olmalıydı. Kendisi diğer hayvanların yaratılış amacından farklı bir amaç için yaratılmıştı. Çünkü hiçbir hayvan türünün yükümlü kılınmadığı yüce görevlerin yükümlülüğünü taşıyordu.<sup>149</sup>

Varlığını tamamlayan iki parçadan beden ve hayvansal ruh güzel olanı, bütün nesneler içinde oluş ve bozuluş dünyasının dışında, eksik olan gök cisimlerine en çok benzeyeni, yani hayvansal ruhu idi. Varlığını tamamlayan bu iki parçadan da üstün olanı ise kuşkusuz zorunlu varlığın bilincine varan, O'nu tanıyan Tanrısal emir, yani ruhtu. Ruh, başkalarını kabul etmez, bozuluşa uğramaz, cisimlerin nitelikleri ile nitelenemez, hiçbir duyu ile algılanamaz, hayâ bile edilemez. Varlığının bilgisine kendisinden başka hiçbir araçla ulaşamaz.

Ona ulaşmak yine ancak kendisiyle mümkündür. Bilen de o, bilinen de o, bilgi de odur. Bilgin de, bilim de, bilinen de odur. Aralarında bir ayrılık, aykırılık yoktur. Çünkü ayrılık, aykırılık yalnız cisimlere özgü durumlardır. Oysa ruh evreninde ne cisim, ne cisimsel nitelikler, ne de cisimliğe ilişkin bir şey vardır.<sup>150</sup>

Hay bin Yakzan, hayvanlar arasındaki gök cisimlerine yalnız kendisini benzer kılan nedeni anlayınca bütün gücüyle gök cisimlerine yönelmenin, onlara benzemeye çalışmanın zorunlu olduğu gerçeğini anladı. Hay, yine kendisinin zorunlu varlığı bilen onurlu parçası, ruhu nedeniyle zorunlu varlıkla da az çok benzeştiğini gördü. Çünkü Varlık cisimsel niteliklerden nasıl arı ve yüce ise kendisinin gerçekliğini oluşturan parçası olan ruhu da cisimsel niteliklerden öylesine arı ve yüce idi. Öyleyse mümkün olabilecek tüm yönlerden Zorunlu Varlığın niteliklerini kazanmaya çalışmalıydı. O'nun ahlakıyla ahlaklanmalı, eylemlerine boyun eğmeli, istemine (irade) karşı çıkmamalı, bütün işlerini O'na ısmarlamalıydı. Bundan dolayı gövdesi incinecek, zarara uğrayacak, hatta bütünü ile yok olacak olsa bile, hakkındaki her yargısına bütün kalbi ile ve sevinç duyarak razı olmalıydı. Hayvanlarla da aralarında bir ortaklık, benzerlik vardı. Kendisini oluşturan diğer parça oluş ve bozuluş evrenine, dünyaya aitti. Karanlık ve

---

<sup>149</sup> İbn Sina / İbn Tufeyl, a.g.e., s. 128

<sup>150</sup> İbn Sina / İbn Tufeyl, a.g.e., s. 129

yoğun gövdesini oluşturan bu aşağılık parça kendisini yeme, içme ve benzerleri gibi diğer hayvanlarla özdeş kılacak davranışlara zorluyordu.<sup>151</sup>

Hay üç çeşit zorunlu eylemi fark etti. Bunlar:

- 1- Hayvanlara benzerliğin gerektirdiği eylemler.
- 2- Gök cisimlere benzerliğin gerektirdiği eylemler.
- 3- Zorunlu Varlığa benzerliğin gerektirdiği eylemler.

Birinci benzerlik ve gerektirdiği eylemler zorunludur. Çünkü dünyasal bir bedeni vardır. Farklı görevleri olan organları ve çok değişik güçleri barındıran bedenin de türlü türlü gereksinimleri vardır. İkinci benzerlik ve gerektirdiği eylemler de zorunludur. Kalbinde barındırdığı hayvansal ruhu bunu zorunlu kılmaktadır. Kalp ise bedenin ve tüm bedensel güçlerin kaynağı, ilkesidir. Üçüncü benzerlik ve gerektirdiği eylemler ise “O, O’dur” gerçeği nedeniyle zorunludur. Çünkü kendi gerçekliği, zorunlu Varlığı bilen zattan (öz, ruh) oluşmaktadır. Daha önce sıkıntılardan kurtularak mutluluğa ulaşmanın zorunlu Varlığı bir göz kırpsı kadar bile gafil olmayacak biçimde sürekli müşahade etmeye bağlı olduğunu anlaması da bununla mümkün olmuştu. Hayvanlara benzerliğin gerektirdiği eylemler müşahade durumuna bir katkıda bulunamaz. Tam tersine bu eylemler insanı müşahadededen alıkoyar, engeller çıkarır. Çünkü bu benzerlik duyumsal işler ile uğraşmayı gerekli kılmaktadır. Bedensel ve dünyasal bütün işler, eylemler ise müşahade yoluna gerilmiş engellerdir.<sup>152</sup>

Gök cisimlerine benzerlik tam anlamı ile gerçekleştirildiği zaman müşahade yolunda önemli aşamalar yapılır. Fakat bu müşahade katıksız bir müşahade değildir. Çünkü müşahadeye bu yolla erenler kendi zatlarına da ilgi ve eğilim içindedirler. Üçüncü benzerlik ise katıksız bir müşahadeye, katıksız bir kendinden geçmeyle (istiğrak) ulaşılır. Bu müşahadede yalnızca zorunlu Varlık görülür. Ondan başkasına ilgi ve yönelim söz konusu olamaz. Bu yolla müşahadeye erenlerin kendi zatlari yitmiş yok olmuştur. Hay, son amacının bu üçüncü benzerlik olması gerektiğini anladı. Ne var ki,

---

<sup>151</sup> İbn Sina / İbn Tufeyl, a.g.e., s. 129

<sup>152</sup> İbn Sina / İbn Tufeyl, a.g.e., s. 130

benzerlik ancak ikinci benzerlik durumunda uzun bir süre çalıştıktan ve hazırlıktan sonra gerçekleşebilirdi. İkinci benzerlikte geçireceği hazırlık dönemi de birinci benzerlik nedeni ile mümkün olabilirdi. Hay bin Yakzan, yapısının gerektirdiği eylemleri nasıl gerçekleştireceğini araştırmaya, düşünmeye başladı. Hay, hayvanlara benzerliğin yardımının zatına değil, doğasına olduğunu biliyordu. Ne ki, zatının ilerlemesini engellese de bu benzerlik kaçınılmazdı. Bu nedenle kendisini hayvanlara benzerliğin gereklerini en alt düzeyde yerine getirmeye zorlamalıydı. Bu düzeyin ölçüsü, canın varlığını daha azıyla sürdüremeyeceği yeterlik miktarı olmalıydı.

### **2.2.5.3 Sürekli Müşahede Etmeye Engel Beslenme İle İlgili Kuralları**

Canın varlığını sürdürebilmesi için zorunlu iki şey vardı. İlk zorunluluk hayvansal ruhun gücünü korumak üzere beden içinde tükenen besinlerin yerine yenisini almak, ikinci zorunluluk da canı, soğuk, sıcak, yağmur, güneş, yırtıcı hayvanlar gibi dış etken ve tehlikelere karşı korumaktı. Zorunlu gereksinimlerini belirleyeceği bir düzen içinde karşılamalıydı. Söz konusu bu belirlemeyi şu üç şeyde yapmalıydı:

- 1- Neleri yemeliydi?
- 2- Ne kadar yemeliydi?
- 3- İki yemek arasındaki zaman ne kadar olmalıydı?

Yiyebileceği maddeler üzerinde düşündü. Besin maddelerini üç sınıfa ayırmak mümkündü:

- 1- Henüz kocamamış bitkiler. Bunlar yenilebilecek nitelikte yaş bitkilerdi.
- 2- Türlerinin devamını tohumları ile sağlayan bitkilerin yaş ya da kuru meyveleri.
- 3- Yenilebilecek nitelikteki kara ve deniz hayvanları.

Hay, yemek yemenin zorunlu Varlığa ulaşmasına bir engel teşkil ettiğini düşündü. Ancak yememesi durumunda ise kendi cisminin mahvolacağını biliyordu. Yemesi durumunda zorunlu Varlığa yaklaşmama durumunda O'na karşı bir isyan

olacağını düşünen Hay, yememesi durumunda telef olacak cismi sonunda bunun birinciden daha şiddetli bir isyan olduğunu anladı. Hay'ın kendi cisminin yiyeceği maddelerin cisimlerinden daha üstün, onurlu idi. Onları yiyerek daha üstün olanın yaşamasını sağlıyordu.

Hay, önce besin maddelerinin hangilerinin daha kolay elde edileceğini tespit etmeli, sonra alacağı miktarı belirlemeliydi. Eğer tümü kolaylıkla bulunuyor, elde edilebiliyorsa, o zaman, ihtiyatlı davranarak Yaratıcının eylemine en az karşı çıkış sayılacak olanını seçmek gerekirdi. Buna göre en doğrusu, türünün devamını sağlayan, çekirdeği olan meyveleri seçmektir. Elma, armut olmaz ise badem, ceviz. Eğer onları da bulamaz ise hayvanlardan ya da yumurtalarından yararlanabilirdi<sup>153</sup>.

Yemek işini hallettikten sonra sıra iki yemek arasındaki süreyi de şöyle belirledi: Ayakta durmasını sağlayacak kadar yedikten sonra, gök cisimlerine benzeyebilmek için yerine getirmek zorunda olduğu görevlerden herhangi birini yapamayacak denli güçsüzleşinceye kadar ikinci kez yemek yememeliydi.

#### **2.2.5.4 Gök cisimlerine Benzeyerek Yalnız Yaratıcıyı Düşünme Arzusu**

Gök cisimlerine nasıl benzeyebilir, onların niteliklerini, özelliklerini nasıl kazanabilirdi? Bu konuda karara varabilmesi için öncelikle gök cisimlerini gözlemlemesi gerekiyordu. Gök cisimlerinde üç türlü nitelik gözlemliyordu. Birincisi, kendilerinin altında bulunan oluş ve bozuluş dünyası ile ilişkilerinde kendini gösteren niteliklerdi. Bunlar, oluş ve bozuluş dünyasını etkileyerek ısıtmak, soğutmak, aydınlatmak, saydamlık ya da yoğunluk vermek gibi nesneleri varlığı zorunlu Özne'den taşan ruhsal biçimleri kabule yetenekli duruma getiren niteliklerdi. İkincisi saydamlık, parlaklık, kir ve bulanıktan uzaklık, kendi eksenini etrafında ya da bir başkasının çevresinde dairesel biçimde hareket etmek gibi gök cisimlerinin kendilerine özgü niteliklerdi. Gök cisimlerinde gözlenen üçüncü nitelik ise zorunlu Varlık ile olan bağlantılarından kaynaklanan niteliklerdi. Zorunlu Varlığı sürekli müşahade etmek,

---

<sup>153</sup> İbn Sina / İbn Tufeyl, a.g.e., s. 132

O'ndan yüz çevirmemek O'na olağanüstü bir tutkuyla bağlanmak, bütün buyruklarına boyun eğmek ve yalnız O'nun istemi doğrultusunda hareket etmek gibi.<sup>154</sup>

Gök cisimlerine benzemek için, kendisini, kendisinden aşağı yaratıkların hizmetine adadı. Bitki ve hayvanların gereksinimlerini karşılamayı, karşılaştıkları sorunları çözümlmeyi, her durumda onlara yardımcı olmayı, kendine bir görev saydı. Sözelimi güneş ışıklarından bir engel nedeni ile yoksun kalmış bir bitki mi gördü, hemen koşuyor, engeli kaldırıyor, bitkiyi güneş ışığına kavuşturuyordu. Yabancı bitkiler tarafından kuşatılmış, hayatı tehlikeye girmiş bir bitki bile kaçmıyordu. Aynı şekilde hayvanlardan tehlikede olanlara da hızla yetişip tehlikeden kurtarıyordu. Hay, bitki ve hayvanlara yönelik ilgi ve etkinlikleri kendisi için doğal bir nitelik durumuna gelinceye kadar büyük bir titizlikle eylemini sürdürdü. Arkasından, gök cisimlerinin kendilerine özgü niteliklerini kazanmanın yollarını araştırdı. Bunun için en çok temizliğe önem vermesi gerekiyordu. Kendisini, giysilerini ve gövdesini temizlemek ve güzelleştirmekle yükümlü kıldı. Sık sık yıkanmaya başladı. Dişlerini, tırnaklarını ve gövdesinin en çok kir toplayan diğer yerlerini temiz tutmaya ve güzelleştirmeye çalıştı.

Hay bin Yakzan, bir yandan kendini güzelleştirmeye, temizlemeye çalışırken bir yandan da gök cisimlerine benzer dairesel hareketler yapıyordu. Kimi zaman koşarak ve ya yürüyerek adanın çevresinde dönüyor. Kimi zaman da barınağın ya da tapınağın çevresinde dönüyor. Öylesine yoğun çaba harcıyordu ki, özellikle kendi çevresinde dönerken düşüp bayıldığı bile oluyordu. Gök cisimlerine benzemek için de duyulur dünyadan bütün ilgisini keserek sürekli zorunlu Varlığı düşünüyordu. Düşüncesini daha iyi yoğunlaştırabilmek için gözlerini yumuyor, kulaklarını tıkıyor, hayale kapılmaktan kaçınıyordu. Bütün çabası yalnız O'nu düşünebilmek, O'na hiçbir şeyi ortak etmemek içindi. O'nu anlayabilmek, tanıyabilmek için bütün varını yoğunlu veriyordu.

Hay, giderek düşünme eylemini dairesel hareketleri ile desteklemeye, güçlendirmeye başladı. Hareketi sırasında bedensel güçleri azalıyor, etkinliğini iyice yitiriyordu. Bu çalışmaları sırasında öyle bir noktaya geldi ki, dönme eylemi şiddetlendikçe duyulur dünya tümüyle kayboluyordu. Bedensel araçlar gereksinen hayal

---

<sup>154</sup> İbn Sina / İbn Tufeyl, a.g.e., s. 133

ve diğ er güçleri gevşiyor, cisimden arınmış eylemleri güç kazanıyordu. Hatta kimi zaman düşüncesi dünyasal olanlarla karışmaktan kurtularak öylesine saflaşıyordu ki, onunla zorunlu Varlığı müşahede ediyordu.

Ancak bu müşahede durumu uzun sürmüyor, cisimsel güçler bastırarak durumunu bozuyor, onu aşağıların aşağısı olan eski durumuna çeviriyorlardı. Böylelikle Hay bedensel yönüne dönüyor, sorunu çözdükten sonra tekrar gök cisimlerine benzemek için çalışmalarına yeniden başlıyordu. Düşüncesini cisim ve cisimlik kuşkularından arındırma gücünü kazandığı zamanlarda kendisinde, tanrısal niteliklerle donanan kimselere özgü birtakım durumlar belirerek kendisini bu makama çağırıyordu. Hay, daha önce bahsettiğimiz gibi bilimsel araştırmaları sırasında Zorunlu Varlığın niteliklerinin ikiye ayrıldığı sonucuna ulaşmıştı. Bunlardan birincisi olumlu niteliklerdi. (Bilim, güç, hikmet gibi) İkincisi ise olumsuzlanan niteliklerdi. Cisimlik ve cisimliğ e özgü olanla ve bunlarla isterse çok uzaktan olsun ilgi ve bağlantısı olan her şeyden arınmış olması gibi. Zorunlu Varlığı olumlu niteliklerinde de cisimsel niteliklerden soyutlamak temel koşuldur. Çünkü zorunlu Varlık, olumlu nitelikleri nedeniyle çokluğu kabul etmiş sayılamaz. Çokluğu kabul etme şöyle dursun, olumlu niteliklerin tümü, zorunlu Zatın gerçekliği demek olan tek bir anlama döner. Hay, iki bölüme ayrılan bu niteliklerin her birinde zorunlu Varlığa nasıl benzeyebileceğini araştırdı. Olumlu niteliklerin zorunlu Varlığın gerçekliği dışında bir gerçeklik yoktu. Çünkü böyle bir durum çokluğu gerekli kılarıdı. Çokluk ise cisimlere özgü bir nitelikti.<sup>155</sup>

Hay'ın zorunlu Varlıkla özdeşleşmesi ancak bilgi yolu ile mümkündü. Hay, zorunlu Varlığı bilebilirse, ulaştığı bilgi, zorunlu Zat'tan farklı bir gerçeklik anlamı taşıyamaz, O'nun aynısı olurdu. Bu nedenle olumlu niteliklerinde zorunlu Varlığa benzemek, hiçbir cisimsel nitelikte karıştırmaksızın O'nu bilmek demektir. Hay, bu çıkarımlardan sonra aynı yaklaşımla kendini ele aldı. Hay, burada da kendisini gösteriyordu. Hemen öğrendiği bilgisini yeterli görmüyor, hemen öğrendiklerini kendisi ile kıyaslıyordu. Ucu sonsuza giden bu öğrenme isteği, öğrendiklerinin artması ile soğumuyor, daha da şevk ve heyecanla, araştırmacı ruhunu kullanıp iradesini eli altında

---

<sup>155</sup> İbn Sina / İbn Tufeyl, a.g.e., s. 136

tutarak yeni ufuklara açılıyor, doğayı, kâinatı, kendisini ve kendisinin var olmasına neden olan Zat'ı bulmaya, özünü, gerçeğini öğrenmeye çalışıyordu.

Kendini ele alan Hay, zorunlu Varlığı cisimlikten soyutlamaya yönelik olan olumsuzlanan niteliklerin tümünden kendini arındırmaya karar vermişti. Gökcisimlerine benzemek için yaptığı çalışmalar, uyguladığı çileli yöntemler sonucu cisimler niteliklerin çoğundan arınmıştı. Fakat yine de üzerinde bir kalıntı vardı. Sürdürdüğü dairesel hareketler, bitki ve hayvanlara ilişkin şeyleri önemsemesi, onlara acıması, onları yetkinliğe ulaştırmaktan alıkoyan engelleri ortadan kaldırmak için çaba harcaması bunların en belirgin olanlarıydı.

Artık Hay, cisimsel nitelikler olan bütün ilgi ve eylemleri terk etti. Kaldığı barınağın en kuytu köşesine çekildi. Oraya kendisini hapsetti. Gözlerini sımsıkı kapattı. Cisimsel güçlerden yüz çevirdi. Duyulur, dünya ile olan bağlarını kesti. Düşünce ve çabasını zorunlu Varlığa yöneltti. Hayaline gelen diğer tüm şeyleri anında kovarak düşüncesini yalnızca O'na özgü kıldı. Hay artık yalnızca düşünüyordu. Bunu bir yaşama biçimi durumuna getirmiş ve bu yaşam içinde kendini, benliğini eğitiyor, arındırıyordu.

Hay, bu yoğun yaşama zamanla öylesine alıştı ki, günlerce hiç bir şey yemediği, yerinden hiç kıınıldamadığı oluyordu. Düşünürken kendi özü dışındaki tüm varlıklar siliniyor, kayboluyordu. Fakat kendi özü henüz zorunlu ve gerçek Varlık olan Zat'ın müşahedesine daldığı zamanlarda yok olmuyordu. Bu kötü bir durumdu. Zamanla bunu da aştı. Kendisi de diğer varlıklar da tümüyle yok oldu. Artık Yaratıcı ona farklı şeyler gösteriyordu. Hiçbir gözün görmediği, hiçbir kulağın duymadığı, hiçbir kalpten geçmeyen şeyleri gördü ve tattı.

Hay bin Yakzan, müşahade ettiği şeyleri kendinden ve diğer varlıklardan fena bulduğu, varlıkta diri (hay), kendiliğinden varolan (kayyum), bir'den (vahit) başka bir şey görmediği zaman müşahade etti. Daha sonra sarhoşluğa benzer bu müşahade durumundan ayrılarak zorunlu Varlık dışında kalanları gördüğü, düşünebildiği olağan durumuna döndü.

### 2.2.5.5 Yaratıcının Hidayeti ile Gerçeğe Varması ve O'nun Bir Olduğunu Kavraması

Hay'ın kalbine şunlar doğdu: Kendine özgü öz, gerçek Varlığın özünden ayrı bir gerçeklik taşımamaktadır. Özünün gerçekliği Tanrının özüdür. Daha önceleri Tanrının özünden ayrı gördüğü ve salt kendine özgü bir öz sandığı şeyin ayrı bir gerçekliği yoktu. Varlıkta yalnız Tanrının özü vardı. Başka hiçbir şey yoktu.<sup>156</sup>

Başka şeylerin varlığı, yoğun cisimlerde yansıyan ve ilk bakışta cisimlerden çıktığı sanılan güneş ışıkları gibidir. Bu ışıklar yansıdığı cisimlerden çıkıyor gibi görünseler de gerçekte güneş ışıklarından başka bir şey değildir. Cisim ortadan kalktığında ışığı da yok olur. Oysa güneşin ışıkları hep aynı durumda kalmaktadır. Ne cisimlerin varlığı nedeni ile azalmakta ne de cisimlerin yokluğu durumunda çoğalmaktadır.

Bu düşünce Hay'ın Tanrı özünün çokluğu kabul etmediği ve özüne ilişkin bilgisinin özünün aynısı olduğu yolundaki önceki çıkarımları ile çakışıyordu. Hay, buradan çıkarak “ Kim kendi özüne ilişkin bilgiye ulaşırsa, ulaştığı bilgi, özü ile aynı olur. Kendi özüne ilişkin bilgisi, özünün varlığının da gerçeklik kazanmasıdır. Çünkü özün varlığının bilinmesi, ancak yine kendisi ile mümkün olur. Bir başka şeyin özünü bilmek de özsel özdeşliği gerekli kılar.

Tanrı Hay'ı acıması, merhameti ile korumasa, yol göstermese yani ona hidayet vermese, gerçeğe erdirmeseydi bu konudaki kuşku cisimlerin karanlığı ile duyulur dünyanın bulanıklığından kaynaklanmaktadır. Az, çok, bir, birlik, toplamak, toplanmak, ayrılmak hep cisimlerin nitelikleridir. Oysa şanı yüce ve gerçek Zat'ı bilen, maddeden yüce ve aşkın özler için ne bir, ne de çok denilebilir. Çünkü çokluk sözcüğü, özlerin birbirlerinden ayrı oluşlarını, birlik sözcüğü ise birbirlerinden ayrı özlerin birleşmelerini dile getirir.<sup>157</sup>

Hay, sonunda anladı ki birlik ve çokluğun kaynağı duyulur dünyadır. Birlik ve çokluk bu dünya için anlam taşır. Ayrılmak, birleşmek, yerleşmek, başkalaşmak gibi

<sup>156</sup> İbn Sina / İbn Tufeyl, a.g.e., s. 138

<sup>157</sup> İbn Sina / İbn Tufeyl, a.g.e., s. 139

nitelikler yalnız bu dünya için geçerlidir. Tanrısal evrende ne tüm, ne de parça sözcükleri bir şey ifade eder. Tanrısal evrene ilişkin bir iş, bir şey hakkında bilinen sözcüklerle konuşmak gerçek dışı sonuçlara götürür.<sup>158</sup>

Tanrısal evreni ancak gören bilebilir. Oranın gerçekliği yalnız oraya ulaşanlar tarafından anlaşılabilir. Bizim aklımızla bu dünyada kavradığımız olayların Tanrısal evrende ehemmiyeti yoktur. Bunu kavrayan akıl da ancak bu dünyayı kavrar. Saf akıl ile tanrısal evreni kavramak mümkün değildir. Orası kalp gözü ile ancak görülebilir.

Hay, katıksız kendinden geçme (istiğrak) ve tam yok oluş (fena) ile gerçekliğe ulaştıktan sonra, ötesinde hiçbir cisim bulunmayan en yüce gök katında maddeden arınmış bir öz gördü. Bu öz, gerçek ve bir olan Zat'ın kendisi olmadığı gibi göğün kendisi de değildi. Fakat başka bir şey de değildi. Şöyle de bu olay anlatılabilir: Güneş, güneşin karşısına konulmuş bir ayna ve güneşin aynada görünen suretini düşünün. Aynada görülen suret nedir? Güneş mi? Ayna mı? Tümüyle başka bir şey mi? Hiçbiri değil. Hay, en yüce gök katının arınmış özünde öyle bir yetkinlik, öyle bir değer, öyle bir güzellik gördü ki, sözcüklerle dile getirilemez. Öylesine aşkın ve ince (latif) idi ki, ona ses ve harf giysisi giydirilmesi mümkün değildi. En yüce gök katının aşkın özü, yüce ve ulu Hakkın özünü müşahede ediyordu. Şiddetli bir istek, sevinç, coşku ve zevk içindeydi. Hay sonra gök katının altındaki sabit yıldızlar katında da maddeden aşkın bir öz gördü. Bu öz de ne gerçek Birin özü, ne en yüce gök katının aşkın özü, ne bu gök katının kendisi, ne de bunlar dışında başka bir şeydi. Yine aynı örneğe başvurarak şöyle denilebilir: Bu öz, güneşin karşısındaki aynadan bir başka aynaya yansıyan sureti gibidir. Hay, sabit yıldızlar katının altındaki Zühal (Satürn) katı için de maddeden arınmış ve ne gördüğü önceki özlerinin aynısı, ne de onlardan başkası olan bir öz müşahede etti. Sonra Hay, her gök katı için maddeden arınmış ve kendisinden önceki özlerin ne aynısı ne de başkası olan bir öz müşahede etti. Bu özlerin her birinde hiçbir gözün görmediği, hiçbir kulağın duymadığı, hiçbir insanın tatmadığı bir tat, bir sevinç, bir güzellik ve değer müşahade etti.<sup>159</sup>

---

<sup>158</sup> İbn Sina / İbn Tufeyl, a.g.e., s. 140

<sup>159</sup> İbn Sina / İbn Tufeyl, a.g.e., s. 141

Bütün bu müşahede ve tecellilerinden sonra Hay, kendisi için de bir öz müşahede etti. Eğer oluş ve bozuluş dünyasına özgü yetmiş bin yüzlü özün parçalanması mümkün olsaydı, bu özün onun parçalarından biri olduğu söylenebilirdi. Eğer kendi özü sonradan varolmasaydı, oluş ve bozuluş dünyasına özgü özün aynısı ve eğer Hay'ın sonradan olma bedenine özgü olmasaydı, yaratılmamış, başlangıçsız olduğu düşünülebilirdi. Bu aşamada Hay, var olduktan sonra yok olmuş cisimlerle, kendisi ile birlikte var olagelen sonsuz sayıdaki bütün cisimler için kendi özü gibi birçok öz müşahede etti. Hem kendi özü için, hem de kendi düzeyindeki özler için hiçbir gözün görmediği, hiçbir kulağın duymadığı, hiçbir beşerin kalbinden geçmeyen, hiçbir niteliğin niteleyemeyeceği ve bu gerçeğe ulaşanlardan başka hiç kimsenin kavrayamayacağı sonsuz bir tat, bir değer, bir güzellik müşahede etti.<sup>160</sup>

#### **2.2.6 42–49 Yaş Arası Dönem :**

##### **2.2.6.1 Kâmil İnsan**

Bir insanın ulaşabileceği son aşama olan müşahede makamına erdiği ve dünya ile tüm ilgilerini kopardığı sıralar yaşı elliye varmıştı ve müşahedenin doyumsuz sarhoşluğunu, zevkini yaşıyordu.

Artık Hay B. Yakzan, kâmil insan olmuş, bütün merhaleleri geçmiş, kendi kendine oluşturduğu terbiye sayesinde olgunlaşmıştır. Böylece Hay kendini gerçekleştirmiş oldu. Maslow kendini gerçekleştiren bireyde şu vasıfların olacağından bahseder:

- a) Kendini gerçekleştirmiş kişiler gerçeği olduğu gibi algılayabilirler. Ön yargılar, gerçek yaşantıları algılamalarına mani olmaz.
- b) Dıştan kontrollerle değil, iç denetimleriyle hareket ederek, kendi değer sistemlerine dayanırlar ve içlerinden geldikleri gibi hareket ederler.
- c) Genellikle kişisel değil, felsefî ve ahlâki alana ilişkin sorunlarla ilgilenirler.

---

<sup>160</sup> İbn Sina / İbn Tufeyl, a.g.e., s. 142

d) Başkalarından yardım, iltifat, destek beklemeksizin, sorunlarıyla kendi kendilerine baş edebilirler.

e) Evrende olanlara karşı coşkuludurlar, takdir edip, güzellikleri her an saf biçimleriyle algılayabilirler.<sup>161</sup>

Yukarıda saydığımız bütün vasıfları Hay'da görebiliriz. Gerçeği olduğu gibi algılama gücü olan, iç denetimi had safhaya ulaşmış, kemale erme yolunda ilerlerken kişisel olaylardan uzaklaşıp tabiat-insan-Tanrı üzerinde felsefe yapan, etrafında kendisine yardım edecek hiçbir insan olmaması hasebiyle bütün sorunları ile kendi kendine baş edebilen, tabiattaki güzelliklere bakıp gerçeği gören bir insan karşımıza çıkmaktadır.

Yine kâmil insan;

- a) Korku, tamahkârlık, seksüel/saldırgan dürtülerden kurtulmuştur.
- b) İkilikten kurtulmuştur.
- c) Dünyevi ve şartlanmış benlikten kurtulmuştur.
- d) Bütün nefisleri toptan birleşmiştir.
- e) İnsan gelişiminin yedi evresini tecrübe etmiştir..
- f) Yoğun duygusal ve ruhsal halleri tecrübe etmiştir ( Umut, korku, neşe, vecd, güven, kesinlik ).
- g) Hayatla tam bir iç içelik ve anla tam bir bütünleşme halindedir.
- h) Geçmişten ve gelecek kaygısından kurtulmuştur.
- i) Tabiatın ekolojik düzeni ve hayatın görünmez ritmi ile olan bağıını keşfetmiştir.
- j) Aşkın gerçekliğini tecrübe etmiştir.

---

<sup>161</sup> Y. Kuzgun, Kendini Gerçekleştirme, "DTCF Felsefe Araştırmaları Enstitüsü Dergisi", X, Ankara 1976, s. 173

k) Varoluşsal birliğe ulaşmıştır.<sup>162</sup>

Yukarıda sayılan kâmil insanın ruhsal niteliklerin her biri Hay'da görünmektedir. Zaten bu niteliklere sahip olduğu için Hay olgunluk derecesine ulaşmıştır.

#### 2.2.6.2 Kendi Cinsi İle Karşılaşması

Hay artık olgunluğa erince hayatına Absal diye adlandırılan karşı adadan gerçeği arayan bir eğitimci, filozof girer. Absal'ın adasında önceleri eski inançların bozulmuş şekillerine bağlı insanlar yaşıyorlardı. Fakat zamanla son Allah elçisinin tebliğ ettiği gerçek, sahih inanç bu adaya da ulaştı. Işıklarını saçmaya başladı. Ada halkı arasında hızla yayılan yeni inanç ve öğreti, kısa zamanda halkın çoğunluğunun inancı durumuna gelerek büyük bir güç ve etkinlik kazandı. En sonunda, adanın sultanı da çoğunluğun inancına boyun eğerek, tüm ada halkının sahih öğretiyi benimsemesini sağladı.<sup>163</sup>

Adada çok iyi arkadaş olan Absal ile Salaman yaşıyordu. Adanın en seçkin ve soylu gençlerinden olan bu iki arkadaş da sahih inancı içtenlikle benimsemişlerdi. Tanrının yasaklarından kaçınıyor, buyruklarını titizlikle yerine getiriyorlardı. Bir yandan da daha iyi anlamak, daha iyi yaşamak için dini öğrenmeye, bilgilerini derinleştirmeye çalışıyorlardı. Sürekli okuyup düşünüyorlardı.

Absal, yaratılış gereği ruhsal gerçekleri daha çok önemsiyor, bunlara yoğun bir ilgi duyuyordu. Bu yüzden Kitabın daha çok iç anlamlarını araştırıyor, sözlerin dış anlamlarını yorumlama eğilimi taşıyordu.

Salaman ise Kitabın açık ve anlaşılır dış anlamlarını korumak gerektiğine inanıyordu. Kitabın sözlerinin iç anlamlarını araştırmaktan, sözlerin dış anlamlarını yorumlamaktan şiddetle kaçınıyordu. Salaman'a göre sözlerin dış anlamları bütün insanları ilgilendiriyordu ve bu anlamların yorumlanması kargaşaya yol açardı.

---

<sup>162</sup> Yurdagül Mehmedoğlu, Erişkin Bireyin Kendilik Bilinci ve Din Eğitimi, Rağbet Yay., İstanbul, 2001, s.124

<sup>163</sup> İbn Sina / İbn Tufeyl, a.g.e., s. 147

Sorumluluk alanı Kitabın dış anlamları ile belirlendiğine göre iç anlamları araştırmanın anlamı yoktu.

Aralarındaki ilgi ve yaklaşım farkına karşın her iki arkadaş da açık buyrukları titizlikle yerine getiriyorlardı. Benliklerini denetim altına alarak arınma, dünyasal istek ve eğilimleriyle savaşımlarını (mücadele) konusunda olağanüstü bir çaba harcıyorlardı. Ancak bu amaçlarını nasıl gerçekleştirecekleri konusunda anlaşmazlığa düştüler.

Kitabın içerdiği kimi söz ve öğeler insanları yalnızlığa çağırıyor, üstünlük ve kurtuluşun yalnızlıkta, toplumdan soyutlanmada olduğuna işaret ediyordu. Kimi söz ve öğeler de toplumla iç içeliği, toplumsal hayatın gereklilik ve zorunluluğunu dile getiriyordu. Absal yalnızlığı, toplumdan soyutlanmayı seçti. Çünkü düşünmek, araştırmak, ders alınacak şeyler üzerinde durmak, anlamların derinliklerine dalmak onun doğal eğilimleriydi. Bu eğilimlerini de ancak yalnızlıkla gerçekleştirebilirdi.<sup>164</sup>

Salaman ise toplumsal hayatı seçti. Salaman'ın doğasına da bu uygun düşüyordu. Düşünmekten kaçınıyor, dış anlamların yorumlanmasından kaygı duyuyordu. Toplum onun için bir sığınaktı.

Bu ayırım iki arkadaşın yollarını ayırmaya yetti. Absal, Hay bin Yakzan'ın bulunduğu adanın varlığından haberdardı. Yalnızlık için oradan daha iyisi olamazdı. Söylendiğine göre ılıman bir iklimi vardı. Av hayvanları, meyve ağaçları ile doluydu. Orada her şey daha kolay olurdu. Amacına ulaşmak için daha iyi bir ortam olamazdı. Hiç düşünmeden kararını verdi. O ıssız adaya gidecek, ömrünün kalan kısmını orada geçirecekti. Yalnız, sessiz ve düşünerek ömrünü geçirecekti. Absal, aldığı karar ile neyi var neyi yok satıp paraya çevirdi. Parası ile o adaya gitmek için bir gemi kiraladı. Kalan kısmını da fakir fukaraya dağıttı. Adaya ilk vardığında adayı tanımak için önce bir gezdi. Kendi çalışmalarını gerçekleştirmek için yer aradı. Kendine uygun bir yer seçti. Bütün gün Allah'a ibadet ediyor. O'nu anıyor, O'nu düşünüyor, Tabiat-İnsan-Tanrı hakkında düşüncelere dalıyordu. Ada tam düşündüğü gibiydi. Gönül huzuru içinde Allah'a tapınıyordu. İlgisi dağılmıyor, düşüncesi karışmıyordu. Çünkü ilgisini, düşüncesini dağıtacak bir şey, insanlar, olaylar, günlük hayat şartları yoktu. Sadece

---

<sup>164</sup> İbn Sina / İbn Tufeyl, a.g.e., s. 148

Allah'ı anıyordu. Bütün ilgisi ve düşüncesini O'na yöneltiyordu. Acıktığı zaman birbirinden güzel ve tatlı meyvelerden, av hayvanlarından yeteri kadar alıyor, karnını doyuruyordu. Yine de bol olmasına rağmen dikkatini dağıtmamak için Allah'tan başkasına yönelmemek, ilgi duymamak için yemiş ve meyvelerden fazlasını almıyor. Açlığını giderinceye kadar yiyordu. Olağanüstü bir sevinç, Allah'a yakınlık ve yakarış içinde geçiyordu zamanı. İsteklerinin yerine gelmesini, açlığa katlanmasını kolaylaştıran, bilgilerini derinleştiren, kalbini aydınlatan Allah'tan gelen bağışlar, armağanlar yağmış, o zamana kadar anlayamadığı birçok şeyi kavramıştı.<sup>165</sup>

Absal henüz daha Hay ile karşılaşmamıştı. Çünkü Hay, kendi barınağına çekilmiş, Allah'ı anıyordu. Sadece haftada bir kere çıkıyor, vücudunun gerek duyduğu besinleri toplayıp tekrar barınağına çekiliyordu. İşte haftalardan bir gün yine Hay, yiyecek toplamak için çıkmışken Absal'ı görüyor, ikisi de şaşırıyor, donup kalıyordu. Absal, Hay'ı kendisi gibi insanlardan uzaklaşıp Allah'a tapınmak için gelen bir insan olarak düşünüyor, onunla konuşmamaya karar verip yoluna devam ediyor. Ancak Hay ilk defa böyle bir yaratık görüyordu. Peşini bırakmadı. Kaçmaya başlayan Absal'ı yakaladı. Absal da ondan korkmaya başladı. Uzun uzun kılları, hızlı koşması insana benzemiyordu. Adeta vahşi bir hayvan gibiydi. Hay da Absal'ı inceliyor, şimdiye kadar hiç böyle yaratık görmediğini düşünüyor, gördüğü hayvanlara benzemiyordu. İyice inceledikten sonra onun kendisine benzediğini anladı ve ilk defa kendi türünden birisini gördüğü için heyecanlandı.

Absal'ın kendisinden korktuğunu anlayan Hay, ona merhamet ve sevgi gösterilerinde bulunup onun korkmasını engellemeye çalıştı. Ancak Absal hâlâ korkuyordu. Bunun üzerine ona daha çok yakınlık gösterip onu rahat bırakmaya karar verdi. Absal yavaş yavaş yumuşuyordu. Bu sefer Absal'ın kendisi Hay'a karşı sevgi ve hoşgörü gösterip ona kendi vatanı olan diğer adadan getirdiği yiyeceklerden sunmaya başladı. Hay önce çekindi. Yemek istemedi. Çünkü yiyecekler, tanımadığı nesnelerdi. Bütün nesneleri inceleyip araştıran Hay, bu nesne karşısında Absal'ın ilgisine cevap vermek için onu elinden kaçırmamak için araştırmadan yedi. Çok lezzetliydi. Ancak

---

<sup>165</sup> İbn Sina / İbn Tufeyl, a.g.e., s. 149

bunun kendisini Yaratıcıdan uzaklaştıracağını düşünüp yediğinden pişmanlık duydu. Absal 'dan bu sefer kendisi kaçtı.

Ancak Hay, Absal'a karşı içinde anlayamadığı bir ilgi ve eğilim vardı. Bunu gidermek için Absal ile görüşmeye karar verdi. Absal da Hay için düşüncelerini tekrar yeniledi. Kendi kendine Hay'ın kendisi için bir engel olamayacağını düşündü.<sup>166</sup>

### 2.2.6.3 Konuşmayı Öğrenmesi ve Allah Elçisinin Getirdiğine İman Etmesi

Yeniden ikili bir araya geldiler. Absal hızlıca Hay'a konuşmayı öğretti. Nesneleri gösterip adlarını söylüyor, Hay'ın onu tekrarlamasını bekliyordu. İyice kelimeler hafızasına kazınsın diye defalarca, öğrenene dek tekrarlıyordu. Hay, konuşmayı öğrenince başından geçen olayları Absal'a anlattı. Nasıl dünyaya geldiğini bilmiyordu ama ceylanın ona annelik yaptığını söyledi. Hayatını, müşahede makamına ulaşınca kadar yaşadığı düşünsel ve ruhsal serüveni anlattı. Varlıkların gerçekliklerini, cisimsel niteliklerden arınmış Allah'ı bilen özleri, bunların niteliklerini, Allah'a kavuşan özlerin duydukları zevki, Allah'ı müşahede etmekten perdelenmiş olanların çektikleri acıları anlattı.

Anlatılanlar karşısında şaşkınlık duyan Absal, iman ettiği öğretinin Allah, melekler, kitaplar, elçiler, öte dünya, cennet ve cehenneme ilişkin bildirdiklerinin tümünün Hay'ın müşahede ettiklerinin birer simgesi olduğunu gördü. Bütün bilgileri gerçek anlamına kavuştu. Kalp gözü açıldı. Düşünce ateşi parladı. Öğretinin dışsal (zahiri) hükümlerinin gerçeklik içindeki yeri ve konumu aydınlık kazandı. Bütün güçlükler ortadan kalktı, sorunları çözümlendi, derin kuşkular açıklığa kavuştu, sahipsizlikler ortadan kalktı, sorunları çözümlendi, derin kuşkular açıklığa kavuştu, sahipsizlikler ortadan kalktı. Hay bin Yakzan gözünde büyüdü, saygınlık kazandı. Onun, kendileri için hiçbir korku, kaygı ve acı bulunmayan Allah dostlarından birisi olduğunu anladı. Absal, Hay bin Yakzan'ın hizmetine girdi. Halkı içinde iken öğrendiği dinsel edimlerdeki (amel) çelişkileri gidermek için Hay'ın ortaya koyduğu gerçeklere ilgi gösterdi. Bu, aradığı tattı. Bu tadı sürekli kılmak için elinden geleni yaptı. Sürekli

---

<sup>166</sup> İbn Sina / İbn Tufeyl, a.g.e., s. 151

O'nu müşahede ediyor, anlamadığı olaylar karşısında kendisinin hocası olarak gördüğü, konuşmayı öğrettiği Hay bin Yakzan'a danışıyordu. Hay da belirli bir zaman sonra Absal'ın hayatını öğrenmek istedi. Absal yaşadığı adayı, adadaki insanları, inançlarını öğretinin bildirdiği öte dünyayı, cenneti, cehennemi, yeniden dirilmeyi, kıyameti, hesabı, tartıyı, sırat köprüsünü anlattı. Hay, bütün anlatılanları doğruladı. Çünkü bunlar müşahede ettiği şeylerle uyuyor, çakışıyordu. Bunları getiren ve açıklayan kimsenin Allah tarafından gönderilmiş bir elçi olduğuna, bütün sözlerinin doğru ve gerçek olduğuna iman etti. Elçiliğini kalbi ile onayladı. Hay, Absal'a Allah'ın elçisi aracılığı ile getirmiş olduğu emirleri, yasakları ve yükümlülükleri sordu. Absal namazı, orucu, haccı ve diğer emirleri, yasakları, yükümlülükleri anlattı. Hay, bunlara kalbi ile tasdik etti ve bunları kendisi için bir yükümlülük, sorumluluk kıldı. Ancak Hay'ın aklına takılan konular vardı. Niçin Allah elçisi, öte dünyaya ilişkin açıklamalarında simgesel bir dil kullanmış, gerçekliğini açıkça göstermekten kaçınmıştı? Çünkü bu durum, insanların somutlaştırma gibi, Allah'ın en uzak olduğu şeylere inanmak gibi bir tehlikeye düşmelerine neden olabilir, ödül ve ceza hakkında da gerçek dışı birtakım inançlar doğmasına yol açabilirdi. Allah elçisi açıklamalarını neden buyruklar ve kulluk görevleri ile sınırlandırmış, dünya hayatına ait birtakım konuları, sözgelimi mal biriktirmeyi, bol bol yeme ve içmeyi mubah kılmıştı? Çünkü insanlar bunlar nedeni ile batıl şeyler aracılığı ile batıl şeyler edinmeye çalışarak Allah'tan yüz çevirebilirlerdi. Hay'ın gözünde açlığı giderdikten sonra yemeğin hiçbir değeri yoktu. Malın ise hiç mi hiç önemi yoktu. Bu nedenle dinin zekât ve kısımları, alışveriş, faiz ve bunlarla ilgili cezaları ve benzeri durumlara ilişkin ilke ve yargıları ona göre anlaşılmaz, gereksiz ayrıntılardı. Eğer insanlar bunların gerçekliklerini bilseler, anlasalardı bu tür batıl şeylerden yüz çevirirler, Allah'a yönelirlerdi. Dolayısı ile hiç kimse zekâtından hesaba çekileceği, çaldığı için elleri kesileceği, uğrunda canların telef edileceği dünyalıkla, mallarla ilgilenmezdi. Hay'ı böyle düşündüren neden, bütün insanları üstün yaratılışlı, ince kavrayışlı ve kalp gözü açık kimseler saymasıydı. İnsanların yeteneksizliğini, akılsızlığını, düşüncesizliğini, kararsızlığını ve kimi zaman hayvanlardan bile azgın ve aşağı duruma düştüklerini bilmiyordu<sup>167</sup>.

---

<sup>167</sup> İbn Sina / İbn Tufeyl, a.g.e., s. 154

#### 2.2.6.4 Diğer Adada Yaşayan Toplumu Uyarması

Hay bin Yakzan, insanlara duyduğu sevgi ve acıma yüzünden olmayacak bir sevdaya kendisini kaptırdı. İnsanlara önderlik, kılavuzluk yaparak gerçekleri görmelerini ve bir oyundan başka bir şey olmayan dünya hayatının pisliklerinden kurtulmalarını sağlayabilirdi. Bunun için de onların yanına gitmeli, gerçekleri onlara açıklamalıydı. Bu düşüncesini Hay, Absala açıkladı.

Absal, insanların birtakım eksiklikler taşıdıklarını, yeteneklerinin aynı olmadığını, dünyasal istek ve eğilimlerinin ağır bastığını, bu nedenle de Allah'tan yüz çevirdiklerini, onlara gerçeği kabul ettirmelerinin çok zor olduğunu anlatmaya çalıştıysa da Hay'ı kararından vazgeçiremedi. Hay ve Absal günlerce bekledikleri geminin nihayet gelmesi sonucu adaya vardılar. Kente, Absal'ın dönüş haberi hızla yayıldı. Bütün tanıdıkları, dostları, çevrelerine toplandı. Absal onlara Hay bin Yakzan'ın serüvenini anlattı. Hay'ın hayatını mucize kabilinden bir olay sayan halk ona büyük bir ilgi gösterdi. Seçkin bir topluluk saygı ile çevresinde halkalandı. Absal, bu topluluğun adanın en seçkin, en zeki topluluk olduğunu, bunları uyarmada, doğru yolu göstermede eğer başarısız olursa diğer geriye kalan halkı eğitmede, aydınlatma konusunda hiçbir başarı kazanamayacağını anlattı. Hay, çevresindeki topluluğa ders vermeye, yavaş yavaş aydınlatmaya başladı. İlk hikmetten, hikmetin gizlerinden söz etti. Daha sonra öğretinin ilke ve yargılarından gerçekliğe doğru yöneldi. Zihinlere başka şekilde yerleşmiş kimi inanç ve düşünceleri gerçeklik açısından yeniden tanımlamaya, yorumlamaya geçti. Hay'ın açıklamaları, yorumları yavaş yavaş toplumu tedirgin etmeye, canlarını sıkmaya başladı. Gerçi Hay'ın yabancılığını, arkadaşları Absal'ın hatırını gözeterek güler yüz gösteriyorlar, açığa vurmuyorlardı. Ama içten içe kızıyorlardı. Hay ise büyük bir coşku ile, gece demeden, gündüz demeden onları uyarmaya çalışıyor, gizli ve açık tüm gerçekleri yalın bir şekilde gözler önüne seriyordu. Ne ki bu çaba ve açıklamalar onları gerçeğe çekecek yerde kızgınlıklarını artırıyor, doğru yola duydukları nefreti derinleştiriyordu.<sup>168</sup>

Hay, bu kızgınlıklarının farkına varınca ümidini kesti, hepsi olamasa bile çoğunluğu araştırma yapmıyor, gerçeği, özü anlamaya çalışmıyordu. Çoğunluğun

dünyasal istek ve eğilimlerini, bencil isteklerini ilah edindiklerini gördü. İnsanlar kendileri için bir felaket olan dünya mallarını toplamakla bitimsiz bir yarışa girmişlerdi. Ölünceye kadar süren bu mal biriktirme yarışı ve hırsı, onları ölümsüz mutluluğa eriştirecek eylem ve çabalardan gafil bırakmıştı. Onlara öğüt vermenin hiçbir yararı yoktu. Hiçbir güzel söz onları etkileyemezdi. Onlara karşı çıkmak, onlarla savaşmak da işe yaramazdı. Çünkü bu, onların inatlarını artırır, durumlarında daha da direnmelerine neden olurdu.

Bu insanlar kendi elleri ile bilgiye, düşünceye gidecek bütün yolları kapatmışlardı. Bilgisizlik toplumu çepeçevre kuşatmıştı. Yaptıkları kötülükler kalplerini karartmıştı. Allah da onların kalplerini, kulaklarını mühürlemişti. Artık gerçekleri kavrayamazlar, duyamazlardı. Gözlerine perde çekilmişti. Doğru yolu görmeleri mümkün değildi. Bu toplum için açık, anlaşılır bir azap, büyük bir azap hazırlanmıştı. Çünkü onları azabın nedenleri kuşatmıştı. Kapkara perdeler dört bir yanı örtmüştü. Çok azı dışında bütün toplum dünyadan başka bir şey düşünmüyordu. Kolaylıklarına rağmen bütün güzel fiiller, eylemler arkaya atılıyor, ya da az bir dünyalık karşılığı satılıyordu. Bildikleri en iyi şey alışverişti ve bu Allah'ı anmaktan insanları sürekli men ediyordu. Bütün kalplerin ve gözlerin başka türlü olacağı günün korkusu görünmüyordu.

#### **2.2.6.5 Kendisi İle Toplum Arasındaki Farkı Kavraması**

Bütün bunlar açıkça gösteriyordu ki, topluma müşahede yolu ile ulaşılan gerçekliklerin anlatılması mümkün değildi. Onlardan oruç, namaz, hac, zekât ve benzeri yükümlülüklerden fazlasını beklemek anlamsızdı. Büyük çoğunluğun öğretilen kazancı, yalnızca dünyasaldır. Dünyasal hayatlarının düzenlenmesidir. Güvenlik içinde yaşamaları, doğru bir geçim yolu tutabilmeleri ve haklarının tecavüzden korunması gibi yararlar ancak görülebilir. Bütün amacı mal toplamak, yemek içmek, cinsel isteklerini doyurmak, içindeki kin ve nefreti başkalarını ezerek yatıştırmak, mevki ve makam isteğinde bulunmak, öğretinin buyurduğu yükümlülükleri insanları aldatmak için yerine getirmek gibi aşağılık ve değersiz şeylerden öte gitmeyen insandan daha çok ziyanda olan kimse düşünülebilir mi? Oysa bütün bu şeyler, koskoca bir denizde birbiri üstüne

---

<sup>168</sup> İbn Sina / İbn Tufeyl, a.g.e., s. 156

yığılmış karanlıklar gibidir. Bu karanlıklar içinde boğulmak, böylesi insanlar için Allah'ın takdiri gereği kaçınılmaz olmuştur.<sup>169</sup>

Hay bin Yakzan, halkın bu durumunu, büyük çoğunluğunun hayvanlar gibi kavrayıştan yoksun olduklarını görünce elçinin söylediklerinin, öğretinin getirdiklerinin hikmetini anladı. Halk için bunlardan daha hikmetli ve kurtarıcı bir yol mümkün olamazdı. Onlardan daha fazlasını beklemenin, istemenin hiçbir gereği ve anlamı yoktu. İşler için ayrı ayrı insanlar yaratılmış, her insan yaratıldığı iş için gereken yetenek ve güçle donatılmıştı. Bu Allah'ın süregelen yolu ve yasasıydı. Allah'ın yol ve yasaları ise değişmeden uzaktı. Hay, bu gözlem ve düşüncelerinden sonra Salaman ve arkadaşlarının yanına giderek bütün söyledikleri, anlattıkları için özür diledi. Bütün söylediklerinin yanlışlığını anladığını, kendilerine katıldığını bildirdi. Onlara, öğretinin belirlediği çevre dışına çıkmamalarını, yükümlülüklerini yerine getirmelerini, önemsiz ve amaç dışı şeyler ile uğraşmamalarını, Kitaptaki benzetmeli (müteşâbih) sözleri olduğu gibi kabul ve iman etmelerini, dine sonradan katılan şeylerden (bidat), dünyasal istek ve eğilimlerine uymaktan kaçınmalarını, ilk müminlere uyararak öğretide bulunmadığı halde sonradan uydurulan şeyleri terk etmelerini, daha çok halkın bilgisiz kesiminde görüldüğü gibi öğretiyi savsaklayarak, dünyaya yönelmemelerini öğütledi. Hay ve Absal, öğretiye teslim olan fakat eksiklik ve yanlışlardan arınmayan halk için başka bir yol olmadığını anlamışlardı. Bu yoldan alınıp müşahede doruklarına çıkarılmak istenirse, sonsuz mutluluğa ulaşmak şöyle dursun, içinde bulundukları durumları bile bozabilirdi. Bunun üzerine sonları çok kötü olabilirdi. Eğer ölerken kesin bilgiye (yakın) ulaşana değin bulundukları durumda kalırlarsa, kötü sonuçtan korunabilir, kitabı sağ elinden verilenlerden olabilirlerdi. Hay ve Absal, arkadaşlarına veda ederek ayrıldılar. Adalarına dönmenin bir yolunu aramaya başladılar. Allah'ın yardımı ile adalarına kavuştular. Hay, önceki yöntemi ile çalışarak eski makamına ulaştı. Absal da onu izleyerek onun makamına yakın derecelere yükseldi. Hatta hemen hemen Hay bin Yakzan'a yetiştii. Ölünceye kadar adada Allah'a kulluk ettiler<sup>170</sup>.

Goodman, Hay bin Yakzan ile toplum arasında çıkan bu anlaşmazlık sonucu Hay'ın gerçeği anlamasını tahlil ederken öncelikle rasyonel din, kitle dini ve mistik din

---

<sup>169</sup> İbn Sina / İbn Tufeyl, a.g.e., s. 157

diye adlandırdığı üçlü din tasnifinden hareket eder. Buna göre rasyonalist “Allah’ı nasıl bilebilirim? Sorusuna, kitle ise Allah’a nasıl ibadet edebilirim? Sorusuna cevap ararken, mistik “Güneşi görmek için kandile ihtiyaç yok” diye düşünür. Tanrı ile münasebetini “aşk” terimi ile ifade eder. Rasyonalist için Tanrı bir araştırma konusu, mümin için hizmet edilecek bir efendi, mistik içinse bir dost ve sevgilidir. Rasyonel din “Allah’ı bilebiliriz” kitle dini “Allah’ı bilmeliyiz”, mistik din ise “Bu kadar aşıkâr iken nasıl olur da bilemeyiz” der. Rasyonel din dinî hakikatleri herkese açar, kitle dini bazılarını (mensuplarını) mükellef kılar, mistik din ise tek kişi için Tanrı aşkını talep eder. Hay’ın bir mistik, bir ermiş olduğu kesindir. Ama onun ermişliği hem akılla öncelenmiştir hem de herhangi bir mistisizm gibi akıllı paradoksun çarmihında kurban etmemektedir. Akıl mistik yolu hazırlar ve ona yol açar. Aklî bilgi gelişmenin bir aşamasıdır.<sup>171</sup>

Örgütlü, kurumsallaşmış din kitleler için gereklidir. Onun söylemindeki öğretileri somutlaştıran darbı meseller kitlelerin anlayış seviyesi için; ibadet ve törenler onların dini duyarlılıklarını mutedil ve canlı tutmak için, şeri hukuk ise toplumun selamet ve işlerliği için gereklidir<sup>172</sup>.

Rasyonel olan mistik olana yol açmakta, mistik olan rasyonel olanı inkâr etmemekte, rasyonel-mistik olan, kitlesel olanı asla inkâr etmemeksizin, onu tasdik ederek ve onu mutlaka gerekli görerek derinlemesine anlamlandırmaktadır.<sup>173</sup>

---

<sup>170</sup> İbn Sina / İbn Tufeyl, a.g.e., s. 158

<sup>171</sup> Kutluer, Akıl ve İtikad, İz Yay., İstanbul, 1998, s. 129

<sup>172</sup> Kutluer, a.g.e., s.129

<sup>173</sup> Kutluer, a.g.e., s.129

### 3. SONUÇ

Eğitim bir süreçtir. Eğitim işi gerçekleştirildiği zaman eğitimci veya eğitmen eğitimin meyvesini hemen beklememelidir. Eğitim bir meyve gibidir. Olgunlaşmamış meyveyi dalından kopartıp yerseniz ondan bir tat alamazsınız. Ancak meyvenin olgunlaşması için onu zamana bırakırsanız, güneşini, havasını, besinini iyi aldıktan sonra ancak hazır hale gelebilir ve o meyvenin tadını alabilirsiniz.

Din eğitimi, ferde bir hayat tarzı sunmayı, onu belli bir dünya görüşü içinde toplamayı, ona bir değer biçme ve yaşama tarzı kazandırmayı, yaratıcıya isteyerek bağlanmayı, bir takım şeyleri duyma, onlara inanma ve onlara uygun iradî faaliyette bulunmayı sağlayan faaliyetler, aşkın varlıkla ona inanan insan arasındaki ilişkiden doğan tecrübeyi inanan kişinin hayatında tezahür haline getirme süreci ve olgusudur.<sup>174</sup>

Muhakkak ki insanlar her zaman eğitime muhtaçtır. Çünkü Yüce Yaratan, insanı Kâinatın seçkin varlığı olarak belirlemiş, ona akıl vermiş ve ondan kendisini (Allah'ı) tanımasını, ona kulluk etmesini istemiştir. Bunların yapılabilmesi için ise kendi kitabını ve peygamberini göndererek insanın eğitime bizzat başlamış olmaktadır. Bunlardan önce insana muhakeme ve mantık yürütebilmesi için en değerli varlık olan akılı bahşetmiştir. İnsan, aklını doğru yolda kullanarak kendisini eğitip Allah'ı ve iyi olan her şeyi bulabilir. Yine de insana kolaylık sağlamak amacı ile “Kitaplar ve Peygamberler” kendi katından göndermiştir.

---

<sup>174</sup> Arslantürk ve Amman, a.g.e., s. 326

İşte Hay da bu aklı iyi kullanmış, kendini, doğayı, kâinatı anlamak için sürekli tefekkür etmiştir. Deneyler yaparak, gözlem metodunu uygulayarak kendini öğrenmeye adanmıştır. Hiçbir yardım almadan, nasıl bir insan kendini yetiştirebilir, geliştirip insan-ı kamil mertebesine gelebilir, nasıl olur ki Peygamber gelmeden de Allah'ın varlığı ve birliğini anlayıp O'na yakınlaşmak için kendine kurallar koyabilir? İşte bu soruların cevabını Hay kendi hayatı ile cevap vermektedir. İbn Tufeyl'in Hay b. Yakzân'ında bunu görebilirsiniz.

Kendi kendini motive ederek, inatçı bir anlayış ile araştırma ruhuna, kıvrak zekâyâ sahip olarak, içinden gelen istek, heves ve arzu ile ve en önemlisi Yüce Allah'ın yardımı ve hidayeti ile Hay doğruyu bulmuş ve ona kalpten iman etmiştir.

Günümüzdeki insanlar toplumsal hayat yaşadıkları, önceden öğrenilmiş bilgiler ellerinde olduğu halde yani hazırâ kondukları halde Hay'ın ulaştığı bilginin, mertebenin yanından bile geçememişlerdir. Hay hem doktor hem zoolog aynı zamanda filozof olarak karşımıza çıkmaktadır.

Bu kadar derin ilmi yakalayan Hay bu mertebeye zamanında ceylandan aldığı sevgi ve güven duygusu ile ulaşmıştır. Ayrıca kendinde varolan cesaret, araştırmacı ruh, istek, deney ve gözlem metodunu kullanıp tefekkür etmesi, sürekli müşahede ile kamil insan seviyesine gelmiştir.

Birçok insan bu vasıflara sahip olduğu halde yine de gerçeği göremiyor, kişiliğini oturtamıyor, olgun insan olamıyor. İşte Hay bu vasıflarının yanında ayrıca Allah'a benzemek ve O'nun rızasını kazanmak için O'nun hoşnut olacağı hareketleri kafa yorarak, düşünüp araştırarak buluyor ve bunları elde ettikten sonra hayatına ve kendine de uyguluyor. Böylece kendini düzeltmek için uğraşan, didinen Hay'ı Yüce Yaratıcı görüp kuluna daha çok yaklaşıp, ona gerçeği gösteriyor. Kısacası onu hidayete erdiriyor.

Acaba Hay'daki bu kendi kendine terbiye olayı, günümüzdeki insanlar için de uygulanabilir mi? Uygulansa bile ne kadar başarılı olabilir? Acaba Hay'ın başarılı olmasında çevre faktörünün olmaması mı etkindir? Yani günümüzde internet, televizyon, okul arkadaşlarının bireyin gerçeği görmesine engel teşkil edebilir mi?

Aslında bu soruların cevabı hem evet hem de hayırdır. Evet dememin sebebi t.v. ve internet gibi yayın organların özellikle gençlerin eğitiminde kötü örnek olmaları, onların akıllarını bilime, ilime, hayatın gerçeklerine yormaları gerekirken onlara kötü rehberlik etmeleri sonucu gençlerimiz bataklığın içine düşmekte robot hayatı yaşamaktadır. Arkadaşları da ona kötü örnek olabilmekte, doğru yoldan kişiyi çıkartabilmektedir. Burada aslında iş en önemli görev kişinin bizzat kendine düşmektedir. Kendini gerçeği anlamaktan alıkoyan arkadaşları terk edip, dünyanın hakikatlerini görmesine engel olan, kendisini kötü yola sevk eden t.v. yayınlarını izlemez ise gerçeği o da bulur. Bunlardan etkilenen insan, eğer muhakemesini iyi kullanırsa, bu çevrelerden gelen iyi telkinlere kulak verir. Kötü telkinleri dinlemez, reddeder. Böylece şahsiyetini ortaya koymuş olur. “Zaman sana uymuyorsa, sen zamana uy” demez. Çevre onun inançlarına ters düşüyorsa, çevreyi inançlarına uydurmaya çalışır.

Tabii ki Hay’ın gerçeği bilmeye giden yolda kullandığı ilke ve metotları da hayatında uygulaması gerekir. Ayrıca çocukları varolan dünya hakkında merak uyandıracak araştırma yapmaya sevk edecek, olgun insan yetiştirmek için hazır halde bulunacak ebeveyn ve öğretmenlerine de büyük bir iş düşmektedir. İyi bir örnek olacak, doğru yolu gösterecek, ona sevgiyi aşılayacak birer ebeveyn ve öğretmen sahibi olan birey kendi içindeki ruhu da uyandırdı mı o zaman kâmil insan mertebesine ulaşabilir. Yaşadığımız zamanda da kendi kendine eğitim hakkında çalışmalar vardır. Bunlar uzaktan eğitim dediğimiz internet ortamındaki eğitim, kişisel gelişim kitapları, dersleri, seminerleri v.b. olarak karşımıza çıkmaktadır. Ayrıca bireysel farklılıklardan kaynaklanan sorunları çözmek için bireysel eğitim programları bile düzenlenmiştir. Ancak bunlar fazla yaygın olmamakla beraber toplumun çoğunluğunda kullanılan eğitim metotları değildir. Henüz bunun önemini kavramış değiliz. Her şeyden önce şunu anlamamız gerekir ki insanın içinde öğrenmeye karşı merak, istek olmadığı müddetçe insanlar kendini geliştiremez, gerçeği göremezler. Düzenlenen kişisel gelişim ve bireysel eğitim programları da önce kişide bu merak ve isteği oluşturup bunu bir ihtiyaç gibi göstermesi gerekmektedir. Nasıl ki Hay b. Yakzân, gerçeği bilme uğruna Dünya ile ilişkiyi kesmiş, yeme içmeyi vücudun asgari ihtiyacına kadar indirgemişse bizler de gerçeği öğrenmek istiyorsak zamanımızı boşa harcadığımız, bize hiçbir katkısı olmayan boş işlerden uzak durmamız gerekir.

Günümüzde insanın tek başına yaşaması gerçekten de imkansız gibi bir şeydir. Yani Hay gibi bir hayat sürmemiz fizikî açıdan çok zordur. Bizlerin insanlara ihtiyacı vardır. Zaten Hay ömrünün ilk yıllarında insan ile tanışsaydı o da tek başına yaşama yolunu seçmezdi. Bizler onun vardığı noktaya ulaşmak istiyorsak veya başarılı bir bilim hayatı yaşamak istiyorsak onun kendine uyguladığı ilke ve yöntemleri kendi hayatımıza uygulamalıyız. Ayrıca eğitimciler insanı eğitirken aynı Hay'ın yaşadığı ortam gibi doğa ile içiçe bir eğitim ortamı oluşturmaları gerekir. O zaman yetiştireceğimiz bireyler doğadan alacağı ilham ile ve merak gücü artarak birer bilgili insan olarak karşımıza çıkar. Böylelikle kendimizi, evreni ve tüm varlıkları yaratan Allah'ı daha iyi anlayabilir, hakiki bir şekilde tefekkür edebiliriz

## KAYNAKLAR

### *Kitaplar:*

- Arslantürk Zeki ve Amman Tayfun, Sosyoloji, Kaknüs Yayınları, İstanbul, 2000
- Bayraklı Bayraktar, İslam’da Eğitim, İstanbul, 2002
- Bilgin Beyza, Eğitim Bilimi ve Din Eğitimi, Gün Yayınevi , Ankara, 2001
- Bloom, İnsan Nitelikleri ve Okulda Öğrenme, Çev.:Ali Özçelik, M.E.B.Yay., Ank., 1979
- Çamdibi H. Mahmut, Din Eğitiminde İnsan ve Hayat, Çamlıca Yayınları, İstanbul, 2003
- Çelik Abbas, Din Eğitimimize Tarihsel Yaklaşım, Ekev Yayınevi, Erzurum, 2001
- Dodurgalı Abdurrahman, Sevgi Peygamberi ve Yetişkin Din Eğitimi, Rağbet Yayınları, İstanbul 2002
- Ebu Davud, Süleyman b. Eş’as es- Sicistani, el- Ezdî, Sünen’ü Ebu Davud, Daru’l-Hadis, Beyrut 1974
- Erden, Münire ve Yasemin Akman. Eğitim Psikolojisi, Arkadaş Yay., İstanbul, 1995
- Eren Şadi, İnsan ve Eğitim, Yeni Asya Yayınevi, İstanbul, 1996
- Gazâlî, İhyâ-u Ulumuddin, Tuğra Neşriyat, İstanbul, 1989
- “Hay bin Yakzan ”, Diyanet İşleri Ansiklopedisi, T.D.V. Yay., c. XVI, İst., 1997,
- Hawi S., Islamic Naturalism and Mysticism, Leiden, 1974
- Hişam et- Talib, İslam Davetçilerine Eğitim Rehberi, Çev. : Kamil Yiğit, İstanbul, 2003
- İbn Tufeyl – İbn Sina, Hay İbn Yakzan, Çev. : Yusuf Özkan Özburun, Serkan Özburun, Şehabettin Yalçın, Orhan Düz, Derya Örs, İnsan Yayınları, İstanbul, 2003
- “İbn Tufeyl”, Diyanet İşleri Ansiklopedisi, T.D.V. Yay., c. XX, İst., 1999
- İbn Sina / İbn Tufeyl, Hay Bin Yakzan, Çevirenler: M. Şerafeddin Yalıtıkaya, Babanzade Reşid, Haz. : N. Ahmet Özalp, Yapı kredi Yayınları, İstanbul, 2004
- İkbal Muhammed, Benliğin Sırları, Ter., İstanbul, 1986

- Kutluer İlhan, Akıl ve İtikad, İz Yayınları, İstanbul, 1998
- Mehmedoğlu Yurdagül, Erişkin Bireyin Kendilik Bilinci ve Din Eğitimi, Rağbet Yayınevi, İstanbul, 2001
- Oğuzkan, Ferhan, Eğitim Terimleri Sözlüğü, Emel Matbaacılık, Ankara, 1993
- Savard C., Çağdaş Pedogojiden Seçmeler, Çev. Nejat Yüzbaşıoğulları, M.E.B. Yay., İstanbul, 1976
- Saygın Oğuz, Hayatın İçinde Kişisel Gelişim, Pozitif Yayınları, İstanbul, 2004
- Selçuk Ziya , Gelişim ve Öğrenme, Nobel Yayın Dağıtım, 2000, Ankara
- Şahin Hasan, İslam Felsefesi Tarihi Dersleri, İlâhiyât Yayınları, 2002, Ankara
- Tezcan Mahmut, Eğitim Sosyolojisi, Ankara, 1992
- Ulusoy Ayten, Gelişim ve Öğrenme, Anı Yayıncılık, Ankara, 2002
- Usta Mustafa, Türkiye’de Yüksek Din Eğitiminin Kurumsallaşma ve Ekolleşme Sorunları, İfav Yay., İstanbul, 2001
- Ülken H. Ziya, Eski Yunan Çağdaş Düşünceye Doğru İslam Felsefesi Kaynak ve Etkileri, Cem Yay., 1993, İstanbul

***Sürelî Yayınlar:***

Bayraktar M. Faruk , “Din Eğitimi Araştırmaları Der.”, İstanbul, 1995, sayı : 2

Kızılloluk,Hakkı, “C.Ü. Sosyal Bilimler Der.”, c. 25

Kuzgun Y., “Kendini Gerçekleştirme”, DTCF Felsefe Araştırmaları Enstitüsü Dergisi,  
10.cilt Ankara 1976

Özbek Ramazan , “D.Ü. Sosyal Bilimler Der.”, 2005, c.13, sayı : 11